

Sten Rentzhog

Jämtland

AWE/GEBERS

En ny tid

1. JÄMTLAND EXPLOATERAS

Värdelös var inte bondeålderns skog. Av skogen fick man byggnadstimmer, bräder, kol, tjära, laggkärl, åkerredskap, näver, bast, vidjor, gårdsel, ved samt furubark, löv och granris till husdjuren. Men det var svårt att omsätta den i reda pengar. Tidigt kände man till den stora efterfrågan på virke borta i Västeuropa. Man drömde om den dag då de långa, raka spirorna till master på de seglande skeppen skulle kunna forslas ut från jämtlandsskogarna. Försök gjordes också. En föregångare var bergmästare Burman, som 1764 byggde ett sågverk i Anjan högt uppe i Kall, för export via Norge. Ännu tidigare byggde sundsvallsborgaren Nils Gulliksson Lundberg och några bönder en såg i Ljungå i hans födelsesocken Hällesjö. Anjansågen förde en tynande tillvaro, men Ljungå blev Jämtlands enda större träindustri före järnvägens tillkomst. Läget var valt för att virket skulle kunna forslas den korta landvägen från Gimån över till Indalsälven nedströms de stora forsarna.

Skiftena ledde inte till den omvälvning som vi har läst om i skolböckerna. I Jämtland flyttades mindre än var femte gård ut från de redan tidigare glesa byarna. Mycket större förändringar kom genom hemmansklyvningen.

Skogsarbete med bäst. När man ser bilden tror man gärna att det är en verksamhet som har pågått sedan urminnes tid. Men så är det inte. Teknik och utrustning är nybeter från slutet av 1800-talet, då skogen exploaterades och värmlänningar strömmade hit för att lära jämtarna att köra timmer.

Avvittringen

En förutsättning för att skogen skulle kunna säljas var att den kom i enskild ägo. Genom skiftena drogs gränserna upp mellan de enskilda gårdarna. Genom avvittringen delades de vidsträckt avradslanden i en del som blev böndernas egendom och en del som skulle tillhöra kronan och ge utrymme för nybyggen. Avvittringen skedde till stor del på 1820-talet. Med enastående generositet från kronans sida övergick nästan all mark i enskild ägo. Det skapades hemman med enorma arealer. I Ström fick varje mantal (vanligen flera gårdar) över 6 500 ha, och i Åre fick nio nybyggare dela på ett område på hela 70 000 ha. Det är en ölets ironi att det allmänna just nu avhände sig möjligheten att styra utvecklingen, just innan skogen blev guld värd, och just innan utmarksnäringarna, som var motivet för de stora fastigheterna, förlorade sin betydelse. Men kortsyntheten var ideologiskt betingad. Tidens lösen var att bara genom enskilt ägande kunde produktionsmedlen bli effektivt utnyttjade.

TVÅ parstugor från bondeålderns storhetstid. De står på två olika gårdar, men någon gång omkring 1800 kom ägarna överens om att bygga ihop dem för att det skulle se ännu mera imponerande ut. Backen, Ås.

Småsågar och bondeslott

Med avvittringen följde ökad aktivitet i skogen. På tjugo år fördubblades antalet husbehovssågar, och i mitten av 1850-talet fanns mellan 400 och 500 småsågar. Man kan skönja dem än i dag, genom den modernisering av byggnadskulturen som blev följden, med utvändig brädpanel på de högresta, rödfärgade parstugor i två våningar, som blev jämtbondens obligatoriska statussymbol under bondeålderns sista storhetstid på 1830-, 1840- och 1850-talen. Också invändigt kläddes husen med bräder, i tak, väggar och golv, där de bilade golvplankorna nu kom ur bruk. Eftersom övervåningarna ofta förblev oinredda, mera till för att visa ägarens rikedom och betydelse än för praktisk nytta, finns fortfarande sådana inredningar i behåll, med släthvylade och av ålder sidenglänsande träpaneler på väggarna, underbara monument över det gamla bonde-Jämtland.

Flottlederna – Jämtland öppnas för exploatering

Men tills järnvägen kom saknades förutsättningarna för en sågverksindustri i Jämtland. Enda sättet att sälja virke var flottning. Redan tidigt på 1800-talet hade staten gjort vissa insatser för att möjliggöra flottning vid huvudälvarnas forsar och vattenfall, och bönderna närmast Indalsälven kunde därför sälja bjälkar nedåt kusten. Men för att någon större del av skogen skulle bli tillgänglig måste bivattenflödena rensas, alltifrån de stora åarna till de minsta bäckarna. Bönderna saknade resurser att göra detta eller i

Flottningen till kusten har i senare tid skett på en enda sommar. I början tog det två eller tre år innan virket var framme.

alla fall tyckte de att utbytet var för osäkert och insatsen för stor. Det var inte lätt att inse att en ny tid hade brutit in. Många såg timmerförsäljningen som en tillfällig inkomstmöjlighet tills de grövsta träden var huggna. Därför blev det utombys krafter som tog ledningen. Bönderna blev offer för en utveckling som med obönhörlig logik ledde fram till 1950-talets jämtlandskris.

Från 1840-talet började kustlandskapens sågverksindustrier åta sig upprensning av flottleder, mot rätten till stränderna och rätten att köpa virke. Avtal på avtal skrevs med bönderna, som villigt avstod från strandrätten mot förverkligandet av den länge hägrande möjligheten att sälja timmer ur skogen. Redan på 1850-talet flottades ända uppe i Rätan och Skålan och i Hammerdals-sjöns biflöden. Vid ingången till 1870-talet var Jämtland öppnat för exploatering ända upp i fjällområdet.

Bönderna fick också arbetsförtjänster genom de väldiga arbeten som blev följden med bortrensning av urskogsavfall och årtusendens bråte som belamrade vattendragen, borttagande av bäverdammor och sten, uppbyggnad av styrkistor, timrade rännor, kanaler och alla de dammar som behövdes för att styra vattentillgången. Flottningsperioden igenom pågick arbetena med förbättring av flottlederna, med sprängningar, utgrävningar och uppförande av allt effektivare byggnadsverk. Genom märkligt oförstånd finns föga kvar av dessa anläggningar, monument över den moderna tidens ankomst till Jämtland. Bara i Indalsälvens och Ljungans vattensystem satsade man på 1970-talet 30 miljoner kronor på att utplåna alla spår av flottningsperioden. Genom dessa sk återställningsarbeten har man också skapat en konstlad miljö som aldrig funnits tidigare, med ökad upprensning av vattendragen i stället för att låta dem få tillbaka den steniga miljö som var deras naturliga och för fisken gynnsammaste.

Skogen säljs

För skogsbolagen räckte det inte någon längre tid att bara köpa de timmerstockar, som bönderna valde att avverka när de behövde pengar. Bolagen var ute för att göra stora vinster, och det snabbt. Om de själva disponerade skogarna skulle de kunna ta hand om virket i den takt som exporten medgav. Därför övergick man till att köpa avverkningsrätten till skogen. Bönderna häpnade, när de bara för rätten att under 50 år hugga grövskogen kunde få betalt lika mycket som hela hemmanets värde eller mera. Enbart under de tio åren före 1868 skrevs avverkningskontrakt för en tredjedel av alla skogar i landskapet. Samtidigt började bolagen samverka. Gemensamma flottningsföreningar kunde börja verksamheten, när nu inte längre rätten till flottningsavgjorde var virket skulle hamna.

Flottare i Ursbäcken, Alanäs, 1920-talet. Man har byggt en kanal av sten och stockar för att virket inte ska fastna. Men ändå kunde det bli stora brötar när det ville sig illa.

Bland dem som köpte den mesta skogen i södra och östra Jämtland märks firmorna P F Heffner, James Dickson & Co, Rev. Prescott & Co, och framför allt tysken Friedrich Bünsow, grundare av Skönviks bolag och byggherre till det väldiga palats man ännu kan se på Strandvägen 29–33 i Stockholm. Också några jämtar gav sig in i leken, framför allt östersundaren, senare sundsvallsbon Nils Wikström, bonden Paulus Wikström i Mårdsjön, och Nils Olof Näs, som började som skogsarbetare och flottare, men som genom finurliga affärer blev en av sågverksparonerna. Andra jämtar uppträdde som agenter och hulvänner för bolagen, t ex skolläraren Lars Albert Flygt, som var Bünsows representant och förvaltare på Ljungå. Men oavsett vem som köpte skogen kom sågarna att ligga vid kusten, och de företag som skapades kom genom fusioner att uppgå i större, i många fall till slut i våra dagars SCA.

Guldruschen

När bolagen fått skogen i sin hand följde snabba förändringar. I ett svep fick bönderna en ny bisyssla. Som timmerkörare och huggare åt bolagen fick man större kontantinkomster än någon-

Snabbast var utvecklingen under "stortia", den av fransk-tyska kriget framkallade högkonjunkturen på 1870-talet.

sin tidigare. Några årtionden in på 1800-talets andra hälft hade de gamla binäringarna mer eller mindre fullständigt trängts ut av skogen. Kombinationen jordbruk om sommaren, skogsarbete om vintern, blev för flera generationer det normala levnadssättet. Men det ensidiga beroendet av skogsbolagen och trävarukonjunkturen gjorde näringslivet sårbart på ett helt annat sätt än förr. Samtidigt glömdes man mycket av den gamla företagsamheten, som skulle ha behövts när Sverige efter senaste kriget utsattes för nästa stora omvälvning.

Den arbetskraft som stod till buds räckte inte på långa vägar. När det rådde högkonjunktur erbjöds svindlande förtjänster och följden blev en formlig guldrusch av arbetare till Jämtland och andra delar av norra Sverige. Framför allt var det värmlänningar, dalkarlar och hälsingar som på detta sätt bröt upp från sina hemtrakter och sökte lyckan i skogarna. Man kan lätt tänka sig den stämning av vilda västern som rådde under detta, den första generationens skogsarbetarliv. Och för många av dem som kom var alternativet just en amerikautvandring.

Huggare och körare

Men bönderna behöll ett övertag. Det var framför allt de som kunde ställa upp med häst och på entreprenad åta sig avverkningar. Körarna anställde egna huggare, två, tre eller fyra, antingen grannar och släktingar eller utombys arbetare. De som körde

Arbetareförläggning med timmerkojor i Stordalen vid Handsjön i Rätan, 1908. Lägg märke till pojken i förgrunden. Man blev liksom vuxen i förtid i skogen, där många började som 12-13-åringar och tog efter de äldres sätt att föra sig.

hade också mer betalt. Så länge som snön låg varade avverknings-säsongen. Var det ett snöfattigt år så blev det kris och inkomster-na uteblev. Än värre drabbade tider av lågkonjunktur och vikande trävaruexport.

Den första tiden högg man de grövsta träden, urskogens tallar och granar, med dimensioner som vi inte ser i dag, men alltefter-som de tog slut övergick man till klenare virke. Samtidigt utvecklades tekniken. Först hade man bara yxor. På 1870- och 1880-talen kom stocksågen som hanterades av två man, och därefter timmersvansen, som kunde skötas av en man ensam. Dragsax och barkspade kom i bruk. Kördonen förbättrades från primitiv släpning stock för stock, med en stötting under framänden, till den stora, tunga värmländska bogsläden och vidare till smidiga, flerdelade kälkar och stöttingar med ledade medar. Arbetet gick fortare och tiden för körningen halverades. På 1870-talet lär det ha krävts tretton arbetstimmar för avverkning, körning och flottning av en kubikmeter, på 1920-talet bara sju timmar.

Timmerkojor

Livet i skogarna var hårt. Gamla tiders bondeliv kan knappast ha inneburit större umbäranden än de som bjöds i de snörika skogarna, där huggare och hästar kunde vada till midjan i snö, än i slask, än i 30-gradig kyla, hela tiden med ackordets hetsande piska över sig, och i regel utan ordentliga bostäder där man kunde torka kläderna, få riktig mat och ordentlig vila. Långt in i vårt århundrade var en timmerkoja med öppen eldstad och håll i taket den bekvämaste förläggning som stod till buds, och på britsarna i kojor kunde man tränga in sig nästan som sardiner. Kravet på arbetsgivarna att ta hand om sina anställda var oerhört mycket mindre än i gamla Huså, och inte heller kunde den begynnande fackföreningsrörelsen få fotfäste hos människor, som flyttade från avverkning till avverkning. Arbetare och bönder var beroende av förtjänsterna i skogen, och bolagen kunde låta avverkningsvolymen och sysselsättningen följa konjunkturerna utan någon tanke på arbetsgivarens ansvar.

Folkökning

Folkökningen blev väldig i skogsbygderna, särskilt i Ragunda tingslag med Håsjö och Hällesjö, och i Ström-Alanäs. Till myndigheternas förtvivlan var det inte bara gott, det som följde med "den lösa befolkningen". Onykterhet, lönnkrögeri, könssjukdomar, oäkta barn, övergivna mödrar och ökad fattigvård följde i de mansdominerade nybyggarsamhällenas spår. Man klagade också

"Vill man söka en jämförelse med den norrländska skogsarbetarens 'standard of life' torde man ej finna någon närmare än bland eskimåerna; enda huvudsakliga skillnaden är den att skogsarbetaren har ett tungt och uselt betalt arbete att utföra under för övrigt nära besläktade levnadsförhållanden." Provsialläkare G A Hassler i Frostviken 1907.

Paulus Wikström inbjöd 1886 Frälsningsarmén till Mårdsjön, där hans arbetare bildade den första frälsningsarmékåren på den svenska landsbygden.

över jordbrukets förfall, när bönderna föredrog de snabba inkomsterna i skogen, och över att åkern undandrogs jordbruket och i stället användes för foder till de otaliga hästar som arbetade i skogen. Tyvärr finns inga grundligare undersökningar om hur det egentligen var med detta. Man kan ju också konstatera att jordbruket här för första gången fick en närmarknad, t ex genom försäljning av mjölk och andra färskvaror.

Bolagen köper skogen

Nästa etapp i skogsbolagens framträngande tog fart på 1880-talet, sedan hemmansklyvningen släppts fri, och tiden närmade sig då avverkningsrätterna skulle löpa ut. Nu började bolagen i större skala köpa skogarna, och ofta hela gårdarna. Den tidigare utvecklingen hade givit dem ett enormt övertag, som nu utnyttjades för att med lock och pock förmå bönderna att sälja. Med försäljningen av avverkningsrätten hade bonden avhänt sig inkomsterna från skogen, men han var fortfarande skattskyldig. Om pengarna var förbrukade följde lätt skuldsättning och tvångsförsäljning. Samtidigt hade skogens ökade värde höjt jordpriserna så att nästan bara tvåvarupatronerna hade råd att köpa. Prisnivån blev också ödesdigert vid arvsskiftet, som lätt slutade med försäljning eller skuldsättning, eftersom den nye bonden inte kunde få loss de pengar som behövdes för att lösa ut medarvingarna. Och om bolagen inte kom åt gårdarna på annat sätt gick det att tvinga fram en försäljning, t ex genom att bolaget som ägare till någon fastighet i en by begärde en kostnadskrävande förrättning om laga skifte, som satte bönderna i ekonomiskt trångmål. Bolagsköpen gick så snabbt att i många områden övertog de på ett par årtionden nästan all jord. I en by som Harrsjön i Alanäs köpte t ex Kramfors bolag 1882–1898 all skogsmark, 11 000 ha. I bybornas ägo förblev bara 50 ha inägomark.

Köpen i Harrsjön förmedlades av Ola Johansson i Alanäs och hans bokförare Ivar Sundeman, kända från Gustav Hedenvind-Erikssons romaner, där han från egna ungdomserfarenheter skildrar livet i skogsbolagens skugga.

Jonas Stadling och Vår irländska fråga

Bolagsköpen visade inga tecken att avstanna, men på 1890-talet började reaktionen att komma. En del av äran tillkommer jämtens Jonas Stadling, tidningsman och etnograf, som i sin stridsskrift *Vår irländska fråga* (1894) utmålade det sociala elände som han ansåg följde i bolagsväldets spår. Han talade också om hotet från den ständigt växande överavverkningen, om risker för klimat och framtida försörjning, och pekade på hur de stora exportinkomsterna gick bygden förbi. Han visade också att bönderna måste ha skogen – numera kunde inget jordbruk existera utan skog. Senare forskning har något modifierat bilden av det sociala eländet. Säljarna massutvandrade inte till Amerika eller till slummen i

Amerikautvandringen var särskilt omfattande under 1900-talets första årtionde.

Bolagsägd mark 1906. I öster, söder och norr bar vi det bolagsdominerade området. I Västjämtland framstår Kall som undantag, men det beror på gamla Huså bruk. Mörkt: över 50 % bolagsägo. Ljusare ton: över 25 %.

Under 1900-talet har bolagen i regel sålt själva gårdarna med inägomark och en liten plätt husbehovsskog.

Länets problem beror på att större delen av skogarna "ägas eller under avverkningsrätt innehavas av bolag eller enskilda affärsmän, vilka hava sina huvudkontor utom länet. Dessa placera i allmänhet icke kapital inom länet på annat sätt än genom inköp av nya skogar ... och något intresse för länets framskridande finnes av naturliga skäl icke hos dem". (Landshövding Sparre 1902.)

städerna. Över hälften stannade kvar som arrendatorer och födo rådstagare, och av de övriga var det många som köpte nya gårdar för köpesumman. Men däremot är det sant att deras barn ofta blev arbetare och utvandrare, och Stadlings syn på de ekonomiska frågorna pekar klarsynt fram mot problematiken i våra dagar.

Vad Stadling ville var att få till stånd en "reduktion". Bolagsskoggarna skulle bli socken- och häradsallmänningar. Så långt gick man nu inte, men 1906 förbjöds bolagsköp i de nordligaste länen. Till de ledande krafterna i den utredning som föregick beslutet hörde en annan jämta, riksdagsman Jöns Bromée i Billsta. Det är intressant att se hur synen på norra Sverige ställs på sin spets i denna fråga. Å ena sidan fanns Stadlings och Bromées och deras meningsfränders hävdande av den inhemska befolkningens rätt, å den andra den öppet kolonialistiska inställningen att "Norrländ och den skogsbärande delen av Dalarna" inte var lämplig för annat än skog och för att lämna material till en förädlingsindustri.

Den ekonomiska självständigheten förloras

När förbudslagstiftningen kom hade redan 38 procent av all enskild jord i Jämtland övergått i bolagsägo, och även om inhemska företag ägde en del av detta, så har utvecklingen senare gjort att skogsindustrierna vid östersjökusten har fått det mesta i sin hand. I en socken som Bräcke ägde bolagen nära två tredjedelar av arealen. Särskilt bolagsdominerade områden var södra, östra och norra Jämtland. Däremot klarade sig den gamla kärnbygden kring Storsjön relativt väl och likaså de stora, centrala byarna med gamla släktgårdar i många i övrigt bolagsdominerade socknar, t o m i Bräcke. I första hand kom bolagen över nybyggen och utbyar, där man först och villigast skrev på avverkningskontrakten. Sammanfattningsvis kan man säga att det som övergick i bolagens ägo var stora delar av de gamla avradslanden. Det som staten hade velat ge jämtarna för att de skulle få ökad frihet att utnyttja landskapets resurser kom i stället att medföra motsatsen.

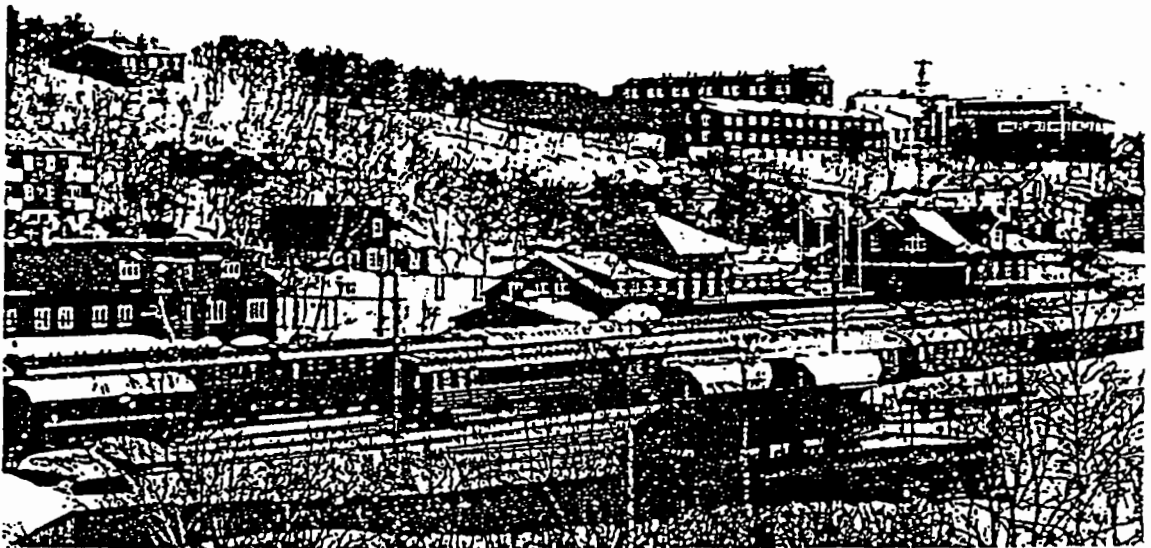
För vad som hände var att det gamla, mångsidiga näringslivet försvann. Jämtarna blev ensidigt beroende av en enda näring, och när denna en dag svek, fanns inget annat att övergå till i stället. Man blev också beroende av beslutsfattare med intresset inriktat på kustlandskapens industri, och ännu på 1980-talet går det inte att få stöd till att bygga upp en inhemsk virkesförädling i större skala, eftersom det skulle rycka undan grunden för industrin vid kusten. Som vi snart ska se, kan man fråga sig om resultatet hade behövt bli detsamma, i fall järnvägen hade kommit några årtionden tidigare.

2. ISOLERINGEN BRYTS

När järnvägen till slut nådde Jämtland hade den föregåtts av många års strider om vilken sträckning den skulle få. Åter bröts jämtarnas intressen mot de egentliga norrlandslandskapens, som ville ha banan nära kusten, och tvärförbindelsen mot Trondheim långt norrut, så att Östersund bara skulle få ett stickspår. Som tur var kunde jämtarna och deras riksdagsmän, med Nils Larsson i Tullus och mörsilfödde hovpredikanten Per Lithner i spetsen, övertyga regering och riksdag. Orroliga förväntningar knöts till banan. Den skulle skapa industri och sysselsättning, sänka priserna, göra slut på isoleringen och tillföra landskapet oändliga rikedomar. Framgångarna i riksdagsbehandlingen firades med väldiga fester i Östersund, med ett mäktigt uppbud av mat och dryck, högtidliga tal och tacksägelsetelegram till konung och överhet.

Järnvägen började byggas 1875. Bygget var ett jätteföretag som sysselsatte upp till tusen personer. Rallarna logerades i tält och primitiva kåtor, fick lägga långa kavelbroar över de västjämtska myrarna, och bitvis släpa allt material för hand, där hästarna inte kunde ta sig fram. I oktober 1878 hade Bräcke förbindelse med Stockholm. Året efter kom järnvägen till Östersund, och i juli 1882 kunde Oscar II inviga banan ända till Trondheim. Redan samtidigt vill se detta som den moderna tidens ankomst till Jämtland.

Med högfjällsbotellet och järnvägens stora anläggningar mitt uppe på fjället kan Storlien ses som ett enda stort monument över järnvägens ankomst till våra trakter. Här hölls också den stora invigningsfesten den 22 juli 1882.

En resa Östersund–Stockholm tog två dagar med övernattni ng i Bollnäs.

Järnvägen formar bygden

I alla stycken höll järnvägen inte vad den lovat, men bra nära. En kolossal inflyttning och uppblomstring av näringslivet följde. Enbart järnvägens egna anställda var ett stort tillskott. Personaltätheten antyds av alla små banvaktsstugor som ännu kantar banan. Nya orter uppstod kring järnvägsstationerna, som ofta var placerade en bit ifrån de gamla byarna. På så sätt fick vi dubbelorter som Anviken-Pilgrimstad, Bye-Mörsils tätort, kyrkbygden-stationssamhället i Mattmar. Stora tätorter växte upp på platser som förut haft ringa betydelse, Krokomb, Kälarne och Ragunda stationssamhälle. Men det viktigaste järnvägssamhället blev Bräcke, som med sina stora, nu mestadels rivna anläggningar var en knutpunkt mellan tvärbanan och stambanan.

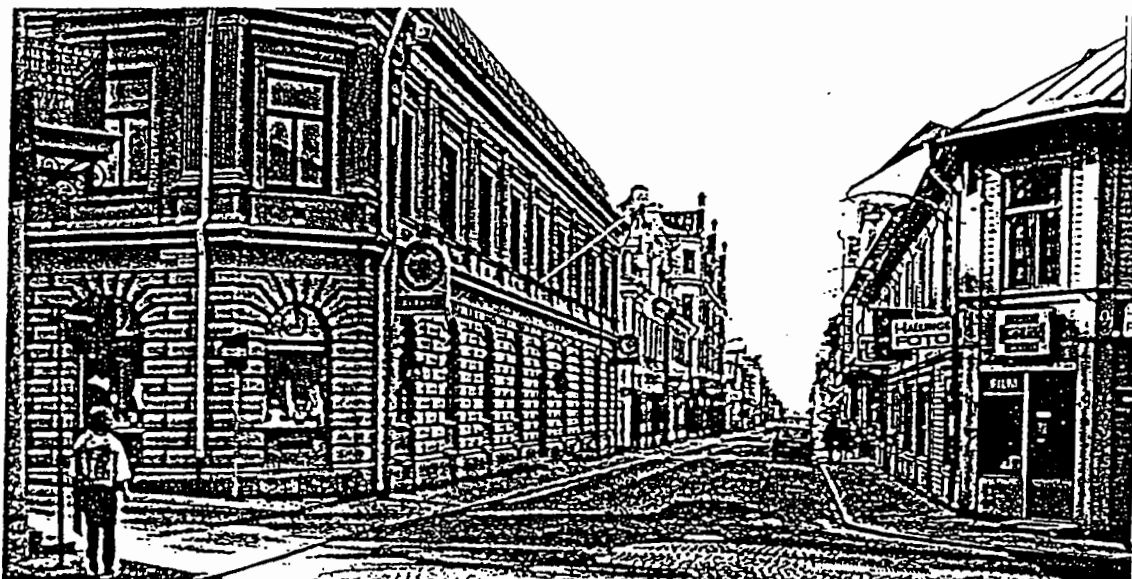
Ångsågverken

Genom järnvägen fick även Jämtland en sågverksindustri, fastän i blygsammare skala, och i många fall bara som filialer till industrier utanför länet. Störst betydelse fick de i Västjämtland. Det lönade sig nämligen inte att flotta virket härifrån, och därför var det först nu man kunde börja att exploatera de västjämiska skogarna.

Om man sågade på platsen kunde de färdiga produkterna exporteras med järnväg via Norge. Till stor del med norskt kapital byggdes snabbt en rad ångsågar kring Järpen, där ett industrisamhälle växte upp. Andra sågar startades i Ocke och Äggfors, den senare en vattensåg som drevs av bönderna själva. En skotsk industriman försåg Jämtland med landskapets första pappersmassefabrik, Hjerpens Cellulosafabrik, 1886, nedlagd först 1962.

Även i Bräckeområdet ändrade järnvägen trävaruindustrins förutsättningar. Om man byggde ångsågverk kunde man spara in den svåra och tidskrävande flottningen nedströms Revsundssjön. Därför fick vi också här en rad egna industrier. Frågan är vad som hade hänt om järnvägen hade byggts innan de stora bolagen redan hunnit lägga under sig råvarutillgångarna. En viktig roll för tillkomsten av ångsågarna i Bräckeområdet spelade två lokala företagare, grosshandlarna Petter Edling i Bräcke och Erik Olof Sundin i Stavre. Längre fram skulle man finna att just de sågverk som hade ett lokalt förankrat ägande skulle ha den största kraften att överleva. Till dessa hörde den enda av alla dessa 80-talsindustrier som ännu är i drift, Gällö sågverk.

Sågverksarbetarnas arbetstid var 11 timmar/dag, 64 timmar/vecka 1891.

För Östersund innebar järnvägen en total förändring. Folkökningen var enorm. På kort tid bytte hela staden gestalt och ännu är det 80-talsbebyggelsen som präglar Östersund, framför allt Storgatan, den dåvarande huvudgatan.

Östersund – 80-talsstaden

Men ingenting gick upp emot den uppblomstring som järnvägen innebar för Östersund. Redan på 1840–60-talen hade staden visat ökad livskraft, befolkningen hade flerdubblats, och rollen som handelscentrum hade stärkts genom lanthandelns tillkomst, ångbåtstrafiken och de goda tiderna inom jord- och skogsbruk. En rad nya institutioner hade tillkommit, daglig tidning, läroverk och sparbanks. Men allt detta var ingenting mot den mirakulösa utveckling som satte fart genom järnvägen. Folk strömmade till från alla delar av landet utom från de nordligaste länen. Bara en tredjedel av de nya invånarna kom från själva Jämtland.

Stora delar av staden skiftade totalt utseende. Nya hus byggdes och gamla moderniserades för att man ville följa med sin tid. Staden fick en enhetlig tvåvåningsbebyggelse, med timmerhus, som var klädda med spåntad panel från de nya sågverken, och rikt smyckade med sågade, hyvlade och delvis snidade detaljer i lister, pilastrar och konsoler, allt målat i ljusa oljefärger. Raden av mer eller mindre oförändrade hus längs Storgatan, från torget och ned mot järnvägen, ger än i dag en uppfattning om 80-talsstadens utseende. Och det egna utrymmet räckte snart inte till, utan förorter växte fram i Odenslund omedelbart söder om staden, och i Hornsberg på Frösön. Den nya järnvägsstationen blev en av de till omsättningen större i landet. Östersund blev inlandets oomtvistade centrum, med ett handels- och tidningsområde som fram till våra dagar inte bara har täckt Jämtland och Härjedalen, utan också delar av landskapen i norr och öster.

Engelskfödde grosshandlaren Percy Luck hade gården Hoberg i norra Kall, 111 000 hektar jaktmarker och en tam älg i vardagsrummet.

Jämtland blir turistland

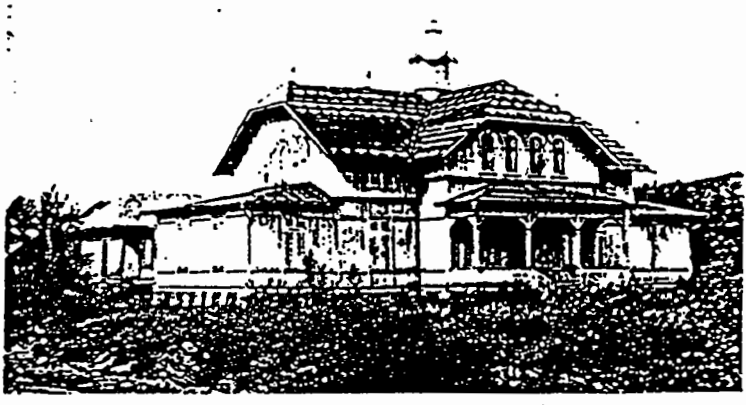
En följd av järnvägen var också turismen, som från en blygsam början blivit en av våra viktigaste näringar. Långt tillbaka i tiden var Jämtland berömt för sin skönhet. Talrika resenärer har i hänfödda ordalag skildrat utsikten från Frösön och berättat om de mest överdrivet äventyrliga bestigningar av Åreskutan.

Vid mitten av 1800-talet upptäckte rika utlänningar möjligheterna till jakt och fiske. Engelsmän, och i deras efterföljd svenska grosshandlare som Oscar Dickson i Göteborg, företog safariliknande expeditioner till fjäll och forsar, komplett med infödda bärare och allt. Än i dag står de stora jaktvillorna i Rensjösåtern, i Bådsjöedet och i Medstugan som minnen över dessa gästspel i u-landet Jämtland.

En annan form av tidig turism var färden till badinrättningarna vid Ytteråns hälsobrunn, och i Mörsil, där den av bonden Elias Olofsson i början av 1860-talet anlagda Eggens badinrättning 1891 omvandlades till Mörsils sanatorium, ett av Sveriges första. Nu var det "luftgästernas" tid. Man reste till Jämtland för att vårda sin hälsa. Tuberkulossjuka kom till dr Horneys sanatorium i Mörsil och till dr Westerlunds i Storlien, föregångaren till Storliens högfjällshotell. Vanliga luftgäster inkvarterades i byarna utmed järnvägen, och företog stärkande utfärder till Tännforsen och Åreskutan. De första turistanläggningarna började komma till. En av pionjärerna var bonden Per Bertilsson i Bynom i Hallen, som bröt väg in i ödemarken och byggde upp Bydalens fjällanläggningar mitt i Oviksfjällen.

Men den mesta turismen höll sig längs järnvägen, där platser som Hålland, Undersåker, Björnänge, Åre, Duved, Enafors och Storlien blev allt mer välbekanta. Centrum var Åre. För det får vi nog tacka riksdagsmannen Gunnar Eriksson i Mörviken, som lyckades

Rensjösåtern ligger i väglöst land norr om Storlien. Den stora jaktvillan byggdes av träpatronen Oscar Dickson. Lite av den forna glansen krånglar detta sovande Törnrosaslott anar man, om man vet att huset bland annat rymmer en stor festsal med åtta meters takhöjd.

I Ströms Vattudal och på Kallsjön blev skogsarbetet grunden för en ångbåtstrafik, som i sin tur öppnade vida områden för turismen. Huvudorter för turismen i Vattudalen var Gäddede och Bågede.

få järnvägen dragen söder om Åreskutan i stället för förbi det ännu livskraftiga Huså, och som till och med lyckades få stationen till sin hemby, nuvarande Åre samhälle. Kring stinsens "turistutspisning" i stationshusets väntsal växte det snabbt fram en turistort med hotell och restauranger. Bygden ändrade utseende med nya hus och byggnadsstilar, och nya inbyggare strömmade till. Tidigt insåg man att här, om någonstans, hade man möjligheter att skapa en svensk motsvarighet till de stora turistorterna i Alperna och Norge. Det första stora Åreprojektet förverkligades 1909 genom byggandet av bergbanan, och som minnen av den tid som följde står ännu de stora hotellen Grand (nu Diplomat), Åregården och Sporthotellet.

Det är viktigt att komma ihåg att länge var turismen en sommarturism. Det var härdande promenader och utflykter till vackra platser, forsar och andra sevärdheter man sökte, och de sportsliga prestationerna var bergsbestigningar, inte minst kring Sylarna, där Svenska turistföreningen tidigt började bygga den första av de anläggningar som föregått den nuvarande Sylstationen. Kring Sylarna växte det fram ett helt nätverk av vandringsleder och fjällstugor, som öppnade det stora fjällområdet söder om järnvägen för oförvägna turister.

Året 1897 ska Bydalen ha öppnats också vintertid, och nu kom skidåkningen. Särskilt var det i Åre som man på ett imponerande sätt byggde upp mängder av aktiviteter för att skapa en svensk vintersportort. I talrika bilder av den kände samefotografen Nils Thomasson möter vi alla dessa tidiga vinterturister i bobsleighbanan, vid curlingklotet, på skidutflykt och under skidtävlingar eller som beundrande åskådare inför gästande renhjordar. Så småningom kom också utförsåkingen. Från 1920 störtade man sig utför Åreskutan i skidtävlingen Årebragden, och i slutet av årtiondet började man lära ut slalom i Storlien. Trettondagen 1940 invigde familjen Malmsten Sveriges första skidlift vid pensionat Lundsgården i Åre.

Men även om många turistanläggningar startades av jämtar så fanns också inom turismen en fara genom att man saknade eget kapital. Initiativen och inkomsterna gled lätt utom räckhåll för ortsborna. Redan 1897 pläderade Jämtlandspostens chefredaktör V Hugo Wickström för att turismen borde formas så att den blev en inkomstkälla för landets egna inbyggare, som genom förmedling av en inkvarteringsbyrå borde ta emot gästerna i utrymmen som kunde ställas i ordning på bondgårdarna, och inte i stora, luxuösa hotellanläggningar. "Få vi hotell överallt häruppe, så få vi snart källarmästare och mat från Stockholm, 'kurortsnojen' och 'societysliv' osv i samma stil som på de kontinentala kurorterna, och förtjänsten på främlingar kommer att gå jämtarna förbi." Diskussionen går igen i våra dagars turistplanering.

Organiserade fjällfärder för skolorungdom gav generationer storsbarn deras första kontakt med fjällen och gjorde Jämtland känt som turistmål.

3. MEKANISERING OCH PENNINGHUSHÅLLNING

Med järnvägen följde en total förändring av näringslivet. Industri-
varor vällde in med billiga järnvägsfrakter och spreds genom det
allt tätare nätet av lanthandlare. Spannmål från världsmarknaden
kunde köpas i obegränsade mängder. Inte bara den gamla for-
handeln blev onödig, utan också den kornodling, som sedan
urminnes tider har varit grunden för försörjningen. Jordbruket
hamnade i kris. Men den kunde övervinnas ty samma utveckling
som ryckte undan grunden för den gamla bondenärningen skapa-
de också nya möjligheter. Med skogsbygdernas och de nya tätort-
ternas arbetare-, handels- och tjänstemannabefolkning uppstod
en marknad för mjölk, smör, ost och kött – alla de färskvaror som
förut inte hade gått att avyttra. För första gången kunde männi-
skor leva tryggt utan att själva äga eller disponera jord att odla.
Jordbrukets nya uppgift blev att förse de växande skarorna av
lönearbetare med ladugårdsprodukter.

Jordbruket omvandlas

I ett slag förverkligades nu allt det som landshövdingar och andra
förståsigpåare så länge hade predikat. Jordbruket inriktades på
mjölkproduktion. Ett intensivt arbete sattes i gång med att genom
premieringar, tjuvföreningar och kokontroll förbättra boskaps-
stammen och höja mjölkavkastningen – det var i detta samman-
hang som fjällkon räddades. Skötseln av djuren förbättrades. Man
byggde stora, luftiga ladugårdsbyggnader i stället för de små,
mörka och ohygieniska. I de nya ladugårdarna byggde man un-
der ett tak in en rad olika funktioner som förut varit egna hus,
och dessa långa ladugårdslängor hör till det som i dag sätter sin
prägel på landskapet.

Men också själva odlingslandskapet förändrades. Det var nu vi
fick de stora, öppna lägdorna i slutningarna ned mot sjöar och
myrar, skapade för att möjliggöra största möjliga höproduktion.
Utmarksslåttern förlorade sin betydelse och åkermarken togs i
anspråk som slåttervall. Men det kunde inte ske utan att den
avsevärt utvidgades. Nyodlingsverksamheten ökade. Den gamla
ängsmarken i gårdarnas närhet bröts upp till åker, samtidigt som
de befintliga åkrarna förbättrades genom stenbrytning och bort-
tagande av stenrösen. Man odlade timotej, klöver och andra
vallväxter och plöjde bara vart fjärde eller femte år för korn och
potatis. Hur snabbt förändringen gick framgår av att ännu 1880
användes bara en tredjedel av åkern för vallodling, men 1913 så
mycket som tre fjärdedelar.

I samband med denna nyodling
hittades en stor del av våra for-
fynd.

Ett centrum för bondenärningens
omvandling var Ope lantmannas-
skola, grundad 1862 och före-
gångare till nuvarande Torsta-
skolan.

Övergången från slätter av naturmark till vallodling påskyndades av ökade arbetslöner. Och än mera betydde mekaniseringen. Med den tekniska utvecklingen och industrins framväxt följde snabbt förbättrade lantbruksredskap, och genom de ökade kontantinkomsterna kunde bönderna ta dem i sin tjänst. Slättermaskiner och moderna järnplogar fanns snart på nästan varje gård. Andra viktiga nyheter var hästräfsor, såmaskiner och inte minst separatorer.

Ett nytt sätt att leva

Den industriella tidsåldern hade börjat. Borta var snart bondeålderns tvång att man måste göra allting själv, att man måste undvika alla kontanta utgifter. Industriprodukter började ersätta hemslöjden. Specialiseringen ökade och en växande skara hantverkare övertog många av självhushållets uppgifter. Skräddare och sömmerskor åtog sig att sy kläder av industritillverkade köperyer eller av hemvävt ylle, som man numera inte spann eller färgade själv ute på gårdarna, utan lämnade bort till någon av provinsens fabriker. Så ingick gammalt och nytt förening, och endast gradvis tappade man kontakten med bondeåldern.

Mängder av kaffe, socker och andra kolonialvaror konsumerades, öl köptes från de nystartade bryggerierna och ett viktigt inslag i dieten var sylt, på lingon, hallon och hjortron. Och inte minst ökade bruket av färskvaror, mjölk, smör och kött, även om de länge fick samsas med inslag ur den gamla förrådshushållningen.

Det gamla bruket att hela familjen och dess tjänstefolk för värmens och vedåtgångens skull vintertid hade sin sovplats i ett enda rum, övergavs alltmåra. Husen byggdes nu med ordentliga trossbottnar och moderna eldstäder som kakelugnar och järnkaminer, och man kunde värma upp flera rum. Man hade innanfönster, vita gardiner och krukväxter. Väggarna kläddes med papp och tryckta tapeter, köken fick järnspisar. Den väggfasta inredningen ersattes med vanliga lösa möbler i björk och furu, som tillverkades av snickare, snickeriverkstäder och små möbelfabriker.

Nya hustyper slog igenom. Typiskt för Jämtland blev boningshus i 1 1/2 våning, med låga, liggande fönster längs långsidorna på övervåningen, där bara gavelrummen var inredda. På mindre ställen byggdes kompakta, fyrkantiga "korsbyggnader", med ett rum i varje hörn, kring en skorsten i mitten, i regel rödfärgade och försedda med en tunn, fasspántad panel från närmaste sågverk, med profilerad list mellan våningarna. Detta är den typiska

1881 startade Östersunds ångbryggeri, nuvarande Till-bryggerierna, sin verksamhet.

Till nyheterna i byggnadsskicket hörde tak av träspjälor (sticktak, spåntak), som på 1850-talet började ersätta takved och bräder. I Östersund fick husen p g a brandfaran i stället plåttak.

Jämtlandsstugan, som i rödfärgat eller oljemålat utförande var vanlig också i de nya tätorterna och i Östersunds ytterområden, t ex i Odenslund. I vår tid försvinner den alltmer genom de fasadförändringar som följt i energisparstödets spår. Det är därför viktigt att klargöra att dessa hus är lika värdefulla och angelägna att bevara som de större och längre hus med sex rum, som byggdes på de större gårdarna, även om dessa salsbyggnader är mer magnifika, med sina stora verandor, som kan vara översållade med snickarglädje, så som man ser dem när man t ex färdas fram genom Ragundadalen.

Arbetarfolket

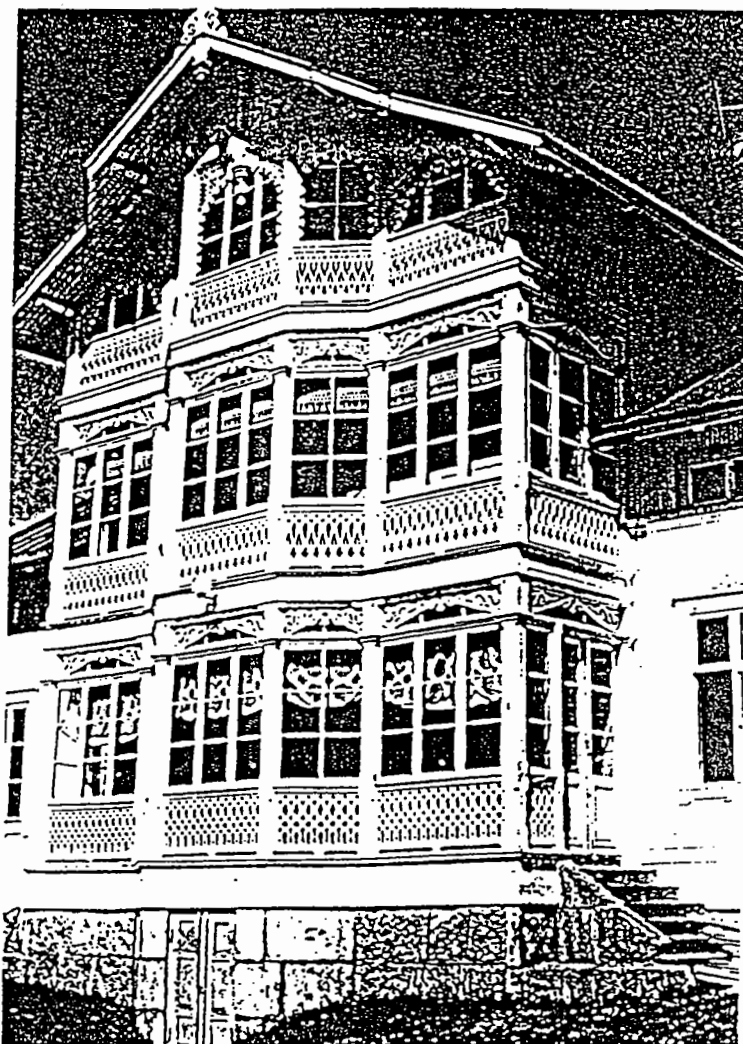
Men alla var inte bönder, och alla var inte delaktiga i landskapets traditioner. Vid sidan av allmogens växte det fram en annan kultur, som mycket snabbare påverkades av det nya, och där mathållning, klädedräkt och levnadsvanor inte avvek från dem som rådde i motsvarande miljöer på andra håll i landet, bland stadens borgerskap, bland landsbygdens skollärare, tjänstemän och handlande, och framför allt bland de stora skarorna av arbetare, som var huvuddelen av befolkningen i skogsbygden, i staden och i tätorterna.

För av det som bönder och myndigheter till en början kunde se som löst folk, en tillfällig invasion av lycksökare som söp, slogs och förförde flickorna, av detta hade nu blivit en samhällsklass som i storlek och betydelse inte stod bönderna efter. Och det var heller inte fråga om utbölingar. En stor del av dem var ju barn till bönder, torpare och soldater, som hade bott i Jämtland sedan urminnes tid. Även de som kom söderifrån hade snart bott här i generationer. Men ändå gick det en klyfta mellan de två samhällsklasserna. Bönderna höll sig på sin kant, arbetarna på sin. Och medan bönderna bättre kunde klara både lågkonjunktur och arbetslöshet, så blev det lätt nöd i sågverkens hälsovådliga arbetarbaracker och i skogsarbetarnas kojor.

Det röda Jämtland – och det gröna

Det är viktigt att konstatera denna uppdelning. För alltifrån denna tid kan vi tala om två Jämtland. Ett rött Jämtland som bygger sina traditioner på arbetarrörelsens kampår, och ett grönt Jämtland, som vårdar traditionen från det gamla bondesamhället. Trots att det nu har gått hundra år sedan den moderna tiden höll sitt intåg i Jämtland lever denna motsättning, med en politisk dualism mellan rött och grönt, där man alltför sällan förstår varandra, där man alltför ofta griper till glåpord och smädelser, alltför ofta talar förbi varandra, alltför ofta hämtar styrka och inspiration blott i sin

Hela Ragundadalen utefter möter man granna gårdar med snickarglädje, buggen stensockel och stor våningsböjd, ett tecken på de välbärgades rikedom i slutet av 1800-talet. Men ingen är så fin som denna. Strånäset i Stugun.

egen miljö – där den röda färgen ännu dominerar tätorterna och de stora skogsbygderna, inte minst i de trakter där skogsbolagen fick mest att säga till om, under det att den gröna ännu har sitt kärnområde i jordbruksbygden kring Storsjön och i ännu jordbruksdominerade sockencentra därutån. Redan i utbredningen av dagens politiska sympatier kan man direkt avläsa det historiska händelseförloppet, och samma klyvning går igen i umgänge, fritidsvanor och föreningsliv. Kanske är det också i denna dualism som vi har en av orsakerna till att man haft så svårt att tackla de väldiga problem som länet har ställts inför under de senaste årtiondena. Kanske hade vi behövt mera av politisk borg-fred och gemensam uppslutning kring länets intressen.

Östersund från Frösön. Det enda synbara minne vi har av Östersunds första tid är stadsplanen med de raka gatorna och smala re gränder, som skär varandra i räta vinklar, precis som i alla andra svenska städer från 1600- och 1700-talet. Det är den svenska stormaktstidens stadsplaneideal.

I Vaplan byggdes kraftverk 1889, i Äggfors 1892. Östersund fick i början ström från ett ångkraftverk.

När sjöarna frös kunde vintervägarna öppnas och samfärdseln leude upp. Än i dag förändras kommunikationerna så snart isen har lagt sig och de som bor på andra sidan Storsjön får korta, bekväma bilförbindelser till staden. Och när det börjar bli varmare fylls isen med folk som njuter av vårsolen.

4. VATTENKRAFTEN SKICKAS SÖDERUT

När man i dag färdas längs Indalsälven passerar man en rad stora kraftverk. Mellan dem är älvfåran uppdämd med stillastående sjöar. Man får verkligen anstränga sig för att få en föreställning om hur älven har sett ut med alla sina forsar och fall. Kommer vi längre in i landskapet finner vi ännu större förändringar, som i Kall, där de stora sjöarna Anjan, Torrön och Juvuln har omvandlats till väldiga vattenmagasin, som ömsevis avtappas och fylls på. På andra sidan huvuddalgången ligger det stora Håckrenmagasinet, med en högsta nivå på upp till 40 meter ovanför överdämda småsjöar, skogar och fåbodland. Som jämte kan man inte annat än harnas över denna väldiga naturskövling, inte bara för dess egen skull, utan för att så litet av de fördelar som har vunnits i utbyte kommit landskapet till godo.

Storhetsdrömmar

Under Sveriges uppbyggnad till en av världens ledande industrinationer har billig energi från Jämtland och dess grannlandskap haft avgörande betydelse. Att exploateringen av vattenkraften i norr för att skapa välstånd i söder började just i Jämtland och Indalsälven berodde delvis på jämtarna själva. Redan vid Stockholmsutställningen 1897 visade man lockande kartor över länets vattenfall, och 1915 tillsattes under tidningsredaktören Agathon Burmans och landshövding Widéns ledning en kommitté, som blev början till Indalsälvens regleringsförening.

För att förstå detta måste vi veta, att på den tiden kunde man ännu inte överföra elektrisk ström annat än korta sträckor. Större kraftverk förde med sig stora industrier. Ett exempel är det kraftverk som 1896 byggdes i Hissmofors, och som blev upphovet till Hissmofors sulfidfabrik, och som också levererade ström till Östersund, en sträcka på 22 kilometer, bland det längsta man dittills hade uppnått i Sverige. Ännu på 1920-talet fanns inget samlat el-nät, utan landet sönderföll i lokala distributionsområden.

Därför är det förklarligt att jämtarna såg vattenkraftsutbyggnader som en väg till industrialisering och rikedom, och att de försökte intressera kapitalstarka kretsar i södra Sverige för landskapets vattenfall. En som började planera industrier i Jämtland var uppfinnaren Gustaf de Laval. Men efter hand köptes fallrättigheterna upp av staten och av städer och industrier utanför länet. Och de hade inte några avsikter att etablera sig i Jämtland, utan avvaktade den tekniska utvecklingen. Jämtarna förlorade kontrollen över landskapets utan jämförelse viktigaste naturresurs.

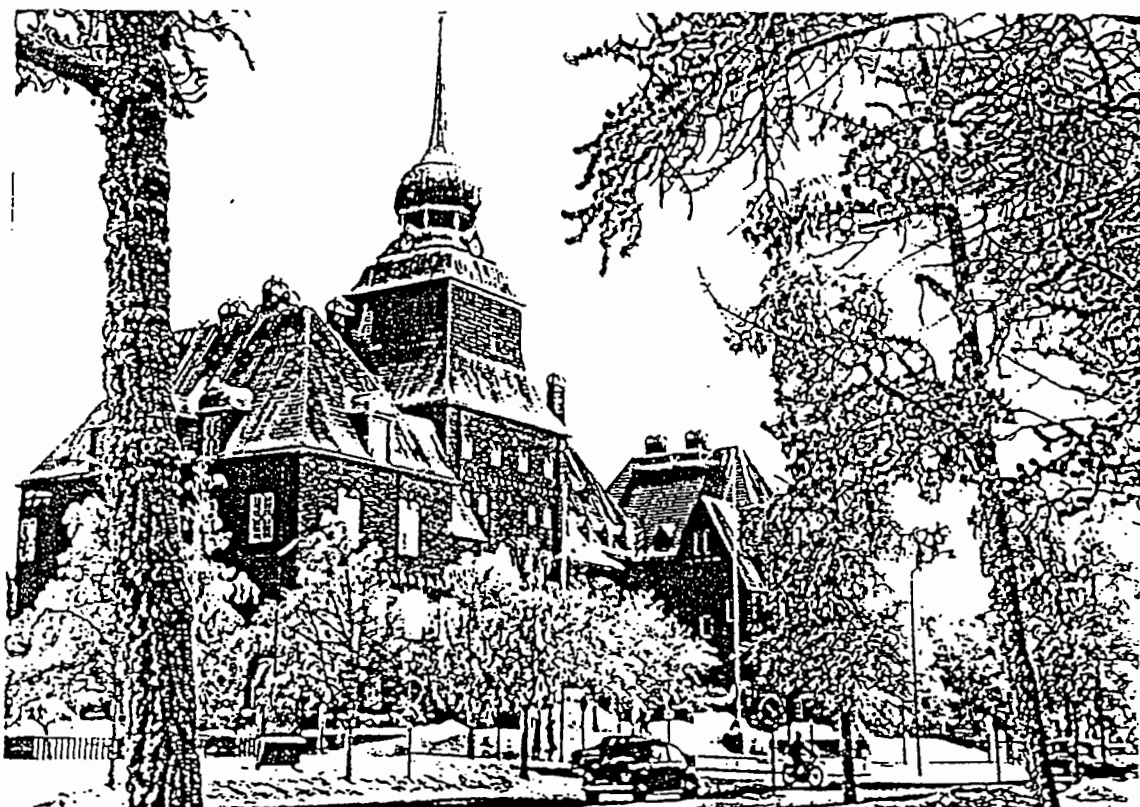
Optimismens och hänförelsens tid

Framstegen i järnvägens spår väckte en tro på Jämtlands möjligheter, som kring sekelskiftet gav upphov till en serie märkliga kraftyttringar, med eko långt utanför landskapets gränser. Som monument över dessa strävanden står Östersunds rådhus som en fyrbåk över staden, ett uttryck för tidens nationalromantiska stämningar och känslan för Jämtlands traditionsarv. Ute i Rödöskogen kan man passera ett litet fyrkantigt rött hus med toppigt tak, som ser ut att vara klippt ur någon arkitekturtidskrift, och kanske också är det. Här bodde småbrukaraposteln Anders Kilian, som genom sitt författarskap mer än någon annan försökte få jämtarna att förverkliga det gröna Jämtlands ideal. Bara några kilometer därifrån ligger Hissmofors Folkets hus, en av landets märkligaste folkrörelselokaler, symbol för arbetarrörelsens framväxt, och inne vid busstorget i Östersund finns Gamla teatern, en gång "världens största godtemplarhus", ett äreminne över den största folkrörelsen i sekelskiftets Jämtland.

Godtemplarna

De mäktiga krafterna i folkdjupen väcktes först genom nykterhetsrörelsen. Den första godtemplarlogen bildades 1882. Redan året efter gick stadens arbetare, småfolk och pampar gemensamt man ur huse för att uppföra det väldiga godtemplarhuset, som från början sägs ha rymt hela 3 000 personer. Inom några år var mer än var tionde jämte ansluten till orden, och mer än var femte godtemplare i Sverige fanns i det avlägsna och glest befolkade Jämtland! Det är svårt att förklara denna enastående anslutning annat än med de stämningar av pånyttfödelse och pionjärande som järnvägen förde med sig. Ordenshus växte fram runt om i landskapet och blev långt fram i tiden platsen för en bygdegemenskap, som också omfattade sång, musik, teater och inte minst studieverksamhet, där flera generationer fick sin medborgerliga skolning. Med nykterhetsrörelsen och med jämtlandsböndernas naturliga önskemål om fri spannmålshandel följde Jämtlandsliberalismen, som i årtionden totalt dominerade det politiska livet.

Nedläggningen av Hissmofors massafabrik 1979 väckte en våldsam indignation. Med ortens märkliga Folkets hus som fond försöker man levandegöra fabriken historia och arbetarnas kamp för brukets överlevnad.

Östersunds rådhus är ett av mästerverken i sekelskiftets nationalromantiska arkitektur. Tornspirans former är lånade från de gamla klockstaplarna. Lika sevärd är interiören, där ingen möda lämnades ospard när det gällde att skapa en konstnärligt högtstående inredning.

Ungdomsrörelsen

En sommarsöndag 1898 föddes också ungdomsrörelsen, Jämtlands eget bidrag till sekelskiftets idémässiga förnyelse. Vid Hackås kyrka uppträdde den norske folktalaren Peder Svendsen. Inför en stor åhörarskara berättade han vältaligt om den norska ungdomsrörelsen. Jämtlands läns ungdomsförbund bildades. Varje år ordnades väldiga sommarmöten, som i Ås 1900, då förutom högtidstalare från när och fjärran ända upp till 7 000 människor ska ha deltagit. När ungdomsrörelsen spred sig till andra delar av Sverige kom den att färgas av en nationell svensk samling inför unionsupplösningen. Men här i Jämtland var den ett uttryck för de urgamla nära förbindelserna över Kölen, och man medverkade talrikt i varandras möten på omme sidor om gränsen. Ungdomsrörelsen var ett ovanligt inslag i de svenska folkrörelsernas historia. Vid sidan av tidens politiska och ideologiska motsättningar ville man reformera och förbättra framtiden genom att väcka "samlingskänslan med mänskligheten och kärlek till hembygd och fädernesland". Verksamheten drevs i nära samverkan med godtemplarrörelsen, och i ledningen för båda finner man en rad av tidens förgrundsgestalter i länet.

NÄSGÅRDENS INVÅNARE

Ålsta 3

I tvåhundra år hade Ålsta 3 gått i arv i samma släkt, men år 1840 köpte bonden Jöns Olofsson och hans hustru Meret i Kloksåsen gården för 676 Rd banco. De hade två söner och två döttrar. Hemmanet i Kloksåsen räckte inte till för alla barnen, utan äldsta dottern Anna fick Ålstahemmanet när hon gifte sig med Olof Jonsson.

Jöns Olofsson (1792-1876) - Meret Jönsdotter (1792-1878).

Barn: (1) Anna 1819 gift med Olof Jonsson.

(2) Olof 1823 bonde i Kloksåsen.

(3) Jöns 1827 bonde i morfarsgården Viken.

(4) Ingeborg 1829 gift med Hans Jonsson i Ålsta 2.

(1) Olof Jonsson (1814-1899) - Anna Jönsdotter (1819-1896).

Olof Jonsson var bonde och tjänstgjorde flera år som fjärdingsman. Han erhöll handelsrättigheter. Kyrkvård under åren 1866 - 1883.

Barn: 1.1 Jöns Olofsson (1842-1920).

1.2 Jonas 1845-1925.

1.3 Olof Emanuel 1853-1860 död i bröstsjuka.

1.4 Erik (1855-1857) död i okänd sjukdom.

1.5 Märta (1858-1875) gift med Nils Nilsson-Höglund, Köla, Värmland.

1.6 Anna Kristina (1862-1889) gift med Johan Olofsson i Grönviken.

1.7 Ingeborg (1865-1868).

År 1876 säljer Olof Jonsson och Anna Jönsdotter sitt hemman till Jöns och Jonas.

1.1 Jöns Olofsson "Jöns Ols" (1842-1920) - Anna Märta Esjörnsdotter i Gäle (1847-1937)

Jöns Olofsson: var bonde samt kyrkvård 1883-1897. Bil 1.

Jöns Olofsson hade dålig ekonomi och i december 1897 begär hans hustru boskillnad p g a Jöns konkurs. 1898 får Erik Esbjörnsson-Gärdin och Johannes Gärdin som är Anna-Märtas bröder lagfart på hemmanet som de 1901 säljer vidare till äldste sonen Olof Jöns-son. Jöns Olofsson drucknade 1920 i sjön Näckten.

Barn: Olof Emanuel (1867-1877). Bil 2

Anna-Lisa (1871-1897)

Olof (1878-1975)

Esbjörn (1884-1902). Bil 3

Olof Jönsson "Olle Jönsa" (1878-1975)

Olof Jonsson var bonde. Genomgick Ope lantmannaskola. Han var bibliotekarie i logen Lyran 1903 och sekreterare i en frisinnad förening som startade 1909. Åren 1908-1916 tillhörde Olof Jönsson landstinget. Han var också ledamot av fattigvårdsstyrelsen, livsmedelsnämnden och Näs-Hackås brandstodsbolag. Han skaffade hustru och barn, men hustrun bodde kvar på sin hemgård eftersom hon var enda barnet. Olof Jönsson sålde Ålsta 3 den 8.1 1930 till familjen Nordlöw.

Våren 1953 såldes mangårdsbyggnaden på hemmanet en tvåvånings parstuga till Heimbygda som behövde ett turisthärbärge på Jamtli. Priset var 4.500 kronor.

1.2 Jonas Olofsson (1845-1925) - Brita Lisa Andersdotter (1851-)

Jonte i Höglunda bygger en ny gård 800 meter norr om farshemmanet. Detta är nuvarande Fåkers värdshus.

Barn: Olof 1871.
Anders Emanuel 1874.

1.5 Märta Olofsdotter (1858 -) - Nils Nilsson-Höglunda (1844 -)

Barn: Anna Karolina 1876 - död 1939 i USA.
Olof 1877- död 1956 i USA.
Märta Kristina 1879. Flyttar till Östersund.
Emma Maria 1881.
Nils 23.5 1883 - 10.8 1883.
Nils Alfred 1884 - död 1949 i USA.
Anders Gustaf 6.1 1887 död 1895.
Erika Ottolina död 18.2 1887.
Anders Gustaf 1888.
Ett dödfött gossebarn 1890.
Johan Albert 1891-1892.
Ester Elisabet 1893. Flyttade till USA.
Erik Gustaf 1895 död 1943 i USA.
Karin 1897 flyttade till USA.

NÄSGÅRDENS INVÅNARE ÅR 1895

I Ålsta 3 bor år 1895 Jöns Olofsson 53 år med sin hustru Anna-Märta 48 år och deras tre barn Anna-Lisa 25, Olof 17 och Esbjörn 11 år gamla.

Jöns Olofssons föräldrar är födorådstagare på gården. Olof Jonsson är 81 år gammal och hans hustru Anna Jönsdotter 76 år.

Enligt födorådskontraktet skall Jöns Olofsson bl a årligen lämna förutom utsäde av korn, råg och ärter samt mat till två kor och fem får, ett par stövlar till sin far, ett par skor till modern och 25 alnar domestik. Vidare hemkörd och upphuggen femton alnar kastved och skjuts till alla nödiga ärenden samt all den skötsel och upppassning som föräldrarna behövde under sin livstid.

Alla i gården är aktivt engagerade i godtemplarrörelsen och logen Lyran som bildats år 1883 och som sedermera fick eget föreningshus där nuvarande Fåkers värdshus ligger.

I Ålsta bor också kronolänsman Viktor Behm och hans hustru Olga född Arman. Viktor Behm övertalade Jöns Olofsson att ta hand om postgången i byn. Viktor Behm var också tidigt engagerad i Näs och Hackås Brunnsaktiebolag som bildades 1887. I brev som förvaras på Landsarkivet i Östersund skriver Viktor Behm om svavelkällan vid Månsta och har också funderingar om inte källan även kan innehålla radium som "lär ha en helande effekt".

I Ålsta nr 1 finns skollärbostaden där August Hedstedt med familj bor. Han har tre barn med hustrun - barnmorskan Anna Kristina Jonsson. Hela familjen flyttar 1896 till norra Amerika och just år 1895 beviljades August Hedstedt och dottern Anna Josefina, som var 19 år, flyttningsbevis till Amerika.

Oldberg tisdag 10 juni 1986.

Hej!

Några rader om folket i Jöns Ors gården. Blev litet fundersam när man pratade om hur dålig sonen Esbjörn var. Esbjörn f 5/7 1884 d 23/12 1902. Vid logen 318 Lyrans tjänstemanna installation 27 april 1902 är Esbjörn logesekreterare, den 16 juli har han skrivit protokollet för logen den 28 sept 1902 hade man uppskjutit en programpunkt på grund av Esbjörns tilltagande sjukdom. Han skulle ha deltagit i den programpunkten. 21/12 1902 noterades att man mottagit en hänglampa som gåva av sjuke Esbjörn Jönsson.

Så vitt jag kan förstå var Jöns Olofsson och hans familj livligt engagerad i logen 318 Lyrans arbete. Logen startade ju 2/1 1883 och man kom ju så småningom att bli granne med föreningshuset byggt 1902-03. Innan föreningshuset tillkommit hölls mötena på annat håll bl a på Hög-lunda i Jöns O:s broder Jonas nyuppbyggda gård, nuv Fåkers Vårdshus.

Det har berättats att man i Jöns Ors var snälla och hjälpsamma människor. Jag minns ju bara Olle Jönsson (4/4 1878-26/2 1975) men han var hos min moster och mosterman och hjälpte till med slätterarbetet i början av 1930. En rundlagd, jovialisk man men snäll mot alla. Trots att han hade en stor bekantskapskrets som han uppehöll kontakten med livet ut var han nykter hela sitt liv. Han hade ju stugor som han hyrde ut och sålde tomter på Korvågnäset, östra sidan av Näckten. Där var det skiftande typer av människor men han kunde konsten att umgås med dem trots att han var nykter. I fjol när jag besökte Näsgården hörde jag de som försökte förlöjliga Olle Jönsson bl a med fruntimmers historier. Förmodligen låg det en hel del skryt och överdrifter däri. Vi i Näs minns nog Olle Jönsson som mannen vars intresse för den bygd som sett honom födas var stor ända till hans sista dagar. Speciellt tänker jag då på en av de i dagens tidningar uppräknade fonderna. Syskonen Månssons i Åsan Minne, nu 558 000 samt flera donationer från samma familj. Dessa pengar skulle ha tillfallit kusiner till dessa syskon om inte Olle Jönsson arbetat så intensivt på att få handlingarna skrivna så att de klarade överklagandet i domstolen i mitten av 1920-talet.

Vad som var orsak till konkursen för Jöns Olofsson är kanske svår att reda ut. Pengar är och har ofta varit en känslig fråga. Affärsmän kan ju alltid råka i knipa. Genom olyckliga konjungturer blev Jöns Olofsson nödsakad att överlämna Ålsta 3 till sina bägge svågrar, år 1897. Men fadern Olof Jonsson hade ju intecknade skulder till Westernorrlands hypoteks och riks ständers bank vid gårdsöverlåtelsen 1876.

Jöns Olofsson var med och skurade föreningshuset före första basaren som hölls jul-nyårshelgen 1903. *Vil inte au Della Kan*

Det grundläggande i Arthur Nestlers fiolpedagogik är motivationen, övning och återövning och att ta till vara varje individs förmåga och att alltid uppmuntra.

Helt fantastisk är den respons Nestler har fått från deltagarna.

Eftersom Nestler vistades i Näs bara på somrarna gällde det att hitta en ersättare som kunde hålla verksamheten igång under resten av året. Problemet visade sig inte vara så stort eftersom Nestler har en bror, Stefan Johansson, som var villig att tälla upp som ledare.

Ulla-Britt Johansson från Marieby var också i flera omgångar undervisar i fiol-cirklarna. Båda mycket uppkattade ledare.

Utöver den sk Bjärmeveckan har under den gångna sommaren anordnats dels en pedagogkurs som haft deltagare från hela Jämtland och dels en ungdomslåtspelskurs båda med Arthur Nestler som ledare.

Jämsides med den nu beskrivna verksamheten har också en fiolgrupp

Anita Elmin får individuell undervisning av Arthur Nestler.

under Alfred Rönnqvists ledning träffats under vinterhalvåret och förkovrat sig.

Samtliga grupper har vid flera tillfällen medverkat vid olika arrangemang såväl i bygden som utom.

Tack Ulla-Britt, Arthur, Alfred och Stefan för att Ni under så många år arbetat för fiolmusiken i Näsbygden.

**Irene Sehlín/
Kerstin Grubb**

Vid evighetens port

En granne här,
nyss pensionär,
brukar ta en tur med hunden
varje dag kring middagsstunden.

Igår han tog en
promenad i hagen
sin vana trogen,
klockan tolv på dagen.

Dagen fylld av höstlig frid
fjärran från all bitter strid.

Han på en stubbe slår sig ner,
njuter av vad allt han ser.

Solen lyser, löven prunkar,
hunden runt sin husse lunkar.

Evighetens portar öppnas.

Aldrig mera gubben
reste sig från stubben.

Du liv! Skänk ock mig
en sådan död

en dag när rönnen lyser röd.

(1982)

Ulf Malmsten

Slutligen kom äfvén döden...

■ ■ I dag när omsorgen av dödssjuka kallas terminalvård och allt plågsamt försiggår bakom intensivvårdens vita skärmar kan det vara nyttigt att få en inblick i 1800-talets familjenära lidande.

I den här artikeln återkallar Johannes Esbjörnsson Gärdin, Ålsta, minnet av sin systersons sista tid i livet. Pojken avled 10 år gammal. Han hette Olof Emanuel Olsson.

Somliga kommer kanske att stötas av den patetiska stilen, den bokmärkesglättiga religiositeten. Men man ska komma ihåg att allt detta är buret av äkta sentiment och djup tro.

Som kuriosas kan nämnas att sommarens rekonstruktion av ett gammeldags bröllop på Näsgården i Jamtli var en vigsel mellan kyrkvärdsdotren Anna-Lisa Jönsson, Ålsta och hemmansegaren Henrik Eriksson från Hackåsen i Oviken. De vigdes den 7 juli 1895.

Denna Anna Lisa var född 1871 och yngre syster till Olof Emanuel, som morbroder Johannes skriver om.

Här är hans berättelse:

Wid nedskrifvandet af följande rader är det icke meningen att hamra något långt och utförligt theologisk arbete, något prydligt tal, eller sådant — nej, jag vill här återgifva troget några ord af en döende själ, som nu är bland de förklarades antal. Men för att ej gå brådstörtadt tillväga vill jag här framdraga några spridda drag af en lefnadsteckning eller hvad man vill kalla det.

En gosse om 9 å 10 år skall bli hjelten i denna lilla berättelse. Han var nu sina föräldrars glädje och hopp, samt i allas ögon en förhoppningsfull pilt.

Han föddes år 1867 den 7 December — Var ett i allo snällt barn till mycken fång för sina föräldrar, likaså då han blef några år äldre, och hans pappa eller mamma kommo trötta från arbete, skulle alltid den lille framlocka ett leende genom sina äfventyr och sitt tal.

Men en gång ville försynen påminna hans kära anhöriga att denna pilt icke så helt och hållet tillhörde dem — att den var en Guda-gåfva och följaktligen hvad stund, som helst kunde dem frantagas.

Den lilla episod, som här stickes emellan tilldrog sig, då gossen var 4 år gammal. Hans pappa var borta på ett större arbete under vintern, och således voro mamma och son ensamma hemma. Anna-Märta, hans moder, skötte äfven ladugården och under något bestyr der hade den lilla äfventyraren taget brinnande vedträn i spisen och lagt i vedlådan, som genast fattade eld. Följ-

den här af blef i första hand mycket rök, så att han ej kände annat än att han skulle kväfvast, hvarför han sökte fönstret, hvarest något friskare luft fanns. Anna-Mårta, hans moder, kom in och vid dörren öppnande utropade hon i förtviflan sonens namn: "Olof Emanuel!"

"Här är jag", svarde han och genast omfattade honom hans moder armar och förde honom i säkerhet till närmaste granngård, och genom behjertade mäns snara ankomst lyckades man sätta en gräns för det rasande elemäntet förr än det hunnit göra några betydliga skador.

Att alla voro glada efter det lyckliga slutet af ett så äfventyrligt uppträdande var helt naturligt, visserligen var en och annan persedel skadad, men allt glömdes, ty den egentliga skatten, sonen var kvar och nu dubbelt kärare och dyrbarare än förr.

Snart började han lära läsa. Äfven deruti vann han allas välvilja, ty af naturen utrustad med medelmåttiga gåfvor och dessutom mycket flitig, gjorde han för sin ålder ovanliga framsteg: och derigenom blef han icke minst en fägn och glädje för sina anhöriga.

Han började äfven, ehuru liten till växten, att hjälpa sin pappa med åtskilliga göromål — såsom köra hö, vatten och dylikt.

Han besökte flera gånger ensam sina i Gähle, på andra sidan Nekten boende morfäder osv. Ja, man kan verkligen om denna gosse säga att han började lefva som yngling under sina barna år.

Men lika hastigt, som oförmodat insjuknar den lille pilten han lägges på sjuksängen för att icke mer stiga upp.

Oaktadt snar läkarhjälp anlätades, såg man snart att hans bana var utlupen — hans timslas utrummet.

Föräldrarnas sorg gränsade till förtviflan — "Huru kunna vi släppa honom! Han är oss kär! Himmelske fader låt honom blifva när oss!"

Sådana ord, djupa suckar och brinnande böner gingo från de sörjande föräldrarnas hjertan — dock hvad hjälpte tårar och suckar, ty världens och furs-tarnes mäktigaste despot — döden — hade nu tagit honom i sitt våld.

Det återstod blott att den skjukes anhöriga skulle böja sig under försynens skickelse och komma i hag att hvad Herren gifver han äfven eger rätt att taga.

Detta gjorde de äfven, ty, fast deras barn var skjukt blott en vecka måste man förundras öfver att ett så litet barn med sina synder förskyllat så stort straff — ja då de sågo hvilka svåra plågor deras späda barn måste lida, så till och med önskade de att döden skulle komma och göra slut på plågan.

Och slutligen kom äfven döden, icke såsom mörk och fruktad, utan en mild och förlösande ande, som gjorde ett välsignat slut på hans egentliga tillvaro här på jorden.

Men låt oss stanna litet vid denna skjukbädd, hvarest vi hafva mycket att lära af detta barn.

Kom hit! du som icke tror att någon Gud finnes — någon vedergällning för det begåna eller någon syndaförlåtelse behöfves eller finnes. Du skall här grundligt — Och märk af ett spadt barn, — vederläggas och bevisas om dina villfarelser.

Om hela världens otro hade kommit till denna säng, hade den blifvet stum — och slagen med förvåning. Om den ej varit förordad, skulle

den ha måst medgifva: "Af barns och spena barns mun får Han lofvet fullkomnadt." "Hvilka dårar äro vi icke, som gå och bedraga oss med att ingen Gud finnes" osv. Mätte det dock Herre förhjelpe dertiu, lända oss till upprättelse och ihärdigt kämpande för att ernå den *krona* som är satt oss till ett mål för tid och evighet.

Men äfven denna fick ej så att säga gå på rosor in i himmelriket, ty hån var i bekymmer och stor förtviflan öfver sin själ frälsning. Då han i början af sin sjukdom af sin fader tillfrågades: "om du nu dör, tror du att du får komma till Jesus?"

Hvarpå han med darrande röst svarade: "jag vet icke".

"Wi skola då falla på knä och bedja honom derom".

"Ja", suckade han, "söta pappa och mamma gör det!"

Han läste nu sjelf: "Fader vår" och "Herren välsigne oss" — samt några andra små böner, hvarefter han föll liksom i en dvala af mattighet.

Då han åter vaknade till sans voro alla tvifvel borta. Han såg himmelen öppen och Guds Englar omsväfva sig.

Ofta sade han att Englarne kommo för att föra honom till Jesus. Med hvilken känsla sådana ord ljödo i föräldrarnas och anförvanternas öron, må envar kunna föreställa sig.

Under sin svåraste sjukdom yrade han mycket, och under sådana tillfällen läste han upp nästan hela lilla katekesen, och sade att han skulle gå på husförhör till Månsta.

Detta tal hade sin grund på detta sätt, att dagen före hans insjuknande var det husförhör hos dem, och han ej så ordagrann kunde det stycke, som han af Pastorn fick att läsa och svara på. Nu tänkte han underkasta sig ännu en tentamen eller pröfning, emedan han var rädd att Pastorn skulle få en dålig tanke om sig i afseende på läsningen.

En gång under hans sista dagar kommo några jemnåriga lek-kamrater till hans bädd för att helsa på — eller taga farväl af honom.

"Mina kamrater", sade han till dem, "vi hafva gjort mycket tillsammans, som är synd och icke Gudi behagligt, men hädanefters skall jag ej mera göra det." Tillika gaf han dem förmaningen att icke lefva bort sin tid i synden. Han fröjdade sig åt dödens ankomst och i början af sin sjukdom sade han: "den 12:te Maj skall jag få flytta till himmelen".

Med förvåning sågo de sedan att denna hans förutsägelse gick i fullbordan. Många gånger ropade han till dem, som stodo vid hans säng, att de skulle taga af honom den skjorta, som han hade på, "ty", sade han, "de Englar, som skola bära mig till himmelen, stå här med hvita kläder, hvilka jag skall få!" Som sagt, han lemnade oss — för att deltaga i den herrlighet, som vänta alla dem, som Jesus Kristus rättsinnetligen kär hafva.

Sina föräldrar lemnade han med en sorg blandad med glädje, ty fast de mycket väl insågo att deras kära barn var i ett godt förvar, så kan eller bör man ej förundra sig öfver deras sorg, ty om man sticker handen i sin egen barm, så skall man känna att man ogera vill släppa ifrån sig det som man börjat fästa sina förhoppningar vid. Och man äfven känner att om det från-ryckes oss kunna vi icke annat än beklaga oss öfver förlusten deraf.

Men som sagt är; han " nu i godt förvar — och önskar sig helt visst icke

tillbaka. Derför må äfven vi — och synnerligast ha öfverdrar v. glada och prisa Herren, ty Hans barmhertighet är stor, fast Hans vägar äro underliga. Vi följa nu hans jordiska quarlefvor till dess sista hviloplats — vi se dem ned-sänkas i grafven och vid de högtidliga orden "Af jord är du kommen" — höra vi det dofva ljudet af de tre mullskoflarne mot kistans lock bortdö, hvarefter man åtskiljes med ett djupt intryck af stundens högtidlighet, som dock småningom bortdör.

Havamals ord skall, här, som till den sednaste efterverld finna sin tillämpning: "Bort dör fin hjord — bort dö dina fränder och sjelf dör du äfven. Men en ting vet jag, som aldrig dör: — domen öfver död man och rycktet om den, som sig ett godt förvarvat".

Johannes Esbjörnsson d. 14/11/77

"Arge skalken djefvulen..."

■ ■ Anna Lisas äldste morbror Erik, född 1838, skrev i yngre år en sammanställning över viktigare händelser under hans liv.

Hufvuddragen öfver min lefnad.

1845 om vintern skickades jag på skolan till P Wall från Lockne som då bodde hos Gabriel Jonsson i Fåker 6 år gammal; hvarpå jag ofta många gånger hugnade efter mina föräldrar.

1846 och de 3 följande tidtals erhöi undervisning af samma lärare uti Läsnings och skrifning.

1850 Sändes jag på Ovikens folkskola och erhöi lärdom af Skolärare P Wikén. Jag bodde hos postföraren Pehr Dill i Helgebacken; med sällskap af J Wedmark från Wi, Lars Jonsson i Gähle, och Olof Jonsson i Storgården. Dervid många skadliga steg tagas för min själ och oskyldigheten började fortgå till Liderligheten genom mitt sällskap och snaror som blomstrade sig för mig genom den arge skalken djefvulen. Jag började der vid påsktid och fortsatte till Terminens slut, senare delen på året var jag hos mina Föräldrar.

1851 Gjorde jag en resa med Far till Levanger i Norge hvarvid jag slet mina dagar med myckett trötthet — aldrig helst när vi förfärdades Fjellet — mina unga kroppskrafter förgicks till matthet och jag måste då läggas på lasset ehuru tungt, och svårt före det än var, mot. Så att flera personer måste gå före hästarne att bana väg.

Johannes Esbjörnsson Gardin iförd länsmanskostym.

■ ■ Skrifställaren var född 1856. Erhöi Länsmansexamen den 1 maj 1880 och förordnades till Bräcke. 1886 förflyttades han till Ström och blev kvar hela sin verksamma tid. En gata i Strömsund finns uppkallad efter honom.

NÄS 1895

Gården

På gården bor just nu Jöns Olofsson med sin familj. Hans föräldrar Olof Jonsson och Anna Jönsdotter är födorådstagare.

Det var gamle Olof Jonsson som så att säga gifte in sig på gården. Olof gifte sig med sin Anna, som var dotter till bonden Anders Persson. År 1854 fick Olof ta över gården från svärföräldrarna.

Gamle Olof och hans Anna är tillräckligt gamla för att minnas hur det såg ut i byn före laga skiftet. Jöns däremot är född 1842, d v s 3 år innan skiftet genomfördes (1845) och har därför bara hört berättas om hur det var förr. Före laga skiftet bestod Ålsta by av 4 gårdar. Dessa låg tätt samman. Det såg då helt annorlunda ut än idag. På denna sida landsvägen var ett tätt gytter av ett 40-tal byggnader, hörande till dessa 4 gårdar. På 3 av gårdarna, bl a denna, låg en del av byggnaderna samlade runt en gårdsplan så att ett kringbyggt gårdstun bildades. Ladugård, stall etc låg strax intill men tillsammans bildade husen en tät klunga, precis som andra byar före laga skiftet. Åkrar och ängar var små och många och utspridda inom byns inägor.

Lantmätaren som kom för att genomföra skiftet konstaterade att byn var så tät att två av de fyra gårdarna måste flytta ut från byklungan. Som tur var klarade vi oss och gården ligger därför kvar på samma plats som tidigare även om husen nu är färre och placerade på ett lite glesare vis. Egentligen var det bara denna gård som aldrig ens var på tal att flytta ut. (Jag undrar om inte det berodde på att gamle Olof var den utan tvekan mest betydelsefulla personen i byn.) Det blev lotten som fick avgöra vilket av hemmanen nr 1 och 2 som skulle flytta ut och vilket som skulle få stanna kvar. Det blev Nils Sten på nr 1 som fick stanna kvar medan Jon Olofsson fick flytta ut.

Efter laga skiftet blev åkermark, ängar och slåttermark bättre samlade i större sammanhängande ytor. Ågorna omfattar nu $2\frac{1}{2}$ tunnland.

Lite skog lät Jöns sälja för 4 år sedan (1891). Då upplät han till Sunds Sågverksbolag ett stycke skogsmark som han ägde inom Hackås socken. Jöns lät också avstå ett torpställe åt sin svåger 1888. Det ligger ett stycke (ca 800 m) norr om gården. Svågern köpte torpstället för 1000 riksdaler.

Boningshuset

Det här huset (alltså boningshuset på Näsgården) byggdes i början av 1840-talet av Olof Jonsson. Ålsta by har alltid haft dåligt med timmerskog. Olof fick därför löfte av sin svåger i byn Viken att få ta timmer ur den skog som hörde till svågerns by. Men nu var det ju så på den tiden att skogen fortfarande var oskiftad mellan de olika gårdarna och de andra bönderna i Viken började därför knorra om tilltaget att låta någon utombys boende ta timmer ur deras skog. Men Olof har berättat att han tog med sig en kanna brännvin och trakterade gubbarna med. Då dröjde det inte länge innan man var överens, och därför kan man säga att timret till detta boningshus kostade bara en kanna brännvin.

Olof lät inrätta affär i kammaren på nedre våningen här i huset. Han var ju en av de första lanthandlarna. I kammaren en trappa upp blev lokal för Näs och Hackås brandstodsbolag. Nu är det postlokal i det rum som tidigare var affär.

Innan Olof byggde detta huset stod ett annat boningshus på denna plats. Det var en stuga med 2 rum - kammare och storstuga. Det huset var på sin tid gästgiveri. Nu står det borta i Fåker på ett utskifte som hölada.

(Om de övriga byggnaderna är inte så lätt att berätta något sanningsenligt. De hör ju egentligen inte till denna gården utan kommer från andra platser. Hur gör man med den saken??)

ÅRSKRÖNIKA 1997

Lien d. 8-5-09.

*I min hembygds krog och dal.
I sin väsen vinklar sidd.
En sakta vindfläkt sval. Helsingfors
Nu hörs fogelkvitter ljuda.*

ASPÅS SOCKEN

Nu för tin, å för i väln

Utgiven av Aspås Heimbygdsförening

Aspástugan på Jamtli

av Märilt Ivarsson

Huset kommer från den i Aspås kända "Hinrikgåln" i Lien Aspås. Från husförhörslängder har vi fått fram gårdens tidigare ägare. Jon Hemmingsson f 1765, Lars Larsson f 1796 gift med Jons dotter, Henrik Ersson f 1788, Erik Henriksson f 1816, Henrik Ersson Liström f 1845, Hilmer Liström f 1896, Gunvor f 1934 g m Ingvar Larsson, Lars-Henrik Larsson f 1955.

Det har varit vanligt att gamla timmerhus, som ej använts till något särskilt, blivit nertagna och uppkapade till ved. Så var det tänkt även med detta hus som endast användes som förvaring av sådant man ej hade användning av. Bo Oscarssons mormor Thea Mårtensson hade fått vetskap om husets eventuella öde och tyckte att det var för skadligt att elda upp. Hon hade läst i ÖP den 11 maj 1950 att i samband med Östersundsköpmannen Sven O Perssons 50-årsdag den 14 april 1950 hade makarna Ruth och Sven O donerat 25.000 kronor som avsågs vara en grundplåt för inköp och uppförande av en typisk jämtländsk gård på Fornbyn Jamtli.

Den 6 juli samma år kan man läsa i ÖP att museet fått anbud från Lien Aspås på en s.k. enkelstuga i två våningar och att undersökning kommer att företagas huruvida den kan vara lämplig att förvärva för de av direktör Sven O Persson i Östersund donerade medlen. Huset är uppfört med s.k. dubbelkattknutar och har dörrar med utanpåliggande speglar med avrundade hörn. Dörrspeglarna är refflade. Fönstren på övervåningen sitter tätt under takfoten, vilket tyder på att byggnaden kan vara uppförd tidigt på 1800-talet. Möjligt är att den är uppförd av en gammal byggmästare. Om det inte anses lämpligt att flytta byggnaden till Fornbyn, skall den under alla förhållanden på något sätt bevaras.

Hur gammalt detta hus är vet man inte exakt. Med uppgift från Rödöns Tingslags Brandstodsbolags brandsyneprotokoll för Aspås socken år 1852 den 27 maj fanns huset antecknat som Brygg och Lillstuga på fastigheten Lien 1:5. Någon åtgärd behövde då ej göras på

*Aspåsstugan på Jamsli.
Foto: Tommy Törnqvist*

detta hus även om många andra hus vid samma brandsyn behövde få sina tak rensade från mossa och att murar behövde kalkslås. Man kan ju gissa att huset var ganska nybyggt då eller att det redan var förbättrat i dessa avseenden. Kanske fanns huset redan innan storskiftets dagar och har i så fall flyttats från den plats där alla Liens hus en gång stått vid nuvarande Carina och Conny Sundströms gård. Troligtvis påbörjades utflyttningen av hus och gårdar redan på 1820-talet för Liens del men blev ej riktigt klart förrän laga skiftets slutförande år 1873.

På andra våningen finns ett rum som kallas "Prästkammaren". Där bodde prästen när han var på tjänstgöring i Aspås. Aspås var nämligen en annexförsamling och hade alltså ingen egen präst. På muren i prästkammaren fanns en nisch där prästen förvarade sin bibel.

Enligt Heimbygdas årsberättelser framgår att huset inköptes och revs i Lien 1951 samt uppfördes på Fornbyn åren 1951-52.

I en ÖP-artikel den 23 juni 1952 har författaren Per Nilsson Tannér berättat om *det magnifika huset med de breda golvtäljorna och väggbräderna och den oförvanskade varma naturfärgen i träet som ger en skön stämning*. Han skriver också att *Aspåsgården är den första skapelsen för den stora och goda slant, som Sven O Persson förärade Heimbygda på sin femtioårsdag*.

Från sommaren 1952 har huset stått öppet för turister som härbärge, men också för andra besökare. Anna Magnusson från Kyrkås gräddade våfflor i mängder. "Bakstran" från Lundsjön Anna Eriksson och Märít Olofsson har varit flitiga med tunnbrödsbakning i denna stuga under många år tillsammans med många andra. Man bakade i denna stuga ända till dess en ny och större bagarstuga byggdes för några år sedan.

År 1953 utökades gårdsbilden med att Heimbygda köpte in och började uppföra en tvåvånings parstuga från Näs. Aspåsstugan ingår numera i Näsgården.

Jakt och jakthistorier

Sammanställt av Märít Ivarsson

Några av våra läsare har uttryckt ett önskemål att vi skall skriva om jakt och jakthistorier. Vi inleder med några jaktresultat från gamla tider som är hämtade från sockenstämmoprotokoll enligt följande:

År 1850 den 20:de Januarii blef uti Sockenstämman med Aspås församling uti dess Sockenstuga efter Gudstjenstens slut huden af en Björn, som Torparen Eric Ersson och Bonde Sönerna Enoch Olsson, Olof Olsson och Eric Olofsson i Lundsjön skjutit den 8:de Januarii detta år på Renfloskogen, inför Socknemännen förevisat och som riktigheten och sanningen häraf utaf de ofvannämnda personers uppgift af Grannar och andra Socknemän vittsordades, så blefuo i församlingens när- och öfvervaro, örenspletsarna af denna björnhud afskurna och uppbrända hvilket till proto-

BYN ÅLSTA

Namnet Ålsta kommer av Ål "revel", långsträckt höjd". Stannamnen har sitt ursprung i äldre järnålder.

Storskifte genomfördes 1788. Här fanns då 7 hemman.

Avvittring skedde 1824.

Laga skifte genomfördes under åren 1836-44.

Vid skiftet befanns av Lantmätare och Gode Män att af hemmanen Ålsta No 1 och No 2 endera bordw utflytta, ägarne til dessa hemman: Nils Sten och Jon Olofsson föreslogs derföre att öfverenskomma hvilkendera skulle utflytta men som någon öfverenskommelse dem emellan icke kunde träffas skulle lottkastning ske, hvilken så utföll at Nils Sten kvarbor och Jon Olofsson utflyttar.

Af de öfrige hemman befanns halfva hemmanet No 4 Åhlsta tilhörigt Olof Sundvisson hafva läge at utflytning vore oundvikligt.

..... I fem år efter skiftets tilträde, inom hvilka utflyttningarne bör vara underställda, äger den utflyttade rättighet att gamla tomten begagna emot att han lemnar wederlag i Inägo och Slått efter til den som skiftet tilfaller. Inom trenne år efter tilträdet äger hvar och en återtaga sina gärdesgårdar i gamla skillnader inom samma till gärdesgårdarna efter Nya Skiftets Linierne vara upstängda.

..... Hemmanet No 3 Åhlsta af $2\frac{1}{2}$ skattelängd, äges af Bonden Anders Persson har före skiftet innehaft följande ägor: neml.
Gårdstomt med hummelgård Kålsängen Gastbacken
..... Kåldikåkern Smedjegärdesåkern Svedåkern
..... Sotsvedåkern

Ålsta byamän saknade skog till husbygge, varför de 1761 ansökte hos länsstyrelsen om att inom Gillhovskälens afradsländ få förse sig med byggnadsvirke. Ansökan remmitterades till Brunflo Häradsrätt. I yttranden 1762 står: "det är allmänt bekant, att Ålsta by har ingen skog till tjänligt timmer till större hus, men att deremot på sådant är det tillgång utan afsaknad på Gillhovskälen". 1784 anbefölls kronobefallningsmannen Jonas Berg att anbefalla länsman Olof Odenplan att "på kronoafradsländet Gillhovskälen utsyna för Kristian Ersson i Ålsta till ett fähus 12 tolfter, dels af 10 och dels af 12 alnars längd, för Jon Olsson till en stuva med kammare samt til visthus samt för Sundvis Göransson til ett fähus ock för Mickel Göransson til ett stall.

I byn har gjorts ett "stenåldersfynd" af en bearbetad kvartsitsten, som Viktor Behm i sin bok 1913 antar vara et slipsten för stenåldersredskap.

NÄSGÅRDEN 1895

BY OCH SOCKEN

Invånarantal i socknen:	1885:	1107
	1890:	1162
	1895:	1135

Socknen tillhörde på 1890-talet:

Hackås länsmansdistrikt

Hackås och Näs Tingslag, det lokala domstolsområdet.

Jämtlands östra domsaga, en domsaga består av flera tingslag.

Jämtlands östra fögderi, skattemyndighet.

Jämtlands östra kontrakt, prosteri, kyrklig indelning.

Östersunds provinsialläkardistrikt.

BYN ÅLSTA vid västra sidan av Näckten.

4 hemmansnummer 1886

11 bönder

9 torpare

32 hushåll

36 mantalsskrivna män

28 mantalsskrivna kvinnor

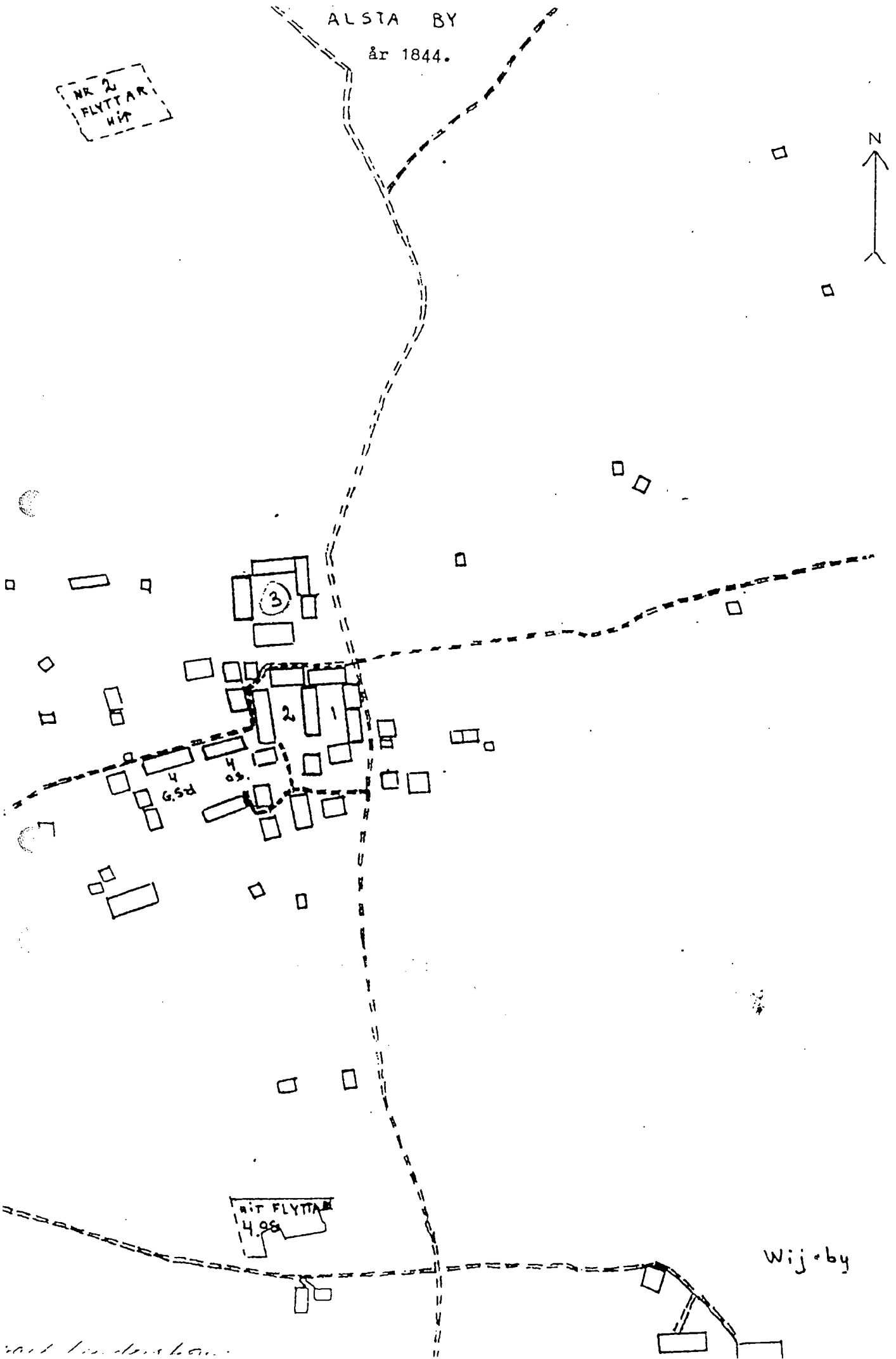
Nils Edström var kyrkoherde från 1885.

Johan Victor Leonard Behm var länsman sedan 1883.

ALSTA BY

år 1844.

NR 2
FLYTTAR
HIT

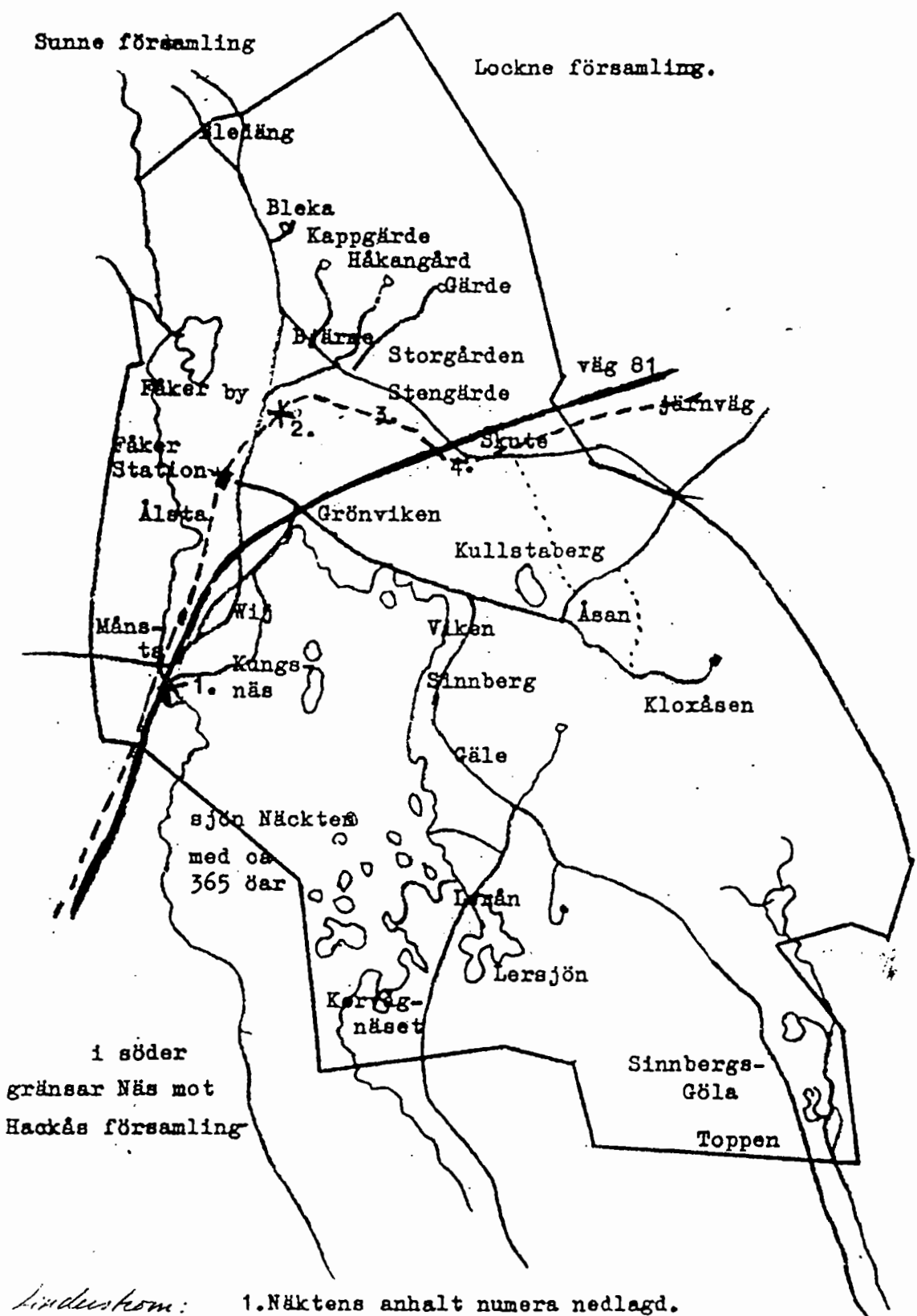
4
6.5d

HIT FLYTTA
4.98

Wijoby

rest landstam

Näs församling i Östersunds kommun,
Jämtlands län.

1917 Linderström:
järnvägsplan 1917

1. Näkten's anhalt numera nedlagd.
2. Av SJ planerad station som ej anlades.
3. Stengårde hållplats numera nedlagd
4. Skute anhalt. nerlagd.

ÅRET 1895

I Östersund finns nu en rad dagliga tidningar (Östersunds-Posten, Jämtlands Tidning, Jämtlandsposten) med god spridning och stark önskan att bilda opinion i olika frågor. Till skillnad från Lillhärdalsgårdens bör därför Näsgårdens invånare ha rätt bra överblick över vad som händer i Sverige och världen.

Europa och världen

Den ekonomiskt, kulturellt och politiskt dominerande stormakten är Tyskland under kejsar Wilhelm II. (Försök att uppamma de känslor gentemot Wilhelm II som vi skulle ha haft, om han avlidit före sekelskiftet.) Den 1/4 1895 samlades hela Tyskland till väldiga hyllningar på Bismarcks 80-årsdag. Allt modernt, allt nytt, allt radikalt förknippas med Tyskland, jfr t ex den tyska sociallagstiftningen som ligger före nästan alla andra länders. Sedan 1882 är Tyskland, Österrike - Ungern (kejsar Franz Josef) och Italien (kung Viktor Emanuel II) förenade i trippelalliansen.

En motsvarande fransk-rysk allians har ingåtts 1891, och slutförts genom nya förhandlingar så sent som 1894. (Samma år, alltså 1894, mördades den franske presidenten Carnot, säkert något man kommer ihåg.) Rysk militarism och förryskningssträvanden i Finland upplevs som en stor fara i Sverige, har verksamt bidragit till 1892 års nya svenska härordning (se nedan). Den ryske tsaren heter Nikolaus II. Han har just bestigit tronen, Alexander III har dött 1894. Stora förhoppningar fästes till den nye tsaren.

Storbritannien under drottning Viktoria står utanför allianserna. Frankrike och England tävlar om makt och inflytande i Afrika, Ryssland och England i Asien. En femtedel av jordklotet tillhör Storbritannien.

Turkiet under sultanen kan också förekomma i samtal. Turkiet betraktas som våldsamt föråldrat och på nedgång.

Kriget Japan-Kina slutade vid freden i april 1895 med stor seger för det nederlagstippade Japan. Formosa avträdades till Japan. Kina betalar ett stort krigsskadestånd.

Sverige

Några stora frågor dominerar samhällsdebatten i Sverige. En är rösträttsfrågan som diskuteras livligt hela 1890-talet. En annan är värnpliktsfrågan, där viktiga beslut fattas 1893 som innebär att riksdagen beslutar om gradvis avskaffande av indelningsverket och de gamla jordskatterna. I stället förlängs värnplikten till 90 dagars utbildning för alla.

För Östersund innebär det nya försvarssystemet att Norrlands Artilleriregemente anläggs åren 1892-1895 (jfr dagens satsning på ATS, Artilleriregementets tillkomst var en minst lika stor förändring i staden).

Andra frågor man diskuterar är arbetarrörelsens krav på 8 timmars arbetsdag, som kraftigt fördöms i konservativa kretsar och säkert också av många

bönder, och Amerikaemigrationen, som pågår som bäst. Vi kan också erinra oss att Skansen invigdes år 1891.

Sven Hedin har i maj 1895 kommit tillrätta på upptäcktsfärd i Asien. Han har varit försvunnen och man har trott att han har förgåtts i ödemarken.

Sommaren 1895 pågår också en stor diskussion om unionen med Norge. Många menar att frågan måste lösas med krig. Man kan inte acceptera Norges uppstudsighet, (om ni vill diskutera denna fråga, läs gängse historiska översiktsverk).

Hos bönderna blandas tillfredsställelse över att grundskatterna nu försvinner med motvilja mot övningstidens längd och rädsla för militärvälde.

Tre viktiga frågor av direkt betydelse för Jämtland är följande:

1. Skogsbolagen. I norra Sverige inklusive Dalarna började man under 1890-talet agitera mot den proletarisering av bönderna som skedde, när skogsbolagen köpte gårdarna och fick ett dominerande inflytande i kommunerna. Denna utveckling tog fart efter slutet av 1880-talet, då möjligheten att förvärva avverkningsrätter begränsades till 20 år. Opinionsen ville förbjuda fortsatta bolagsköp. Uppköpare var aktiva också inom själva Storsjöbygden.

Läs: Stadling: Vår irländska fråga.

Under 1894 års riksdag hade Petrus Norberg i Bruksvallarna hållit ett brandtal i andra kammaren med krav på bolagsskogarnas omvandling till allmänningar. Man hade haft en stor inledande framgång genom att riksdagen beslöt tillsätta en utredning om de påstådda missförhållandena. Med spänning avvaktas fortsättningen.

Vid samma riksdag skedde en viktig förändring genom att partisystemet förändrades. Gamla och nya lantmannapartiet, som splittrats på frihandelsfrågan (se nedan) återförenades i januari 1895 till ett parti. De långvariga motsättningarna kring frihandeln var nu snart historia. De mera radikala grupperna bildade då i april 1895 ett folkparti med bl a rösträtts- och nykterhetsfrågor på programmet. En av grundarna och ledarna för det nya partiet är Jöns Bromé i Billsta i Hackås. Han är också en av dem som är verksamma i de skogspolitiska frågorna. (Bromé är Olof Jonssons kompanjon, bl a bildade de gemensamt Näs och Hackås brandstodsbolag 1871, med kontor i Näsårdens övervåning).

2. Nykterhetsfrågan. Ingen annanstans var nykterhetsrörelsen så stark som i Östersund och Jämtland. Godtemplarna dominerar alltmer det politiska livet och hela samhället. Men starka krafter kämpade ännu emot deras budskap, eller knorrade i tysthet. Nära Näs bor en av ledarna för länets godtemplarrörelse, bonden Anders Mattsson i Salom, Hackås (f. 1856).
3. Frihandeln och jordbrukets omdaning. Under 1880-talet översvämmades den svenska marknaden av billig rysk och amerikansk spannmål. Detta ledde till en kris inom det svenska jordbruket, och i de stora jordbruksbygderna i södra Sverige restes krav på skyddstullar. Mot protektionisterna stod frihandlare, dels i städerna, dels i norra Sverige (ungefär = fäbodområdet), där man såg hur tillgången på billig spannmål efter dåliga år nu skulle säkras. Befriade från tvånget att odla spannmål skulle jordbruket kunna omläggas till mjölk- och köttproduktion och jorden

utnyttjas bättre. Just vintern 1895 har frihandlarna råkat ut för ett bakslag genom att riksdagen har beslutat om en kraftig ökning av tullarna på importerad brödsäd (vete och råg).

I Sverige har man just invigt den första järnvägen i hela världen, som drivs med elektrisk energi, mycket märkvärdigt (sträckan Stockholm Ö station - Djursholm).

Jämtland

Landshövding är friherre John Ericson. En viktig person i länet är också kronolänsman Victor Behm. Behm är granne med Ol' Jons i Ålsta och ordförande i kommunalstämman. Vad man kan tala om är t ex följande:

- mycket luftgäster kommer till länet för att vårda sin hälsa, bl a i Ytteråns hälsobrunn.
- telefon finns i Östersund sedan 1883. År 1894 har det lokala telefonnätet övertagits av telegrafverket och anknutits till rikstelefonnätet.
- nya läroverket är under uppförande, och en ny flickskolebyggnad har just blivit färdig.
- sulfittfabriken i Järpen är igång sedan 1886.
- Hissmofors AB har 1894-96 byggt ut Hissmoforsen för att ta vara på energin från den.
- jordbrukets omdaning, som man säkert talar mycket om, är i stort sett avslutad. Vallodlingen har senare utsträckning.
- en stor diskussion pågår om älgjakten. Många vill förbjuda den, eftersom älgen hotar att bli utrotad. Några år på 1880-talet rådde förbud.
- stor diskussion råder också om hästraser, mellan sådana som vill förädla den gamla jämtlandsrasen, och andra som vill importera tunga hästar söderifrån, t ex Clydesdale.
- stora insatser görs för fiskodling (se Hushållningssällskapets och Landstingets jubileumsböcker).
- en ny Litsbro har blivit färdig 1894 och en ny Frösöbro har påbörjats just i år, 1895. Den beräknas vara klar 1897.

Beträffande läget i Jämtland 1895 bör alla som agerar i gården läsa Jämtlandsboken, sid 187-214 alt. 219.

Kungafamiljen

Observera att kungafamiljens födelse- och namnsdagar är mycket viktiga.

Oscar II, född 21/1 1829, i sin ungdom varit sjöofficer. Konung sedan 1872.

Drottning Sofia, född 9/7 1836. Drottningen är sjuklig, religiös och sysslar mycket med välgörenhet. Bl a har hon (1889) anlagt Sofiahemmet, landets första utbildningsanstalt för sjuksköterskor.

Barn:

Kronprins Gustaf, hertig av Värmland, född 16/6 1858. Gift med Viktoria av Baden, född 7/8 1862.

Oscar, prins Bernadotte sedan 1888, då han gifte sig med Ebba Munck och förlorade sin kungliga rang.

Karl, hertig av Västergötland, "Blå prinsen", född 1861.

Eugen, hertig av Närke, född 1/8 1865, lär måla tavlor.

Kronprins Gustafs barn:

Gustav Adolf, hertig av Skåne, född 11/11 1882.

Vilhelm, hertig av Sörmland, född 17/6 1884.

Erik, hertig av Västmanland, född 20/4 1889.

Till kungafamiljen hör också änkehertiginnan av Dalarna, prinsessan Teresia (änka efter prins August, en av Oscar II:s bröder).

Andra personer i Sverige, som man bör känna till:

Ärkebiskop Anton Niklas Sundberg, handlingskraftig och stark, konservativ, har nu varit ärkebiskop i 25 år. Känd för att inte säga nej till starka drycker och t o m bruka svordomar, men man ser ändå på honom med stor vördnad och t o m fruktan.

Biskop i Härnösand är: Martin Johansson

MÄNNENS ARBETE

Årets arbeten

Skördearbetets avslutande sätter punkt för arbetsåret. Då börjar förberedelserna för vintern, för nästa års hö och sädesskörd.

Arbetet på denna förhållandevis stora gård inom Storsjöbygdens bördiga jordbruksområde, präglas av jordbrukets skötsel och arbetet i skogen. Gårdarna i Näs socken hade fäbodrar i Arådalen. Om just denna gård var delägare i fäbodarna är oklart, men vi förutsätter det. Till årets arbeten hör också vägunderhållet.

Till dessa årstidsbundna arbeten kommer alla mindre, återkommande sysslor såsom tillverkning, lagning och skötsel av verktyg, redskap och husgeråd samt skötseln av hästarna. På just den här gården har det dessutom tillkommit nya dagliga arbetsuppgifter, som rutar in dagen på ett alldeles nytt sätt: husbonn har inrättat postkontor i gården. Två gånger om dagen lämnar och hämtar han post i Kårgärde, där ångbåten lägger till. Två timmar om dagen hålls postkontoret öppet för allmänheten.

HÖST

Vid Mikaeli (mickelsmäss) är litet extra helg. Då ska den senaste skörden avsmakas och firas. Då brukar byborna tillsammans fira helgen, en slags skördefest alltså.

Jorden plöjs med en häst för skaklarna med enskärig plog. När plöjningen är färdig, blir det att forsla bort sten från ristan. Om det hinns med mer, innan hösten kommer på allvar, körs stallgödslen ut. Den körs ut i mindre högar, som på våren sprids ut med handkraft och spade, så fort snön smält på våren. Sedan harvas ristorna med pinnharv, jord och gödningsklumpar slås sönder i mesta mån och därtill används vanliga potatishackor. Ristorna sås sedan igen med timotej och klöver, med korn eller havre som skyddssäd. Sedan dessa vallar väl och vackert är färdiga, används de sedan för höskördar i 5-6 år, innan de vändes nästa gång.

VINTER

Efter Mikaeli börjar förberedelserna för vintern. Männen ska få fram den ved som behövs för vintern. Först måste den fällas i skogen och forslas hem till gården. Sedan blir det att såga den och det sker med en stockvedssåg. Det är långa och breda sågar, där det fordras två mans besättning, en i var ände. Kalla dagar i synnerhet sjunger stocksågarna sin entoniga melodi från vedbacken. Sedan veden är uppsågad, klyvs den och fraktas in under tak i vedlidret. Mycket fetved, "tjevved" blir alltid hemforslad för den öppna spisen och tjärbloss vid julottan.

Efter alla förberedelser för den kommande julen fraktas ett stort träkar in i bastun, där det värms upp vatten och där husets samtliga invånare badas, borstas och skrubbas för glatta livet. De mest modiga kan sedan

ta sig ut i snödrivan utanför dörren. Efter den proceduren är alla förberedelser klara och julfirandet kan börja. Julen räcker till 20:e dag Knut med julbjudningar från gård till gård. Slädpartier till julottan är en viktig sak. När julen är förgången, börjar männen förbereda sig till kommande skogsarbete. Till påsk brukar det vara färdigt med skogsarbetet. Då kommer folket hem ifrån skogen och börjar förbereda sig för det förestående vårbruket. En måste "rå aat" årsbehovet av ved och barr från skogen och foder från de mest avlägsna ladorna.

Svåra vintrar är oerhört påfrestande för både folk och hästar, då allt vägunderhåll med plogning och skottning åligger bönderna. Under vinterns lopp tröskas säden efter behov i regel med 3-4 veckors mellanrum. Efter varje tröskning blir det en kvarnresa till kvarn i Hackås. Tröskningen av korn och ärtor sker med tröskmaskin placerad på logen. Den dras av två hästar med körvandring under logen, där det var att gå runt, runt. De yngsta vill mest köra hästen. Rågen blir däremot tröskad med slaga. Det brukar mest bli på våren, sedan övrig säd färdigtröskats och golvet på logen är rent från annat, ty slagtröskningen sker på loggolvet. Rågtröskningen kan man höra på lång väg. Då det är 3-4 stycken som slår i takt med slagorna är det roligt att höra den taktfasta rytmen.

VÅR

Tiden mellan snösmältning och vårsådd sysslar gårdens karlar med reparationer av hus och redskap.

När frökornet tröskats på våren, ska det sedan handkastas. Kastmaskinerna har ännu inte nått ut i allmänt bruk här i trakten.

Rensningen, "kastningen", sker på så vis att frökornet finns på loggolvet vid en vägg. Den som utför rensningen sitter på en pall vid kornhögen och kastar det mot den andra väggen. Det som då studsar mot väggen är frö, det som är lättare är det otjänliga slaget som inte når fram. Det blir på så sätt två högar ganska väl avgränsade.

SOMMAR

Då skylarna och råghässjorna är torra, körs säden in på logen, där alla utrymmen fylls upp både på gällen och nere på logen. Kornet bärs in med stängerna, som sedan dras ur skylarna. Från den 1 oktober ska allt från jorden vara bärgat och i ladan. Torvströ används i allmänhet som strö både i ladugård och stall. Torven tas upp och hässjas för torkning under sommaren och körs hem till gården, sedan snön kommit på hösten.

Hemslåttern är den mest kraftfordrande för karlarna. All slåtter sker med lie, allt vad manfolk som finns är med ute på slåttern och även kvinnorna är med, ty allt gräs tas med, alla höstrån tas tillvara och hässjas. Hässjevirket är vanliga stolpar med fem pinnar. Stolparna är vässade i rotändan och nedstörade i marken. Hässjeroerna är av gran. Både stolpar och roer är väl barkade för att bättre motstå förruttnelse, Hässjningen sker mycket noggrant genom att höet "kämmas" och läggs upp snyggt och prydligt. Alla grässtrån tas tillvara och inget får förfaras. Då sista höhässjan är uppe, är den först uppsatta torkad och färdig att

köras in i ladan. Hökörningen sker med höst och vagn. Hö, som är närmast ladorna, bärs i många fall in i ladan direkt. Det finns ett redskap som heter "hävel", vilket närmast liknar en stege gjord av smäckt virke och format med handtag i båda ändar. Höet läggs på och bärs sedan med en man i varje ända. Även småpojkar hjälper till att bära hö på detta sätt, men med minsta lasten på sin ände.

Emellertid brukas inte gårdarnas hela areal för foderhållning. Mycket av jorden brukas för spannmål, potatis, ärtor, råg och rotfrukter och dyligt. En del ligger i träda och denna beredes sommartid, då vårbruket är undanstökat. På dessa träden sås höstrågen och den sås i augusti.

Ärtorna ska helst vara i jord före den 18 maj för att säkert gå till mognad. Strax efter midsommar blir det så dags att börja med höbärgningen och den blir ju ganska långvarig. Höanden, som vara tre å fyra veckor, börjar med skogsslåtter, då en rakstra fordras för varje slåtterkarl. Man har med sig matsäck, som består av dricka och tjockmjölk samt bröd, "spitjekött" och fläsk. Vid ladan står slipstenen, som rakstran måste dra till leda.

När höskörden är inbärgad, är det dags att börja skära kornet. Det brukar mycket slås av med lie. En skärm är anbragt på lieorvet så att kornet hopförs i en sträng, som sedan binds ihop till vanliga band, som sedan dras ihop till skylar. Mycket säd blir också skuret med skära, "sejd", och det bundet i band som dras ihop för torkning. De band, varmed korn och råg binds ihop, görs på förhand av råghalm. Detta arbete utförs vanligen av någon av de äldsta i familjen, som har vanan inne. Ärtor rivs upp med lie, rullas och hängs upp i hässjor för tork. Kornet dras upp i skylar. Den säd som ska användas till frö blir skördad först, ty det får inte vara för mycket moget.

Sist görs pärhackningen, den mest tråkiga och påfrestande av skördetidens arbeten.

Skildringen baseras på Johan Linderströms redogörelse över "Huru jordbruket bedrevs i Kloksåsen under min tidiga barndom (1885-1895)" samt uppteckningar i ÖMEA.

Männens arbete i Historielands 1800-tal

Att gestalta livet på en gård år 1895 kräver stor inlevelseförmåga och goda kunskaper. Viktigaste är kanske att försöka frigöra sig från en del av 1980-talets tankar och idéer och närma sig 1895 års värderingar. I detta ingår den lutherska moralen med hårt arbete som en självklarhet. Människorna bar med sig mycket av äldre tiders värderingar samtidigt som de var intresserade av och nyfikna på det som var nytt och modernt. På vår gård visar sig det i första hand viljan att pröva nya jordbruksmaskiner, gamle Olof Jönssons initiativ att starta brandstodsbolag och affär samt det nya postkontoret i kammaren. Den nya tidens ideal avspeglas också i hela familjens engagemang i IOGT logen 318 Lyran.

Här på samma sätt som i 1700-talsgården innebär Historielands korta säsong, områdets begränsning, liksom flödet av besökare att vi blir

tvingade till kompromisser. För att autenciteten ska bli så stor som möjligt är det ändå viktigt att alltid sträva efter största möjliga äkthet.

Det mest självklara arbetet för mannen är det som rör jordbruket samt sysslor som lagning och tillverkning av verktyg, husgeråd m m. Dessutom kräver postkontoret sin tid.

Vedhuggning och tröskning är aktiviteter, som inte hör denna årstiden till, men som kan fylla en funktion för att få liv och rörelse kring gården.

Till gården hör en gårdssmedja. Använd den gärna för tillverkning av spik samt enklare smide.

Exempel på sysslor

Smide av spik samt enklare bruksföremål
Översyn och tillverkning av stängsel
Hyvling av lister m m
Slakta, flå
Gjuta kulor
Smörja hästutrustning m fl remmar med fett
Bryna lien och knivar
Tröskning
Kastning
Sågning av virke med kransåg
Måleriarbeten
Tillverkning av enkla leksaker
Enklare snickeriarbete, tillverkning och lagning
m m

BARN

Perioden från ca 1880-1900 är en övergångstid då många traditioner förändrades hos befolkningen. Detta innebar att man i vissa hem hade övergått till nya seder höll man i andra hem fast vid det gamla. Det märks t ex i sättet att sköta småbarn. Före 1800 lindades hela barnet i ungefär två veckor, sedan lindades barnen endast till hälften. Man använde också bomull i högre utsträckning t ex i manteln.

Småbarnen låg i vaggan och om natten ofta i föräldrarnas säng. De sköttes ofta av gommor, men trots detta var banden till modern starka medan fadern inte tog del i deras skötsel. Barnen amrades länge. Extramat lagades sällan till barnen, de äldre tuggade födan åt dem. Som tröst brukade man ge barnen "tussen" en lapp med inknutet tuggat bröd och ev socker. Uppgifter finns om att den doppades i brännvin, men dessa är oftast hörsägner och man bör inte sätta alltför stor tillit till dem.

När barnen växt ur lindorna, d v s ungefär när de inte längre behövde blöjor övergick de till att vara koltbarn. De hade stor frihet. Det ansågs grymt att slå barn, närmast suspekt, i värsta fall låste man in dem i ett skjul eller i fähuset. Det var vanligt att man band fast en skälla på ryggen på barnet för att veta var det höll till. Barnen skulle vara vakna och pigga men tillbakadragna mot främlingar.

Barnen deltog mycket tidigt i arbetet men på frivillig grund och mest på lek. De gick klädda i kolt till de var ca 7 år. Under slutet av 1800-talet var barnen inte klädda i kolt ("koft") men samma regler gällde. När pojkar kunde köra, slöjda ett yxskaft och hade läst ut katekesen fick de övergå från koltbarn till halvväxting. Flickorna skulle kunna spinna till grovt inslag, mjölka en lösmjölkad ko och ha läst ut katekesen. Innehållet varierar men nivån på uppgifterna är densamma. Halvväxtingen arbetade som sytpiga (barnpiga) eller getare (vallhjon) samt hjälpte till hemma. Halvväxtingen hade nästan lika stort (litet) inflytande som de vuxna barnen. Men de fick inte gå på lekstugor eller gå utpå. De skulle stå och äta. Först efter konfirmationen fick de de vuxnas dräkt och fick sitta vid matbordet. Flickorna brukade ligga i fähuset från ungefär 15-16 års ålder, pojkar blev vuxna senare. Giftasvuxna vid några och tjugo. När ungdomarna gått och läst betalades full lön och krävdes full arbetsbörda. Generellt var barnuppfostran i Jämtland mild. Man var inte heller särskilt religiös vilket anses vara en orsak till detta. Men barnen måste lära sig allt arbete som kunde förekomma på gården, också arbeten som de inte förväntades utföra måste de kunna. Man strävade efter att utbilda dem till allsidighet och mångkunnighet och utbildningstiden var lång.

BOSKAPSSKÖTSEL

Boskapsskötseln har numera blivit gårdens viktigaste näring. Spannmålsodlingen har minskat i betydelse (se inledningen ÅRET 1895). En marknad för mejeriprodukter har uppstått genom järnvägskommunikationerna, genom Östersunds tillväxt, och genom uppkomsten av folkgrupper utan egna jordbruk. Ny mejeriteknik (bl'a separatorn) ökar möjligheterna till produktion av smör och ost i stora kvantiteter (Egervärn 1975 s 27).

Näs mejeriförening bildades 1884. Mejeri uppfördes i Grönviken. Föreningen hade i början 23 andelsägare. 1887 ifrågasattes om mejerirörelsen skulle inställas under vintern p g a foderbrist, höskröden hade slagit nästan helt fel. Även efter goda skördeår kom frågan upp. 1889 beslutade man inrätta ett messmörssjuderi. 1891 arrenderade man ut rörelsen. 1892 diskuterade man om den skulle upphöra. 1893 diskuterades behovet av reparationer på ångpannan, vattenledningen, stenfaten, drivningen av huset, fyllningen av inre taket m m. 1895 väcktes förslag om att uppföra ett körhus till vandringen, stall och vedbod. Det beslutades att varje medlem skulle köra dit 6 tunnor sand och anskaffa 2 famnar ved. I år har det också överenskommits att mejerskan Karolina Nilsson ska kvarstanna och sköta mejeriet. För det får hon 30 kronor.

Ökat intresse för kornas avkastning har lett till bättre utfodring och ett begynnande avelsarbete. Förr odlade man huvudsakligen spannmål och hade dessemellan träda. Hö togs på ångar och myrar, och räckte bara till en mycket knapp utfodring - detta kommer alla ihåg, förändringar kom först under 1870-1880-talen. Numera är hö (timotej, klöver) den dominerande grödan och odlas på större delen av åkerarealen, samtidigt som denna ökats genom omvandling av äng till åker och utdikning av myrmark runt byn (om detta, se JORDBRUK). Foder, spannmål, foderrotfrukter och blandsäd är andra inslag i den förbättrade utfodringen. Men man minns ännu hur man förr när farfar var barn, försökte föda så många djur som möjligt under vintern på halm och starrhö. På den tiden var möjligheterna att sälja levande djur på sensommaren den viktigaste inkomstkällan. Än i dag kommer varje höst kreaturshandlare, som drar runt i bygden och köper kor och ungdomdjur för försäljning i kustlandskapen. Logi, bete och mjölkning betalar de genom att lämna mjölken i gården där man rastat.

Den tidigare viktiga fåraveln har minskat i betydelse, och antalet getter har minskat till några få. I centrum står korna. Sedan slutet av 1880-talet har man alltmer fått in för att återupprätta den inhemska fjällrasen, som fanns när farfar var ung, men som senare trängts tillbaka genom import och uppblandning med kor och tjurar av främmande raser, allgauer, ayrshire, shorthorn. Resultatet har blivit större kor med bättre kötttillväxt, men knappast mera mjölk. De nya raserna är dessutom känsligare för sjukdomar (tuberkulos!).

Under ledning av länsagronomen J F Broman på Hushållningssällskapet sätter man nu fjällkon i centrum. Till rasens förtjänster hör hårdighet och förnöjsamhet med förmåga att producera mycket och fet mjölk även med mindre kraftig utfodring, god fruktsamhet, rörlighet och livlighet.

TÄNK PÅ ATT DETTA ÄR SAKER SOM MAN DISKUTERAR ALLMÄNT OCH ENGAGERAT - för och emot!

I slutet av 1880-talet har man börjat med årliga boskapspremieringar, och det är bestämt att 1895 är sista året som andra djur än sådana av oblandad fjällras får premieras i Jämtland. Men på många gårdar finns fortfarande korsningsdjur, med horn, bruna, fläckiga. De flesta gårdar har egen oxen (=tjur).

Avkastningen per ko är i snitt kanske 1.200 liter/år. Enstaka kor kan mjölka över 2.000 liter. Fetthalten brukar vara 3,5% men kan på fjällbetet nå över 4,5% (fjällrasen är känd för sin höga fetthalt). Detta betyder att dagsmjölken även för nykalvade kor sällan överstiger 10 liter.

Tänk på att gården helt och hållet sköts av kvinnorna. En karl befattar sig inte med mjölkning, bara hästarna är karlgöra.

Man behåller korna länge. En bra ko kan inte sällan få leva i 16-20 år, eller så länge hon tar sig med kalv. Relativt få av kvigorna behålles därför. Man eftersträvar att korna ska kalva på hösten, förjulskalvare. Men eftersom det är lättare att få djuren fruktsamma på betet blir det många vårkalvare också.

Ett annat ämne som diskuteras med stor hetta och stort engagemang är hästaveln. Även här rör det sig om huruvida man ska behålla och förädla den inhemska jämthästen (d v s den vi i dag kallar nordsvenska hästen) eller om man ska importera hästar av tyngre, utländska raser (ex ardenner). Företrädare för de olika riktningarna är oerhört engagerade i att förespråka sin åsikt, men än är kampen oavgjord. Känd företrädare för korsningsaveln är Olof Nilsson i Torsta, Ås, vars clydesdalehingst Caesar är mycket känd och får många ston. Anledningen till diskussionen är att tyngre hästar behövs dels i skogen, dels i jordbruket, där nya maskiner kommer i bruk. Förespråkarna för jämthästen menar att man genom utveckling av den inhemska rasen ska få fram hästar med de tyngre rasernas massa, men med jämthästens livligare lynne och större rörlighet. Ännu har inte ens stambokföring av inhemska hästar kommit i gång.

Parallellt med detta pågår för fullt den gamla jämtländska hästhandeln, man köper i Norge och säljer i de svenska landskapen, öster och söderut. (Det som kallas jämthästen är till större delen grundat på norskt blod det också). Det är inte bara tunga hästar som står högt i ropet. Snabba hästar för transport och för tävlingar är också eftersökta och en specialitet i den jämtska hästhandeln. Årliga travtävlingar hålls sedan gammalt på Storsjöns is under marsmarknaden, men i år, 1895, blev de inställda.

Litt: SR:s koartikel (gör om t littcitat), Egervärn, Boskapsskötsel, mejerihantering och vallodling 1865-1900, C-uppsats 1975, samt artiklar av J F Broman och J Kardell i Hushållningssällskapets jubileumsskrift 1917.

Lämpligt kan vara att Näsgårdens invånare i ko- och hästfrågan lidelsefullt tar de inhemska rasernas parti.

BRUNNSDRICKNING

Brunnsdrickningen fick ett rejält uppsving vid 1800-talets slut i samband med den nya borgerliga synen på hälsa och hygien. Sol, ljus, frisk luft och bad var några av lösenorden. Mot samma bakgrund ökade även fjällturismen. Att befinna sig på hög höjd över havet ansågs hälsosamt, så ju högre upp kurorterna låg, desto bättre. Att badinrättningarna dessutom låg omgivna av barrskog ansågs stärka luften ytterligare.

I bara Näs sn fanns två hälsobrunnar, Kullstaber på östra sidan av Näckten, och Månsta på den västra. Eftersom Älsta ligger närmast Månsta är det säkert den inrättningen man i första hand hade kontakt med. Brunnen användes redan vid slutet av 1700-talet av folk både från trakten, samt övriga landet. Så här tidigt fanns ingen egentlig sjukvård på platsen, utan gästerna fick själva ombesörja sin brunnsdrickning, ta promenader och roddturer, fiska osv. En och annan klok gubbe kunde anlitas, men någon riktig läkare fick man inte förrän senare.

Vid 1800-talets slut har man blivit mer affärsmässig i verksamheten. Ett bolag bildades på 1880-talet - Månsta Brunns och Badhus AB - där bolagsmännen kom från från de kringliggande byarna, men med Erik Sand från Månsta i spetsen. Ett badhus i två våningar byggdes 1888, med badrum, massagerum och bastu på nedre våningen och solveranda, läkarmottagning, matsalar (1:a och 2:a klass) och kök på övervåningen. Köket serverade även vegetarisk kost. Förutom badhuset byggdes även ett 8-kantigt brunnshus över den ena av svavelkällorna, den som ansågs vara den bästa, och som dessutom innehöll radium.

Den förste läkaren som anställdes var professor Sundberg från Karolinska sjukhuset i Stockholm. Han efterträddes av doktor Albert Sahlstrand (som man säkert vet arbetade där 1896, ev även tidigare) och denne stannade till 1902.

Månsta besöktes av både ortsbefolkningen och gäster från övriga landet. Badgästerna kunde hyra in sig på gårdarna i närheten, ofta med självhushåll, men ibland även som helinackordering. Man kunde också hyra rum på själva badanstalten till ett pris av 1 till 2 kr i veckan. Även enskilda lägenheter fanns att hyra. År 1896 var inskrivningsavgiften 7.50 i 1.a klass och 4.50 i 2.a. Därefter tillkom badavgift för de olika typerna av bad som fanns. Antingen kom man med ångbåten från Östersund till Kårgärde (5 km från Månsta) eller med tåget till Brunflo järnvägstation (2 mil från Månsta). Under 1891 besöktes anläggningen av 100 gäster.

Näsborna såg positivt på den nya verksamheten och deltog i skötsel och drift. Badmästare var t ex Olle Jönsson från Bjärne, en omtalat skicklig massör. Umgänget med sommargästerna livade upp ortsbefolkningen och särskilt omtalad var den stora slutbalen varje år.

Det var svavelhalten i Månstas källor som gjorde dem så åtråvärda, och innehållet ansågs bra för både gikt, reumatism och magsjukdomar. Man kunde dricka vattnet ur kran på den 8-kantiga paviljongen. Det lär

NÄSGÅRDEN
Brunnsdrickning 2:2

ha smakat mycket illa och det var framför allt den äldre generationen som fortfarande hävdade nyttigheten i att bruka vattnet invärtes. 1895 har den utvärtes användningen blivit den huvudsakliga, där det svavelhaltiga vattnet leds in i badhuset genom rör. Svavelbaden ansågs bota bl a hudsjukdomar.

Man talar även om en järnhaltig källa i Kårgärde, vars vatten ska ha smakat något bättre än det svavelhaltiga. Detta järnhaltiga vatten serverades vid Månsta brunn.

Badinrättningen i Månsta var i drift till år 1914, dock under förfallet och mindre blomstrande skick mot slutet.

För aktuella priser vid Månsta brunn, samt beskrivning av olika badformer, se bilaga.

I samma anda som kurorterna växte fram, startade också turismen till Jämtland. Det var järnvägen som rent praktiskt gjorde det möjligt att ta sig till fjällen söderifrån, och det var den rena luften som lockade de s k "luftgästerna".

Svenska turistföreningen hade en aktiv kretsförening i Östersund och man förde en stor PR-verksamhet genom annonser och broschyrer.

De främsta turistmålen var Åre, Sylarna och Tännforsen. Vid den senare byggde kretsföreningen år 1894 en plattform för besökarnas skydd vid forsen. Åre bergbana började byggas under 1890-talet och i Sylarna byggdes år 1890 en rasthydda på vägen upp. Förutom dessa resmål var också fäbodarna något man gärna besökte.

Litteraturtips:

Gammalt & Nytt 1960, "När man drack brunn i Månsta", s 29ff

Gammalt & Nytt 1961, "Kullstaberg badanstalt", s 29ff

Jonsson Eva-Brita, "Dricka brunn", Jämten 1987, s 60ff

"Bad- brunns- och luftgäster i Jämtlands län 1880-1910" C-uppsats
av Eva-Brita Jonsson. (Finns i bibl, JLM)

Saxon J.L, "En resa genom Jämtland i början av 1890-talet.", s 40ff

Nilsson-Tanner, Per, "I kur- och badorternas gyllene tider", Turist-Jämtland 1966

Badavgift utgår enligt nedanstående taxa:

	För inskrif- na		Extra bad	
	I o. II Kl. öre	öre	I Klass öre	II Klas- öre
Karbad med dusch	45	60	55	
Saltbad	60	75	70	
Tallbarrsbad	70	85	80	
Gyttjebad	80	95	90	
Svafvelbad	65	80	75	
Ångbad	60	75	70	
Halfbad	35	50	45	
Sittbad	12	20	15	
Dusch	15	15	15	
Kall afrifning	10	15	12	
Badlinne pr gång	5	5	5	

För ett i badet medföljande barn erlägges en afgift af 10 öre.

För barn under 14 år afdrages $\frac{1}{3}$ af alla för äldre beräknade afgifter.

Ur reklambroschyr för Månsta Brunns- och Badanstalt, 1896.

Olika badformer

Jag har inte gått närmare in på vilka badformer man kunde få på de olika anstalterna, eftersom man i princip kunde få alla de vanligen förekommande badtyperna överallt.

Varma bad: Temperaturen på vattnet var över +36°C. Blodkärlen vidgade sig, hjärtats storlek minskade och pulsen blev snabbare. Varma bad ansågs välgörande vid reumatiska och andra smärtande sjukdomar. Nervösa patienter kunde försämrast.

Indifferenta bad: Dessa bad låg kring +34°C och uppfattades som ljumma.

Kalla bad: Vattnet var under +34°C. Temperaturen ledde till en sammandragning av de ytliga blodkärlen, ökat blodtryck, ökad hjärtvolym och långsammare puls. Kalla bad ansågs inte lämpliga för personer med svagt hjärta.

Halvbad: Togs i mindre kar där vattnet endast stod 25–30 cm högt. Då patienten satt sig i badet översköljde badbetjänten överdelen av hans kropp

med vatten, vanligen i samma temperatur som badvattnet.

Sittbad: I början fick gästen relativt korta och inte så kalla bad. De ändrades sedan successivt från +20°C till bara +8°C och tiden ökade från 5 till 30 minuter.

Ångbad: Vid ångbad stängdes gästen in i ett skåp, som enbart lämnade huvudet fritt, varefter het ånga fick kringströmma kroppen.

Gyttjebad: Kroppen inbäddades helt eller delvis i varm gyttja. Kraftig effekt fick man om badet kombinerades med massage. Gyttyjan var värmeisolerande och behandlingen användes främst vid reumatism.

Elektriska bad: Vattnets goda förmåga att leda elektrisk ström innebär ofta en fara, men har tidigare använts inom terapin. Inget medicinskt värde har konstaterats, men kanske kunde behandlingen ha ett psykologiskt sådant om patienten inte var alltför hemma på elektricitetslärans område.

Demografiska uppgifter

Under perioden 1881-85 ökade länets befolkning med 11,3%.
Under femårsperioden 1886-90 med 7,3% och under följande femårsperiod 1891-95 med 3,8%.

Den totala folkmängden uppgick 31/12 1891 till 100.455 invånare, varav i Östersund fanns 5.333 invånare.
31/12 1895 uppgick den totala folkmängden till 104.259 invånare, varav i Östersund fanns 6.255 invånare.

Under åren 1886-90 utvandrade till främmande land 2.663 personer. Under följande femårsperiod 1891-95 utvandrade 3.665 personer, dvs en ökning med drygt 37% i förhållande till föregående period. Bland dessa senare emigranter fanns 1.442 män, 1.074 kvinnor och 1.149 barn.

Under samma tidsperiod invandrade samtidigt 471 personer.

Antalet födda år 1895 uppgick till 3.175, en siffra som inte avviker påtagligt från de föregående åren. Antalet döda var samtidigt 1.534, en förhållandevis låg siffra.
År 1892 dog 2.000 personer i länet.

Samtalsämne:

1894 fick Östersund ett inflyttningsöverskott på 388 personer, i samband med att Norrlands artilleriregemente förlades till staden.

Befolkningen i Näs uppgick år 1890 till 1.162 personer.
År 1895 till 1.135, en minskning med 2,3%.

Från Näs flyttade år 1895 endast en kvinna till främmande land, samtidigt som en man flyttade till Näs.

År 1892 var utflyttningen från socknen den största under hela perioden 1886-95, då elva män, två kvinnor och tre barn flyttade.

Utflyttningen från Näs var låg i förhållande till på andra håll i länet.

Vilken?

DYGNSRYTM

Under den hektiska sommartiden med slätterarbete sov man inte många timmar. Arbetsdagen började vid 5-6-tiden på morgonen och pågick till framåt 9 på kvällen. Mer än 5 timmar sov man sällan på sommaren.

I Frostviken sa man att innan man fick sig något till livs på morgonen skulle man slå ett halvt lass stackslätt (ett stackslätt = ett myrflak som ger hö till en stack).

Det innebär att man fick arbeta på fastande mage till framåt 9-tiden på dagen.

På många håll berättas att det inte var så noga med var man hade sin sovplats. Flickorna sov sommartid på jäll'n i ladugården, barn och hjälpfolk kunde sova på bänkar, golv eller var man kom åt att bre ut sin fäll. Gårdsfolket hade ibland sina sängar placerade i loftsbyggningen men vanligast i huvudbyggnaden. Högman berättar att barn och drängar sov i morföräldrarnas loft, även på vintern.

Klocka hade man inte alltid. I stället såg man ut olika "solmärken". Så solen sken in på ett visst bänkbän var det dags att stiga upp. I fönstersmygen kunde man karva in en rits som sammanföll med fönsterpostens skuggkant när klockan var 12.

TID

Livet i det traditionella bondesamhället kan ses som bestående av ständigt återkommande perioder av arbete och vila. Arbetsrytmen var cyklisk, samma perioder av arbete/vila återkom år efter år med samma innehåll. Man tog sikte på framtiden genom att titta sig över axeln. Rytmen markerades av årsfesterna. Kalendern, årsräkning o s v var underordnat. (Inte ovanligt att man bara visste ungefär hur gammal man var/hur många år man levat).

Möjligtvis kan man se det gamla bondesamhällets invånares syn på arbetet som fortfarande präglad av den bibliska uppfattningen - att arbetet var en följd av arvssynden.

OBS: Kyrkans unilineära tid (alltså tid där den ena stunden aldrig upprepar någon föregående - i motsats till den cykliska där varje stund är en upprepning av någon föregående) var också av betydelse för böndernas tidsuppfattning.

Under slutet av 1800-talet börjar en ny tid att göra sig gällande. Världsbilden börjar förankras i framtiden - framtidshoppet blir vägledande för folks uppfattning av världen. Folkrörelserna ska ta folk med sig in i framtiden. Klockor och almanackor mäter hur tiden flyter fram. Om hoppet står till framtiden kan framtiden inte vara en upprepning av det förgångna.

Tidsuppfattning övergår från cyklisk till lineär. Det blir förnuftigt att göra investeringar och moderniseringar: De gör att man kan få det bättre i fram-tiden.

LIVETS HÖGTIDER

Dop

Barnet döptes hemma eller i kyrkan. Den som hade råd ordnade kalas för släkt och vänner. Några ombads att vara faddrar (2-3 st), guffar och gumor. Man hade inga speciella dopkläder, man svepte barnet i något vitt, ibland hade man vit dopmössa. Faddrarna gav barnet gåvor. Det var också sed att första gången man kom till ett hem med en nyfödd skulle man ge en present. (Lösä in mössan eller gå med gröten).

Konfirmation

markerade att barnen blivit vuxna. De fick de vuxnas dräkt.

Förlovning

Pojkarna friade själva. Inga bönemän. Men det var relativt vanligt att föräldrarna gjorde upp om lämpliga partier. Pojkarna lämnade ofta en fästmansgåva till flickan eller flickans mor. Behöll hon gåvan gav hon sitt samtycke till förlovning och brukade lämna en gåva i sin tur.

Förlovning skedde oftast vid jul eller när det var marknad. Man åkte till stan' eller marknaden och köpte ringar. Förlovningsgåvor var svart sidenschal och psalmbok. Mannen bar inte ring, han hade den enbart på bröllopsdagen.

Lysning

Båda gick i kyrkan sista lysningssöndagen. Man brukade säga att man då ramlade ner från predikstolen och bröt benen. Därför brukade man ge en käpp eller krycka till de förlovade. Denna vandrade sedan vidare till nästa par. Man sköt också utanför fästmöns eller fästmannens hem för att få komma på kalas.

Bröllop

firades i 1 - 3 dagar men det förekom också längre bröllop. Bruden var svartklädd. Hon hade krona eller blomkrans på huvudet. I Näs var kronan ovanligt tung och stor. Bruden kläddes av prästfrun eller sömerskan Gertrud Lisa Falk. Man bjöd så många man hade råd med. Vigsel i kyrkan eller i prästgården. Grannarna hjälpte till med inkvartering. Men de unga flickorna fick ligga på flatbädd på golvet. ("Ligga på fussen"). Gästerna lämnade presenter till värden som stod för arrangemanget. En stalldräng tog hand om och skötte hästarna. Brudparet brukade ha två tärnor och marskalkar. Efter vigseln for man hem och bjöd på vin och kaffe och så småningom på mat och dans. Det hörde till att man skulle ställa till spratt för brudparet på bröllopsnatten. Morgonen därpå skulle brudparet gå runt och bjuda alla gästerna på sängen.

Begravning

Den döde kläddes, lades i kistan och innan han fördes ut ur huset lästes han ut med böner och psalmsång. Kistan smyckades med granris, man lade också granris på vägen. För det mesta var det vanligt utstrött granris, men det kunde även förekomma att det lades i två strängar längs vägen. Detta förfaringssätt varade fram till 1920. På senare tid flaggar hela byn med flaggan på halv stång. Detta är en sen sedvänja, för det blev inte vanligt med flaggstänger förän på 1920-talet.

Utbärning förekom överallt. Det skulle läsas ett stycke ur bibeln, Fader Vår och en psalm skulle sjungas både före och efter. Det behövde inte vara prästen eller klockaren som gjorde detta. Det kunde vara en mer allvarligt lagd man eller kvinna med för den delen. Maria Svensson, som var gift med en bonde och lärare, togs ofta i anspråk för denna uppgift.

Utbärningen ägde vanligen rum dagen före jordfästningen. Det serverades kaffe och stora saffranskringlor, ca 25 cm i diameter och ganska tjocka. Dessa förtärdes ej på platsen utan togs med hem. Tårtor existerade inte. Sötsakerna bestod av begravningskarameller, fyrkantiga bitar inlindade i svart papper och vikta i ett hörn på ena sidan så att de kunde stå. De placerades i rader stående på bordet. Karamellerna var försedda med "ros" d v s ett ornament, vanligen ett kors eller en liten ängel.

På Näs kyrkogård var vintergravar iordningställda i långa rader, en grav för varje död, överlagda tillfälligt med bräder. Familjegravar var inte allmänna. Begravningarna skedde i kyrkan på söndagar efter gudstjänsten. Trätummor för nedkastande av jord vid jordfästningen kunde begagnas på sommaren då den döda inte kunde förvaras hemma eller i bårhuset utan fick ställas ned i graven och övertäckas för lukters skull. Då lämnade trätumman passage för de tre skovlarna mull.

Till gravölet i sorgehuset inbjöds släktingarna och husförhållsroten. Det serverades nästan julmat - korv, syltor, grynost, sötost, gammelost. Nyponsoppa räknades som kalasmat, liksom soppa på blandad frukt.

Namnsdagar och födelsedagar

firades i borgerliga hem men inte på landet. Så småningom under 1900-talet blev det vanligt att fira jämna födelsedagar. Annars firade man snarare namnsdagarna än födelsedagarna t ex genom att skicka ett kort eller bjuda på kaffekalas.

Mikkelsmäss

Hade tjänstefolket frivecka och i samband med detta var det vanligt att storbaler anordnades.

Bjudningsbal

Vanligt var att man bjöd in till bjudningsbal t ex bjöd pojkarna in flickorna och vice versa, en by bjöd en annan o s v. Man fick då inbjudningskort och blev på dansen bjuden på t ex kaffe och smörgås.

ÅRETS HÖGTIDER

Jämtarna var som kollektiv betraktade inte speciellt religiösa. De stora kristna helgerna har heller inte firats speciellt mycket jämfört med andra delar av vårt land. Starkast traditioner har utvecklats kring julen, medan man knappast firade påsk, pingst, Kristi himmelfärd o dyl, förutom att vissa gick i kyrkan.

Fettisdagen däremot var en viktig bemärkelsedag. Sista dagen före fastan firades med att man åt mycket och fet mat. Det var vanligt att man åt bruna bönor och fläsk, flottmilja eller flötgröt. Sedan skogsavverkningarna kommit igång på allvar och alla kände någon som arbetade i skogen brukade man den dagen ge sig ut till kojorna och besöka släkt och vänner. På kvällen brukade det vara fettisdagsbal. Barnen brukade ha ledigt från skolan och lite längre fram ordnade man skidtävlingar och skidutflykter för barnen.

Valborgsmässoafton

tände man eldar och hade dans och lekar för barn och ungdom.

Trefaldighetsnatten

finns det tradition att gå till en källa och dricka av vattnet. (Inte speciellt vanligt verkar det som).

Midsommar

firades med dans. Man hade inte ^{en} midsommarstång. Det är en sen tradition som blev vanlig under 1900-talet förmodligen spridd genom organisationer och föreningar. Däremot lövade man bron, band lövmattor som skulle ligga utanför och strödde björkris på golvet. Man tog också in blommor och pyntade med. Ibland när de flesta flickorna i byn var på fäbodarna blev midsommar en buhelg då folket begav sig till buan och firade. Det finns inte speciellt mycket upptecknat om övertro på midsommar, men man kunde lägga blommor under huvudkudden och andra liknande ting för att få se sin tillkommande.

Oismäss 29.7

Medeltida helgondag då man firade Olov den helige. Helgen har stark tradition i Härjedalen men är också känd i Jämtland. Firades som buhelg med dans och fest för ungdomar.

Slätterkalas

fest och mat för inlejt slätterfolk.

FOLKRÖRELSE

De tidigaste folkrörelserna var frikyrkorna. I Näs socken grundades en baptistförsamling 1857. I Jämtlands län var det EFS, SMF och baptisterna som var de tre starkaste frikyrkorna.

Sahlberg har träffande beskrivit frikyrkligheten under 1800-talet som en "myndiggörelseprocess". Detta innebär att förutom de mer teologiska oenigheterna så handlade det mycket om en strävan mot folkligt inflytande gentemot prästerskapets makt.

Allmänt kan man säga att frikyrkoförsamlingen ställde högre krav på engagemang och medverkan från medlemmarna än vad statskyrkan gjorde. Det är t ex alltid tal om att man blir "frälst" när man går med i en frikyrka - alltså ett personligt val, som innebär ett brott mot det mer konventionella kristenlivet. Å andra sidan var frikyrkorna så pass välintegrerade i samhället/bygderna att de ofta framstod som alternativ till kyrkan för de som bodde väsentligt närmare den frikyrkliga lokalen än kyrkan. Oftast låg frikyrkorna i andra byar än kyrkbyarna. Under 1800-talets slut växer fri-kyrkorna - framför allt baptisterna och waldenströmmarna.

Den kyrkliga väckelsen började växa upp kring den unge adjunkten Valfrid Borgström i Oviken. Hans son Gustav Edvall drogs med i väckelsen, efter präststudier i Uppsala blev han baptist och prästvigde sig således inte. Han lät döpa sig i Kullstaberget i Näs socken år 1858. Näs baptistförsamling bildades sannolikt 1858 av torparen Per Persson från Åsan. Kurorten Kullstaberget låg i närheten. Den hade grundats 1855 av Edvall och var ett sommarcentrum för baptisterna långt in på 1860-talet. Ekonomin var emellertid inte den bästa och 1860 lät Edvall prästviga sig. 1880 hade församlingen 54 medlemmar.

Baptisterna vann i allmänhet anhängare där den lågkyrkliga förnyelsen inte hade trängt igenom och där prästernas andliga karaktär inte var den bästa. I första hand var det i bygder där det kyrkliga medvetandet inte var så högt, som utbyarna där kyrkobesöken och prästernas besök inte var så täta.

Mellan kyrkbygden och socknens utbyar fanns ett visst rivalitetstänkande som kan uttryckas så att medan kyrkbygdsbönderna höll på kyrkan så höll folket i utbyarna på frikyrkan. Det var oftast småbönder, torpare och drängar som blev anhängare.

I Ålsta fanns en IOGT-loge: nr 318 Lyran. Logen grundades 1883. Samma år grundades i socknen också en annan loge - nr 501 Vega. Denna loge lades ned redan 1891.

Dessa två loger tillkom således i den första våg av nykterhetsväckelse som svepte över länet.

Förutom baptisterna och nykterhetslogerna fanns inga i dag kända ideella föreningar i Näsbygden. *

Någon skytteförening är inte känd från socknen. Annars är det en föreningstyp som växer snabbt under 1890-talet. Vid slutet av 1895 fanns i länet 51 skytteföreningar med 2.176 medlemmar. Fler än i något annat län i riket.

Skidåkning är den största idrotten. Men inga idrottsföreningar är kända från Näs socken vid den här tiden.

Något av myndigheternas inställning till de nya folkrörelserna framskymtar i landshövdingens femårsberättelser. I berättelsen för 1891-95 klagar landshövdingen över att logerna vill göra sitt inflytande gällande även på områden som ligger utanför deras egentliga verksamhetsfält. Bl a i samband med allmänna val har det spelat roll om kandidaten varit nykterist. Men han påpekar också: "..... lär det dock icke kunna bestridas, att ordens arbete för befrämjande af nykterhet och ett förädlande samlif varit till stort gagn, och då den inom sig innesluter mycket af befolkningens bästa element, torde den förhoppningen vara berättigad, att dess verksamhet skall komma att ledas i rätta spår och för länet bära goda frukter."

* Näs mejeriaktiebolag i Grönviken bildades 1884. Gick 1892 upp i det då bildade Näs mejeribolag.

FÖRENINGAR

Näs Ynglingaförening bildades 1871. Stadgarna gillades och antogs 1 maj 1871. Föreningen hade till syfte att befordra enighet och gott förstånd mellan medlemmarna, att ömsesidigt bidra till upplysnings och nyttiga kunskapers spridande till gemensam såväl moralisk som intellektuell, som ekonomisk utveckling och förkovran.

Man ville befordra sparsamhet. Medlem insatte 50 öre i månaden tills beloppet uppgick till 100 kronor. Föreningen ägde sångkör, lånbibliotek och skolanstalt.

Nykterhetsföreningen 318 Lyran bildades 1882. De hade sina logemöten där Fåkers Vårdshus nu ligger. 1901-03 byggdes ordenshuset Lyran.

Mejeriföreningen bildades 1884. Det beslöts vid första mötet att mejerilokal skulle uppföras i Grönviken under nästkommande sommar. Året efter beslöts att 3 % utdelning ska utbetalas till de 23 aktieägare som vid årets början inbetalt sina aktier. 1887 ifrågasätts för första gången om mejerirörelsen ska inställas under vintern p g a foderbrist. Det beslutades att rörelsen skulle fortsätta, men redan nästa år inställdes verksamheten under vintern. Denna fråga upprepas sedan i stort sett varje år. 1889 beslöts att inrätta ett messmörssjuderi. 1891 beslöts att bortarrendera rörelsen till enskild person. 1892 diskuterades om rörelsen skulle upphöra. 1893 framställdes nödvändigheten av att vidtaga nödiga reparationer av ångpannan, vattenledningen, stenfaten, drivningen av huset, fyllningen på inre taket m m. 1895 väcktes förslag om att uppföra ett körhus till vandringen, stall och vedbod. Beslutades att varje medlem skulle köra dit 6 tunnor sand samt anskaffa 2 famnar ved. Samma år blev det överenskommet att mejerskan Karolina Nilsson skulle kvarstanna och sköta mejeriet. Hon fick för det 30 kr.

Baptistförsamlingen i Näs grundlades sannolikt 1858.

Kyrkliga ungdomsföreningen uppstod sannolikt p g a att prosten Edström under sin långa sjukdomsperiod hade många unga hjälppräster. Någon av dem kan ha varit initiativtagare till föreningen.

FÄBODDRIFT

Fäboddriften var en förutsättning för att kunna ge djuren tillräckligt med bete. De närmaste ägorna räckte sällan till och vanligt var att man flyttade djuren flera gånger under sommaren.

Ofta började och slutade man betesgången i hemskogen, den som låg närmast gården. Där fanns ofta sommarladugårdar dit man flyttade djuren. Genom att börja betet där vande sig djuren vid att gå ute innan man drog iväg längre bort. Hemskogen användes sedan till slåtter och återväxten betades av på senhösten.

Flera olika system av fäbodar har använts med en, två eller fler fäbodar att flytta emellan. Vanligast var att först bege sig till den mest avlägsna - långfäboden/fjällfäboden. Den låg ofta flera mil bort och inte sammanhängande med gårdens övriga ägor. Här fanns gott om bete och själva vallen inhägnades för slåtter.

Bortanför hemskogen, i utskogen, fanns både betes- och slåtter-möjligheter. Här rörde det sig ofta om myrslåtter. Återväxten här betades ofta av som en anhalt på ett par veckor på vägen hem från långfäboden, och därför kallades denna fäbod ofta för höstfäbod (eller vårfäbod i de fall då den utnyttjades på våren). Uttrycket hemfäbod kunde också användas, som kontrast till långfäbod.

Butös var antingen en kvinna från gården eller en inhyrd bupiga. Ofta slogs flera gårdars kreatur samman vid en fäbod och butösen kunde ha uppåt ett 20-tal mjölkkor att sköta. Man räknade noga ut så att varje enskild bonde fick produkter efter hur många och välmjolkande kor han hade på fäboden.

Arbetet på fäboden var slitsamt, men det var ändå något man såg fram emot. Där arbetade man självständigt och hade möjlighet till lek och ungdomsliv. Ofta började man som lillbutös i 15-årsåldern, och då blev man upplärd av de äldre.

I de fall där djuren inte släpptes helt ensamma på betet fick de allra yngsta "geta" (valla) dem, och det kunde vara både pojkar och flickor från sju-åtta års ålder. Sedan björn blivit mindre vanligt har man alltmer övergått till att släppa djuren helt fria. Då har man endast följt dem till "saltbacken", och där gett dem lite salt - för att ge dem hemlängtan.

Näsborna hade ont om sammanhängande skogsmark i närheten, så de buförde till Arådalen i Oviksfjällen. Där huserade också bönder från andra socknar, som t ex Hackås, Lockne, Oviken etc.

Eftersom Arådalen är en högt belägen fjällfäbod hade man normalt en kortare vistelse där än på lägre belägna fäbodar. 8 veckor var vanligt. Man gav sig ofta iväg vid midsommar, och då stannade man till mitten av augusti. Det finns också uppgifter om att man vistades där från slutet av juni till början av september.

Det var mycket att förbereda inför buföringen. Bl a berättas om hur man gick ut och sökte björkvidjor för att vrida bindslen ("besen") åt korna. Detta var kvinnfolksgöra. Varje ko skulle ha två vidjebeser för dagsbruk, samt ett järnbese att fästa vid ladugårdsväggen. Männen såg till att klövjemesarna var i ordning. Tomkärl skulle rengöras och packas tillsammans med den mat butösen skulle ha med sig - mjöl, gryn, kaffe,

NÄSGÅRDEN Fäboddrift 2:3

socker, bröd, kött, småkakor, salt, kryddor, löpe m m. Ibland kunde ett körlass packas, som kördes så långt det var möjligt innan fjällstigarna tog vid.

Buföringen från Näs innebar en vandring på ca sex mil. Först gick man en kortare vägsträcka fram till Sannsundet där djuren forslades över med färja. Ofta stötte man då ihop med andra bulag och man kunde få vänta i flera timmar på sin tur. Därefter följde den egentliga vandringen under ett väldigt klockande och pinglande, samt lockande från butöserna, som tidigt måste göra sin röst känd för korna. I tätten gick ofta de kor som kände igen sig från tidigare år och därefter följde kalvar, getter, körhästar och de hästar som skulle släppas på bete. Några yngre barn kunde följa med som påfösare och de fick sedan följa med karlarna hem igen.

Vandringen tog två dagar och man brukade övernatta hos någon bonde i Fjösåsen i Oviken. Där mjölkades korna och där klövjades också hästarna på morgonen inför den fortsatta vandringen på fyra mil upp mot fjällen. (se karta)

Väl framme skulle allt göras iordning vid fäboden. Karlarna stannade ett par dagar och såg över taken och annat som kunde gått sönder under vintern. De körde också fram veden som höggs förra året, eller högg ny om så behövdes. Butöserna ordnade för djuren, snyggade upp stugan, tapetserade med tidningar och skurade alla tråg och mjölkkärl som stått i fäboden över vintern. Hade man jordgolv skar man ut långa torvmattor som lades kant i kant på golvet. Under bordet där ingen trampade kunde man vattna och få det att blomma vackert.

När allt var ordnat blev det fest innan karlarna skulle vända hemmåt. Då vankades det ofta flötgröt på grädde och kornmjöl. Dessutom passade man på att "döpa" den nya butösen - lillbutösen - i närmsta bäck eller vattenränna.

En aktuell fråga är bonderenägandet. I närheten av Arådalen, i Glen, fanns en sameby, och 1895 ägdes 22% av renbeståndet av bönder. Samerna skötte dem för 1 kr per ren och år. Bonderenägandet förbjöds några år senare.

År 1895 har fäbodväsendets tillbakagång påbörjats och det är inte lika självklart som tidigare att buföra djuren på sommaren. Den ökade satsningen på foder hemma på gården har gjort buslåttern mindre viktig, och de framväxande mejerierna kräver att djuren finns kvar i närheten för mjölkleveransernas skull. I samband med att djurhållningen blivit mer effektiv och mekaniserad har det blivit olönsamt att flytta djuren långt från gården. Under 1800-talets andra hälft har talesmän för det moderna jordbruket börjat fördöma fäbodsystemet som orationellt och man talar även om vikten att skydda skogen från betesgångens skadliga verkningar då ju skogen nu fått ett värde i sig.

Allt detta är dock en utdragen process och många buför fortfarande långt in på 1900-talet. Även om mjölkorna fick stanna hemma kunde ungdjur och hästar få gå på bete vid buan. En uppgift från 1896

tyder på detta, då det uppges att Viktor Behm, granne till Jöns Ol's, sände två oxkalvar och en kviga till fäboden det året.

För beskrivning av mjölkprodukternas tillverkning vid buan, se bilaga.

Litteraturtips:

"I buom", Jämten 1909

"Lite om buföring....", Jämten 1931

"Fäbodminnen", Jämten 1944

"Bete och foderfångst i Oviken", Jämten 1966

"Fäboddriften i Jämtlands län", Jämten 1968

"En buförsdag i slutet av 1800-talet", En bok om Offerdal 1, 1985

"En dag i bodarna", En bok om Offerdal 1, 1985

"Östra Arådalen. Fäbodliv i Oviksfjällen.", G Andersson, JLM 1990

"Fäbodar", Red: H Lidman, 1963

En dag i bodarna

Vi skall nu höra hur en dag i bodarna kan gestalta sig och vänder oss till fru Märnit Ek i Kaxås, f. i Åflo 21 aug. 1881. Märnit Ek har varit i bodarna i 53 somrar. I Piktjärnbodarna har hon varit den längsta tiden. Där brukade hon även vistas sommar och höst i ett sträck. Hon har där haft både kor och getter. Hon kunde ha 15—18 kor samt 50—60 getter. Hennes flickor, Brita och Kristina, var med henne, och i den mån de växte upp fick de deltaga i arbetet.

Dagarna i bodarna kan bli både långa och arbetsamma. Redan kl. 3 på morgonen får man stiga upp för att hinna undan med arbetet för dagen. Först skall mjölken, som silats upp i tråg och som nu stått i 1½—2 dygn, skummas ner. Det går så till. Man tar ett tråg med mjölk, en större risvisp sättes på tråγκanten vid ett hörn, och genom att vicka tråγκet låter man den skummade mjölken rinna ner i kitteln (keln). Grädden däremot stannar mot vispen och blir kvar i tråγκet, varefter den slås ner i gräddbyttan, där den förvaras tills det blivit så mycket, att den kan kärnas till smör. Sedan all mjölken skummats ner, sättes så kitteln över elden, s. k. stacke, en större öppen spis avdelad med stenar, så att man kan ha 2—3 kittlar kokande på en gång. Då mjölken värmts upp till lagom temperatur, vilket prövas med handen, lyftes kitteln av elden. Därpå tar man löpe och håller i kitteln samt rör om. Nu får den stå stilla tills mjölken löpt samman. Sedan tar man en kort spade och rör om i ostmassan så att vasslan skiljes ifrån. Därpå tas ostmassan upp. Den kallas nu för pluck, och lägges i en ränna, som sättes in i mjölkboden för att stå till nästa dag, då den tages fram för att tillsammans med morgondagens mjölk göras till ost. Den kallas, sedan den stått ett dygn, för surpluck.

Märit gör nämligen ost av komjölken varannan dag. De tömda trägen skall därefter tvättas rena för att vara färdiga till att sila upp ny mjölk.

Klockan har hunnit bli 5 och det är tid att gå i ladugården och mjölka. Innan korna samt alla getterna har mjölkats blir klockan 7. Då skall korna släppas ut. Om det finnes lillbojanta (getare) får hon ta hand om kreaturen, i annat fall får bodtösen gå med kreaturen en bit bort i skogen. Men arbetet väntar hemma så det blir att skynda sig hem. Nu skall getmjölken silas upp i kitteln, värmas samt ystas. Det går till på samma sätt som med komjölken. Men av getmjölken göres ost varje dag. Sedan ostmassan löpt samman och vispats ihop, tar man en ostduk (glesvävd) av linne. Med denna samlas ostmassan ihop. Så lägges denna med duken om i en ostskäppa, som står på en ränna. Denna ränna, med öppningen i framkanten, står på en pall, som sluttar åt ena sidan. Där placeras mjölk kitteln, och nu låter man vasslan, som pressas ur ostmassan, rinna tillbaka i kitteln, ty sedan skall det kokas messmör av vasslan. Sedan den mesta vasslan med handkraft pressats ur ostmassan, lägges en efter skäppan passande träkloss (fjeel) i denna, varefter en tung sten lägges på för att ytterligare pressa ur den kvarvarande vasslan. Det fordras yrkesskicklighet, noggrannhet samt först som sist renlighet för att få till hållbar och god ost. Om mjölken värmes för mycket blir osten hård och torr. Om vassla blir kvar i osten kan den surna. Den nu i pressen varande osten får stå till andra dagen då den lages upp, renskäres, vändes samt lägges åter i skäppan med någon tyngd på. Ladugården skall även göras ren. Detta göres sedan vasslekitteln satts på elden och i väntan på att denna skall koka upp. Sedan all ostmassa tagits ur kokas nämligen mesost av vasslan. Av så många getter som 50—60 blir det så mycket mjölk att det måste vara 2 kittlar. Det blir att ha god eld under kittlarna om det ej skall taga hela dagen innan »mesan» kokats samman. Efter det vasslan i kitteln värmts upp, tar man en trävisp samt rör om i kitteln. De småsmulor av ostmassan, som blivit kvar i vasslan, samlas, genom att vasslan roterar runt i kitteln, i mitten på denna, och tas upp. Denna massa kallas för hottenmus, en något seg ostmassa. När kittlarna

kokar upp, får man med en stor visp piska om i dessa så att det ej skall koka över. Så småningom kokar vasslan ihop. Då tas messspaden, en c:a en meter lång träspade med en i nerkanten insågad tjock kopparplåt; fram. Med denna rör man sedan om i kittlarna. Från början rörs det om någon gång då och då för att sedan, när vasslan kokats ihop röras i för jämnheten så att inte messmöret brännes vid. Det får nu koka tills det har den rätta konsistensen. Detta undersökes med spaden. Man tar messmöret på spaden och låter det droppa ner. När man tycker att det har blivit nog tjockt tas grytan av elden och bärs ut. Sedan skall det röras om i grytan till dess massan har kallnat. Då blir det fint messmör. Om man däremot fuskar med rörningen blir det grusigt och ej lika fint. Nu skall det kalla messmöret ösas i skäppan. Sedan denna tagits fram och ställts på rännen, klädes den invändigt med avpassade lärftremсор, som lägges i kors i skäppan, så att både långsidorna och kortsidorna helt täckas. Dessa lärftstycken är så långa att de även skall täcka översidan av skäppan sedan messmöret slagits i. När nu messmöret östs i skäppan och täckts av lärftremсорna lägges en »fjeel» över med en lätt tyngd på. Nu får messmöret stå i skäppan för att stelna till. Detta tar c:a ett dygn. Därpå tas osten ur skäppan, tygremсорna tas bort, varefter man med en bordkniv slätar till osten så att den blir slät och fin samt tät. Sedan ställes den undan på en »träfjeel». Den skall sedan vändas var dag, samt ses över så att den inte blir angripen av mögel.

Nu skall kittlarna ha sin rengöring. Sedan dessa diskats i varmt vatten tar man några träkol från härden, något vatten eller vassla slås i kittlarna, varefter man med träkolen gnider kittlarna invändigt till dess de blir blanka och skinande. På kittlarna kan man se hurudan botösen är. Det är hennes adelsmärke.

Det är snart tid att börja höra efter kor och getter. Dagen ilar fort undan och det dröjer inte länge förrän det är tid att mjölka. Alla kreaturen kommer ej på samma gång. Är man utan »getare», så kan kreaturen gå åt olika håll. En del är punktliga med att gå hem. Dessa tas in i ladugården och mjölkningen kan börja. En del kan vara sena att komma, så sena att bodlösen måste ut och söka efter dem. För det mesta så lyckas det för henne att få reda på sina djur, men det kan hända ibland, att hon inte hit-

tar dem, utan att de blir liggande ute under natten. Sådana gånger kan bodtösen få vara ute och söka till långt in på natten. Ty hon ger sig ej i första taget. Innan allt blir undanstökat och klart för kvällen kan det bli sent. Oftast blir det därför inte så många timmar att vila ut på.

Ibland får butösen besök från hemtrakten, eller är det någon förbipasserande, som tittar in. Dessa kan då bli bjudna på kaffe eller mjölk med bröd. »Pluck» och gräddmjölk, »tjesmusa» och grädde samt »tjinnflautan och mosen» (vispgrädde med sylt) hör till de läckerheter, som bjudes på i bodarna.

Vissa dagar skall det kärnas smör. Då tages smörholken fram. Det är en c:a 80 cm hög, laggad träholk, som har ett uppsittkande, av en stav format handtag. Den har upptill en diameter av c:a 25 cm samt är något avsmalnande neråt. Till holken hör en c:a en m. lång käpp med en i dess nerända fastsatt fyrväpplingsformad platta. Denna käpp kallas töril. Grädden slås nu i holken, som medelst törilns upp och nergående rörelse piskas till dess fettkulorna sammanklumpats och avskiljts från kärnmjölk. Under denna kärningsprocedur sitter man på en pall och håller kärnholken fast med knäna eller bindes holken fast vid väggen. Sedan grädden skurit sig och det blivit smör, tages detta upp och lägges i smörträget. Där arbetas det samman med händerna och knådas för att få ur kärnmjölk (ältas). Smöret skall så saltas för att vinna smak och hållbarhet. Därefter packas det ner i ägarens smörhytta. Detta göres mycket noga för att få det väl packat både mot kanterna samt inåt byttans mitt. Om nu inte byttan blivit ifyllt av smöret ritas med fingrarna ett kors i detta. Detta kors kan nog från tidigare tid ha varit ett skyddsmärke. Möjligen mot »puken». Nu säger man, att det skall vara därför att nästa smörklump skall gripa fast i den undre så att inte de delas vid tömningen av byttan. Men — tömningen går nog lika lätt utan korset.

Detta är i stora drag vad en bodtös får göra under en dag. Arbetet är också beroende på hur många kreatur hon har. Om hon har både kor och getter blir arbetet desto drygare. Har man så mycket att göra som Märil Ek här berättat om, får man göra 3 ostar varannan dag, nämligen de dagar då koosten göres. Det blir då att kärna smör de dagar man ej gör koost.

FÖDORÅD

Den som på äldre dagar överlät sitt hemman till ett yngre släktled blev sk födorådstagare. Detta innebar att man genom avtal tillförsäkrades försörjning under sitt återstående liv och en anständig begravning. Antingen fungerade sådana födoråd så att de äldre ingick tillsammans med de yngre i ett gemensamt storhushåll, men under de senaste århundradena har det blivit vanligare att de gamla bildat ett eget hushåll på gården. För att klargöra skyldig- och rättigheter skrevs ett formellt avtal, ett födorådskontrakt.

Hos Jöns Ol's i Ålsta gick det till så att man när Jöns tog över gården lät bygga ett nytt hus bredvid det gamla. Till detta flyttade Jöns föräldrar, Olof Jonsson och Anna Jönsdotter, år 1876 då de blev födorådstagare. Deras kontrakt skrevs i mars 1876.

Jöns bror Jonas, som också hade del i hemmanet, lät bygga en ny gård åt sig och sin familj 800 meter norr om den gamla.

Troligen utkrävdes inte alltid exakt det som stod i födorådskontraktet, utan dess huvudsakliga syfte var att försäkra de gamla om en plats på gården livet ut. Ibland kunde det bli så att gården såldes till någon utomstående och även då upprättades ett kontrakt för att de gamla skulle kunna bo kvar. Säkert blev det betydligt svårare att komma överens i dessa fall än då det gällde de egna familjemedlemmarna.

Att dramatisera:

Farföräldrarnas gnäll över hur kontraktet efterföljs är tacksamt att ta upp även om det kanske inte var någon allvarligt problem. Samtalet kring det måste man ju ha gjort.

Diskussioner kring auktoritet kan dramatiseras. T ex Anna-Märtas situation med svärmor på samma gård. De har säkert olika syn på saker och ting. Även farfar som varit en betydelsefull och inflytelserik man kan säkert under åren som födorådstagare ha hamnat i auktoritetskonflikt med Jöns.

AVSKRIFT

Födörådskontrakt

Som jag denna dag upplåtit och försåldt mitt egande skattehemman No 3, om 5/12 mantal, Åhlsta, Näs socken till mina söner Jöns och Jonas Olofssöner enligt upprättade afhandlingar så förbehålls härmed ett årligt födöråd för mig och min hustru Anna Jönsdotter uti vår återstående lifstid, att vardera hemmansdelen utgå efter skatt, nämligen:

1. Trettioåtta (38) kubikfot korn och fyra (4) kub.fot råg, bådadera framkastadt och väl ränsad, sådant det å hemmanen växer, utså 2 kub.fot ärter, nedsätta 5 kubikfot potatis på samma åker, som hemmansegarne nedsätta sina, och bör åkern vara försvarligt gödslad, sådd och potatissättning ombesörjes af hemmansegarne.

2. Föda för 2ne kor och fem får jemte fårens åfälder (avkomma?) öfver första vintern. Båda korna skola skola ständigt utfordras på gamla gården så länge födörådstagarne det önska, under hvilken tid egaren af nya gården bidrager med forrage.

3. Ett par stöflar till mig, och för min hustru ett par skor, och 25 alnar dommestik.

4. Till slått och odlingsland undantages den så kallade åkran och derinom liggande kålsångåkern, utgörande 5 kvadrat revar, 8 kvadrat stänger, hvilken lägenhet redan är utstakad på gamla gårdens skifte, 3 kvadrat revar, 50 kvadrat stänger, utstakade vid skilnaden mot M. Malunds hemman, till dessa jordlägenheter förbehålles 15 lass god gödsel i Halfva södra kålsången.

5. Till husrum nya byggningen vest på gården, jemte nödigt rum i alla öfriga husen och att hemmansegaren utgöra nödig torkning (?) och malning (målning?).

6. Hemkörd och upphuggen femton famnar kastved.

7. Skjuts i alla nödiga ärenden, samt all den skötsel och uppasning som uti vår återstående lifstid tarvas kan.

8. Wid enderas död, försvinner af föreskrifne födöråds förmåner tretton 13 kubikfot korn, en kubikfot råg, af utsåde 5 kannor ärter och en kubikfot potatis, och föda för en ko, och 2ne får jemte 3 famnar kastved.

O. Jonsson

Med förestående kontrakt förklara vi oss undertecknade nöjda och till säkerhet för dess uppfyllelse eger vår fader rättighet att utan vårt vidare hörande söka och erhålla laga inteckning i våra af honom tillhandlade hemmansdelar, tillsammans utgörande 5/12 mantal.

Åhlsta, Näs socken, Näs och Åhlsta den 6te Mars 1876. Jonas Olofsson
Jöns Olofsson

Vittna:

Magnus Eliasson

Nils Persson bägge i Åhlsta.

HANDEL, LANTHANDEL

Gårdfarihandeln florerar vid den här tiden. Detta till trots för att bara ett litet antal handlare har tillstånd att bedriva gårdfarihandel. År 1896 hade 16 handlare i länet sådant tillstånd. År 1900 var det bara 10.

Polismyndigheterna hade svårt att gripa in (klagar landshövdingen i sin femårsberättelse 1896-1900) eftersom man inte får ta varorna i beslag som säkerhet för böterna. Som det nu är, underlåter den som driver olaglig gårdfarihandel bara att hörsamma stämningen. Eftersom han vandrar omkring över stora områden är det sedan nästan omöjligt att få tag på handlarn.

Näringsfrihetsförordningen kom 1864. Den släppte i princip fria möjligheterna att bedriva lanthandel. Tidigare hade bara borgare från någon stad kunnat bedriva handel (bodhandel).

Antalet som bedrev handel ökade snabbt.

I jordbruksbygderna var det länge mycket glest mellan handelsbodarna (i motsats till skogsbygderna, där de många avverkarna gav ett gott kundunderlag och tätare mellan handelsbodarna). I jordbruksbygderna var nog befolkningen i stor grad självförsörjda, vilket medförde att handelsbodarna behövde ett stort kundunderlag.

Från början var de flesta handelsmän förankrade i jordbruket. Det var vanligt att en far hjälpte någon son att komma i gång. Firman inregistrerades då i den blivande handelsmannens (sonens) namn med tillägget "och Co". I början var de alltså kompanjoner ("Co") men sedan drog sig fadern ur.

Handelsmannen - och framför allt de utsocknes - började under 1800-talets slut att visa att de hade (ansåg sig ha) högre social rang än de vanliga byborna. T ex använde de krage och uppförde sig "belevat".

Med kreditgivning kom de också till att inta en reell maktposition i bygdesamhället. Kring sekelskiftet kan man säga att handelsmannen i rang stod näst efter präst och länsman.

I Näs socken tillkom diversehandlar 1866 och 1869. År 1885 fanns fyra handelsbodar i socknen.

- Handlare:**
 Anders Johansson i Wij
 Nils Persson Stjernström i Ålsta
 Eric Olof Byström i Bjerme.

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken.. ASPÅS.SN.....

By, ort.. Lundsjön.....

Ämne..... HANDEL, Gårdfarihandel.....

Meddelare ... Fru Elvira Jönsson, f.28.8 1890 i Lundsjön, basatt i Valne,Alsen.

Upptecknare .. Björkquist-Nodermann.....

Datum 13/4 1961.....

Gårdfari-handlare kom regelbundet förbi. De betalade alltid sitt logi. De brukade bo en veckas tid på en gård och därifrån göra kortare försäljningsturer i trakten. De betalade med någon vara. T.ex. en bomullshalsduk, en sådan betingade 25-50 öre. I varje fall kostade de aldrig över en krona. De åkte aldrig, utan gick till fots och bar sitt knyte, som kunde innehålla halsdukar, nålar, förkläden. Smälänningarna kom också, särskilt en mindes hon, Lill Anders kallad.

1251:21

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken.BERG.SN.....

By, ort: Vigge.....

Ämne..... GÅRDFARIHANDLARE.....

Meddelare .. P.: Joel Jönsson, f. 20/11 1881, Vigge.....

Upptecknare Björkquist-Nodermann.....

Datum 29/5 1962.....

"Knallarna" blev nog tagna dom, det var många som blev rånade och ihjälslagna. Men en hel del överlevde ju. I Lit och Bräcke har man då bevis för överfall. Och Jo Jörnsgården i Mo, Bergs sn, säges ha grundlagt familjeförmögenheten genom rån av en knalle, men sådant talar man ju inte om.

Och det är ju så långt tillbaka i tiden.

Gårdfarihandlarna sålde knappar, nålar, huvuddukar.

Gamla handelsbod har de haft i byn sedan 1850-talet, fast den gick omkull sedan.

Den siste gårdfarihandlaren var Nickolaus Persson från Hackås, han lever änn och är snart 90 år gammal - han kunde helt enkelt inte låta bli att gå runt i byarna, fast han hade det gott ställt och alls icke behövde det. Han betalade alltid ordentligt för sig när han övernattade i gårdarna.

Ämne.....HANDEL...Gårdfarihandlare.....
Meddelare ..Margareta Bränngård. f., 1882.....
Upptecknare Märta Sandberg. Oyiken.....
Datum1966.....

1657:3

Det gick mycket gårdfarihandlare förr. Det var bra att affären kom till gårdarna. Hade man bara pengar så alltid var det något man ville ha. Vi bodde litet på sidan i utkanten av byn, för att komma till nästa by var man tvungen gå genom en skog, i regel var det på eftermiddagarna de nådde fram till oss och då var de trötta och de ville inte heller gå genom skogen då. Så därför tog de nattlogi hos oss. Vår stuga var bara ett kök, kom det någon och ville ligga fick de ligga på golvet. Gårdfarihandlarna valde ha mat och de fick de också. Det var intresant att se på lagret och var det knallar eller folk från andra län pratade de en annan dialekt och det tyckte man lät så roligt. De berättade nyheter från andra län och socknar. Någon tidning hade inte vi så man fick veta mycket nytt av de som kom långväga från. Någon kontant betalning begärde aldrig moster och mosterman de tog något ur lagret som betalning. Synålar och tråd eller dyligt. Det kom gårdfarihandlare från Jämtland också som låg över. Jag fick en gång en liten rund spegel med lock av en och jag tyckte jag fått en väldigt fin present. Lagret gårdfarihandlaren hade var tyger, dukar, band, tråd, nålar osv. En gång köpte jag en blå yllehuvudduk för pengar som jag sparat ihop då var jag stolt. Tattarna for också omkring mycket förr, de gick aldrig de hade häst och åkte. De låg för det mesta över hos oss. De hade sängkläder med sig, kokkärl och mat hade de också men mjölk kunde de be att få.

1657:3

De hade också affär men hade annat lager, det var ståltrådsarbeten vispar osv. Och så förtennade de. Det var mest kopparkärl man hade, kopparkastruller kopparhinkar, koppardiskbaljor m.m. allt var förtennat och behövdes förtennas om ibland och det gjorde tattarna. Tattarkärringarna sålde ris-smorning mot engelska sjukan. Och andra mediciner, kamfersprit som folk köpte och slog några droppar i brännvinet, och något som de kallade för "sursken" vad det var vet jag inte, men en del sade att det var sälspäck, det skulle man ta en bit av och tugga på och svälja, vad det var bra för vet jag inte. Ont var det i alla fall. Björngalla minns jag att de hade med och sålde. Folk gjorde mediciner själv så nog köpte de ingredienserna om det var någon som kom och sålde. Tattarna hade det nog gott ställt.

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken. HAMMERDAL SN

By, ort. Fyrås

Ämne..... GÅRDFARIHANDEL

Meddelare .. Fröken Lisbet Persson-Brännholm född 1869 i Fyrås

Upptecknare Björkquist-Nodermann

Datum 11/2. 1958

Liksom dalkullor gick judar omkring och sålde i gårdarna, "had varan te knytom å gick å såld". Det var en som övernattade i Solberg och han hade lördagen till söndagen och höll strängt på det. De ville handla av honom den dagen, men då ville han inte sälja något. Hennes mor hade en gammal silverbägare och en handlande jude övertalade henne att byta bägaren mot en duk. Far blev arg på henne, när han kom hem.

1052:27

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken... HÄGGENÅS SN

By, ort... Högarna

Ämne..... GÅRDFARIHANDEL

Meddelare ... Olaus. Jonsson, f. 1899, Högarna, Häggenås

Upptecknare Björkquist-Rosén

Datum 22.12.1965

För jul kom alltid ångermanlänningar och sålde lappskor. Jag tror de var från trakten av Örnköldsvik. Sedan när det led på vintern kom de från Nolaskogs och köpte upp unghästar, som de körde in och sedan sålde söderut.

390:23

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken.. KALL. SN

By, ort.. Bäljom

Ämne..... GÅRDFARIHANDEL

Meddelare ... Hemming Hemmingsson f. 6.6 1881

Upptecknare .. Björkquist-Nodermann

Datum 25/2. 1963

Någon gång kunde det komma gårdfarihandlare med sina knyten, man var inte särskilt angelägen om dem men det var ju bra förståss att kunna få ett nålbrev. t.ex. om man var utan.

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken.. OVIKENS. SN.....

By, ort.....

Ämne..... GÄRDFARIHANDEL.....

Meddelare... Byggmästare J.A. Sandberg, Haraby, Sunne, f. i Oviken 1876.

Upptecknare... Björkquist-Nodermann.....

Datum..... 17/3 1961.....

Gärdfarihandlare fanns det gott om i hans barndom. Det var ofta dalkullor, som kom vandrande med sina enorma säckar. En kan inte förstå hur en kvinna kan bära så tungt och gå så långt. I sina stora säckar hade de tygpackar, spetsar, sysaker, blomkort, papper, blyertspennor, grifflar, allt tänkbart som man kunde behöva.

9:25

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken. RAGUNDA SN.....

By, ort. Genvåg.....

Ämne..... GÄRDFARIHANDEL.....

Meddelare... A. P. Hellström f. 1874, Genvåg.....

Upptecknare... Björkquist-Nodermann.....

Datum..... 15/2 1962.....

Mycket dalfolk kom förbi här och de sålde allt möjligt, tyger och annati klädesväg. De hade stora knyten, som de bar på ryggen. Eller ett "träskåp". Västgötar kom också, det fanns de som hade häst att köra med. De hade stora lass med varor.

1330:16

ÖMEA
Jämtlands läns museum

Socken. RÄTAN. SN.....

By, ort. Rätansböle.....

Ämne..... GÄRDFARIHANDLARE.....

Meddelare... Mattias Mattsson, f. 1888, Rätansböle.....

Upptecknare... Maj Nodermann.....

Datum..... 5/2 1963.....

Manufakturvaror fick man genom vandrande västgötar eller östgötar. De kom med stora tunga knyten på ryggen. En del av resan kunde de väl tillryggelägga per järnväg. De var alltid hjärtligt välkomna, och de var inte dyra. Västgötarna fick husrum i gårdarna. De fick ligga inomhus med husfolket och hålla tillgodo med långbänken längs väggen och de tog int av sig, utan bara rocken, som de drog över sig och knytet hade de under nacken. För sådant logi tog man inte betalt och de kunde få mat också innan de gick. Luffare hänvisade man till lagården.

Ämne..... HANDEL. Gårdfarihandel

Meddelare .. Fru. Salomonsson, Tjärnbräcka

Upptecknare L.A. Kvarning.....

Datum 1958.....

811:8

Det händer fortfarande att det kommer någon gårdfarihandlare, men det är långt mellan och de har för det mesta bara litet krams. Fast det kan ju finnas en del som har herrunderkläder och sånt där och som säljer, i skogen i kojorna, till dem som arbetar där. Men dom kommer ju sällan in. De har i allmänhet bra varor, för det duger inte att komma till dem med vad som helst. Det är ingen som går nu som jag vet namnet på. Dom är slut nu dom där gamla. Vi hade en som gick här med en stor låda på ryggen medan vi var hemma, von Arbin hette han. Han hade nästan allting med sig. Det var småfack i den där lådan han gick och bar. Han var en välkommen gäst när han kom. Det var ju så att vi kände honom och han låg jämt hos oss, när han kom förbi. Så gjorde han alltid bokslut åt en affärsman här uppe i Funäsdalen. Så han kom varje gång till Nyåret. Varje morgon var han uppe och letade sig litet mat i skafferiet innan vi kom upp.

Det gavs bort mycket mat på den tiden. Det var så mycket luffare. Man tog ju aldrig ett öre för att dom låg. Men det var ju inte yrkesluffare egentligen, utan det var arbetslösa mycket. Det kunde ligga ända till 5-6 stycken på natten. Dom kom från alla håll och kanter, pröva ingen efter vägen då. Som jag minns var det kollosalt mycket på 20-talet. Och under depressionen. Och den siste yrkesluffaren, som jag minns, var en som vi kalla för Jag minns

811:8

inte. Han var så rolig så. Han kunde sitta inne när vi kom in på morgonen. Man låste ju aldrig någon dörr förstås. Det gör man ju inte här. Fast nu blir det ju mera. Det far så mycket sorts folk nu för tiden. Dom där hederliga luffarna var man inte rädd.

815:23

Ämne.....HANDEL,.Gårdfarihandlare.....
Meddelare...Sven Svensson.....
Upptecknare .L.Å..Kvarning.....
Datum1958.....

Brukar det komma mycket gårdfarihandlare traskande förbi?
Nej de är borta nu.

Ja, men förr gick de väl?

Ja, det kunde ju komma en tre-fyra stycken på samma dag.

Det var hård konkurrens. Vad brukade de ha med sig de där?

Hade de ungefär samma saker allihop eller förde de olika varor?

En del hade klädesvaror och småkram.

Hur brukade de färdas. Var det några som hade häst, och vagn eller släde, eller bara gick?

Ja, en del hade häst och vagn förståss, och på vintrarna hade de ju spark och for så en del bar ju bara.

Var hörde de där hemma?

Var det några från Västergötland t.ex.de här västergötaknallarna, som kom och gick upp.

Ja, det var ju en del, och en del var ju härifrån trakten.

Brukade de övernatta hos någon här i byn?

De låg väl på gästgiveriet då, så länge det fanns?

Ja, så låg de i gårdarna, det var ju inte så noga på logi,

huvudsaken att de kom under tak.

Var de välkomna när de kom de där?

Nej det kan jag inte säga precis de var, inte.

Det kanske var olika?

Det var ju olika, de där gårdfarihandlarna. En del var ju skojiga värre.

.....
Och när han var dit så köpte en upp allt smöret, som fanns i Trondheim. Och då vart de ju bet, då de vart utan smör. Men då fick de köpa smör av han, så han tjänte ju några procent på det.

Och så lade han på litet. Ja, det finns ju en del såna där affärsgenier som kan göra pengar på litet av varje.

Och så köpte han ett par tunnor brännvin då och så för en hem och kalasade. Han var ifrån den gården där Salomon B... är.

Hästhandel och sånt där, har man köpt hästarna inne i Norge eller har han köpt dem nere i landet?

Nej, det har man köpt i Norge, gammalt väldigt. Ja, de köper ju där nu å ene häst.

1407:8

○ VÄSTGÖTAR

ÖVERHOGDAL SN

Gårdfarihandel

Meddelare: Mattias Persson, f. 1874, Överhogdal

Upptecknare: Björkquist-Nodermann 11.3 1963

Det fanns en västgöte som hette Melin och han var gårdfarihand-
lare. Han hade häst och kom körande.

bäxel, buasjuns, båttaåns, niating och . . . ng. Af . . . merna var många. Att nasa var att sälja — och knallen fick heta nasare. Tjacka betydde köpa, bälla — kosta, vanta — byta, pinta — betala, krita — kredithandla, lorva — förlora, murvla — sälja billigt, hanka — äga, grava — inkassera, gärda — låna, nagla — pruta och skena — mäta.

Vad maxar bännsträcket? sa knallen till sin tomis (kamrat), när han ville veta, vad tyget kostade. Bänn kallar västgöten ett band, och sträckt blir tyget, då måttbandet skall användas. Hade tjacket gått öteligt, betydde det, att varorna gått åt, och var fässingen krängd så var påsen tom och lagret slutsålt. Stolpade (klev) knallen i börsta mä fässingen, gick han i bygden med påsen, kasade han med tulle och vangel åkte han med häst och vagn, stolpade han på stråtet gick han på gatan och kulade han med raipet åkte han tåg. (raip = rep i Kind) Sua fässingen göla är nära! betydde: Göm påsen för länsman är i antågande!

Den prima varan kallades hårdtjack, den mera sekunda sorteringen grundtjack och de oförtullade tygerna bassalonger eller skuvtjack. Tulltjänstemannen fick heta snytare eller snok och polisen bäng. Vadmalsyget kallades valler, sidenduken klut, kläderna pjälter, rocken paj, kostymen svider, byxorna blackor, västen joling, skjortan blie, mössan pirka och hatten toven.

Blev det bråkigt i gästgivarestugan eller på marknadstorg kunde den starke knallen konstatera — Grunner bjöd rammel men fick olja, (smörj!) Kom ett par knallar, när dagen tröt, in i en stuga, såg de sig omkring och rådgjorde med varandra "skum vi hunka här i naktum?" Ska vi stanna här i natt?" Och svaret kunde bli — "Gumra mä gassen ej med kroken!" — Tala med bonden ej med gumman hans!

Ekel stoar bra — jag mår bra — kunde också heta mandrom är inte klinker — sjuk. — Emrade boting eller kläm gjorde knallen, när han köpte mat. Som också kunde kallas klipp. Påterjocka betydde smörgås, påter — bröd, pan — smör, kes — ost, porkeles — fläsk, nacker — sill, kniper — potatis, knort — ägg, knåter — socker, paris — korv, sprätting — fisk, pima — mjölk, fik — kaffe, borst — brännvin, bir — öl och fikaborst eller peliknäck betydde kaffegök. Snuset kallades snuffel och tobaken rökis eller knaster. Att supa kallades att spora och supen sporinge.

Och här några ytterligare exempel på knalleuttryck:

"Hunkar du vanta tulle mä grunningen?" — Vågar du byta häst med skojaren?

"Ekel klämmer stålar, när grunntjack murvlas". — Jag tjänar pengar, när jag säljer dåligt tyg billigt.

"Sno de för kvanta dilla — Hon grunbossar!" — Akta dej för farliga flickan. Hon lurar dej!

"Man mulade villan" — Jag kysste den vackra flickan.

"Månöm månsar, så drängen nabis förlunsar". — Jag månsar så att drängen inte förstår.

"Grundkisen lilar lanter som en flåare" — Skojaren spelar med falska kort.

"Horskar stubben krita" — Han har ingen kredit.

Borhäcken och Ulhäcken kallade knallarna Borås och Ulricehamn. Men de båda städerna kunde också få heta Nashäcken och Nushäcken. Storhäcken det var Stockholm, Göthäcken Göteborg, Falhäcken Falköping, som också kallades Nasko, Lushäcken var namnet på Kristinehamn och Grundhäcken Örebro.

En tom vagnshäck kunde användas som tak över huvudet, som "täkt", och det är mycket möjligt, att det är därför som ordet i månsingspråket fått betydelsen hus, härbärge, stad eller gård. Så blev klämhäck — matställe, borsthäck — restaurant, skivhäck — gästgivaregård, prekhäck — prästgård, kashäck — lusig stuga, flåhäck — bank, linderhäck en pantbank och lämmikehäck en ladugård.

Stockholm kallades även Stockhäcken och stockholmarna lär ha kallats stockekare. Gösta Bergman finner det sannolikt, att stockholmsuttrycket Eken som namn för huvudstaden kan ha haft sitt ursprung i månsingordet Stockeken. Liksom slangordet ekenskisen, för kis är ett vanligt månsingord och har då betydelse gosse, karl eller gubbe. I Kinds härad kallade knallarna storbonden storkis. (Se Gösta Bergman "Slang och hemliga språk 1964 s. 52). Det nu så vanliga ordet kille finns med i månsingspråket och det betydde där yngling, karl eller husfader.

Beckryckare och nålryttare var knallens yrkesbenämningar på skomakaren och skraddaren. Just sådana yrkesnamn visar ofta prov på knallar- nas humor och skämtlynne. Muraren kallades lergök, snickaren tumstock, läkaren pillare, kvacksalvaren smörjel, prästen prekare och klockaren kväare, bonden gasse, glasföraren karsche, klockhandlaren minknasare, bokagenten boknasare och nålmakare noxernasare. Tattaren fick heta hojtare, skojaren rufflare och tiggaren ruggare.

Språkforskaren Gunnar Tilander, avliden i Ulricehamn 1972 bodde under sin uppväxttid i Tranemo och har i "Västgöta-knallens Julblad" 1938 skrivit om sina i unga år gjorda uppteckningar av knalleord och uttryck. Dels efter gästgivaren Rylander i Tranemo och dels efter gubben Sandin i Furulund, en liten stuga i skogen mellan Uddebo och Ullasjö. En gammal "skinntorr" knalle, som i sin ungdom reste både i Skåne och Finnskogarna — och även i affärsärenden besökt både Köpenhamn och Lybeck. Dessa uppteckningar har Gösta Bergman tagit med i sin ordlista. Studenten Tilanders antecknande föranledde Sandin till den kritiska kommen-

INREDNING

Seden att alla sov i samma rum övergavs alltmer. Husen byggs nu med ordentliga trossbottnar och modernare eldstäder, kakelugnar och vedkaminer. Man eldar upp flera rum och utnyttjar hela huset.

Nyheter sedan ett par decennier:

Innanfönster, gardiner, krukväxter, papp och tapeter på väggarna, järnspisar, väggfast inredning ersätts med lösa möbler i björk och furu, man anlitar snickerifabriker och snickare i stället för att göra möblerna själva. Stoppade möbler är sedan 1800-talets mitt högsta mode. (Spiralfjädrar, förutsättningarna för dessa möbler "uppfanns" ca 1850).

Inredningen präglas av en lust att pryda och ornera. Tidigare epokers stilar tas upp igen, blandas och sammansmältes. Hemmen formligen draperas i tyg och pyntas med prydnadssaker. Typmöbler är ankniennen. Tapeter är billigt och man tapetserar om ofta. Ljus fås från fotogenlampor. Ofta läggs en s k vit lysduk på bordet under lampan så att ljuset får reflektera. Annars hålls färgskalan i mättade mörka färger.

Krukväxter - palmer, rumsgran, nerium, pelagonia, asparagus är exempel på vanliga växter.

Salen i Olof Kristenssons och hans hustru Karolina Persdotters hem.

Man skulle alltid hälsa när man mötte någon ute, även om man inte kände personen ifråga. Man sade goddag, flickorna neg och pojkarna tog av mössan och bockade. Äldre personer tilltalades aldrig med Du, utan Dâ (ni på jämska), tant och farbror. Inte ens föräldrarna fick duas utan gängse tilltalsord var dâ, mamma eller pappa.

När man kom på besök i en gård knackade man ordentligt på köksdörren och väntade tills någon av gårdsfolket ropat "kom in". Man hälsade goddag och blev stående vid dörren tills man bjudits stiga in och sätta sig. "Jaså, ere du som e ut å går? Kom in å sitt". Kökssoffan eller en stol stod ofta i anslutning till köksdörren och där satte man sig. Så småningom kunde man bli bjuden fram till bordet för att få en kaffetår, "Sätt dâ me bolån å dreck kaffe". (Kaffepannan stod alltid på spisen, så det var en lätt procedur att ställa fram kaffe och uppskuret vetebröd eller skorpor, ibland kakor.) Barnen fick ofta saft eller mjölk i st f kaffe, om inte annat fick barnet en liten hög med bröd framför sig på bordet. Sedan kunde samtalet börja.

Barnen fick ofta springa små ärenden, som man uträttade direkt vid dörren utan att sitta ner. Man kom t ex med en burk i handen för att få "tjätte" till ny tjockmjölk, man skulle låna något eller bara hälsa något från föräldrarna. Det finns säkert ingen som vuxit upp på Jämtlands landsbygd som inte som liten blivit skickad till granngården för att låna "rumpdraget" (practical joke). Sedan var det upp till den vuxne som tagit emot budet att se till att barnet kom hem med något i handen, helst något riktigt dråpligt.

Tänk på att telefonen inte var allmän utan barnen fick fungera som budbärare mellan gårdarna..

Barnen uppfostrades till att ö h t inte prata med äldre besökare annat än på direkt tilltal, men man satt gärna med och lyssnade på de äldre. Kom någon på besök var det vanligt att hela familjen visade artigheten att komma och hälsa och ägna den besökande en stund. Barn och ungdom var lärda att alltid visa äldre människor stor respekt i både tal och sätt (samma seder ser man f ö än i dag hos t ex samerna).

Man tog inte ofta i hand, bara om det kom långväga och fint främmande. Handslaget var mera en juridisk handling. Man avslutade ett avtal eller ett köp med att ta varandra i hand.

Hygien

Med den personliga hygien kunde det vara lite si och så. Dock började hygienismen nu få en ordentlig spridning. I dagstidningar och tidskrifter propagerades för rena, ljusa och soliga hem med blommor i fönstren. Renlighet i hemmen och personlig kroppshygiene började uppfattas som en förutsättning för god hälsa.

Det torde ha tagit tid innan idéerna nådde fram till de bredaste folklagren, men Näsbygden tillhörde säkerligen den del av Jämtland, där de nya idéerna anammades snart nog. En stor del i denna hygienförbättring torde lärarinnorna och prästerna ha haft, det var inte ovanligt att skol- och läs barnen fick visa upp sina händer för inspektion.

Barnen badade relativt ofta, de vuxna med mycket ojämna mellanrum. Det var lätt att i köket ordna en balja med badvatten åt barnen (alla fick bada i samma vatten), för de vuxna däremot kunde det bli ett bad någon gång per år. Däremellan avtvagning i tvättfatet. Lördagskvällen var den tidpunkt, då man gjorde sig ren efter veckans slit, till storhelgerna en noggrannare rengöring.

Tänderna kunde man hålla något så när rena genom att då och då tugga kåda. Tandborstning var inte så vanlig.

Lus och loppor fanns det gott om. Lusen bekämpades genom att man kamade sig över en bricka, där villebrådet kunde dödas. Man använde också sabadillättika. Att bli löskad i huvudet räknades till de stora njutningarna. Det var framför allt smällarna när man dödade djuret som gav en vällustkänsla. Om tillgången på djur ej var nog riklig sprätte löskaren naglarna mot varandra, så att det lät som på det riktiga sättet.

Att spotta ansågs hälsosamt. Spottkoppen förekom allmänt från början av 1800-talet och långt in på 1940-talet. Spottkopparna var fyllda med fin sand och hackat enris. **Har Näsgården spottkopp?**

Pottor användes allmänt och stod under i stort sett varje säng. För småbarnen hade man en pottstol. **Borde finnas i Näsgården.**

Dasset fanns oftast i anslutning till ladugården. Här kunde finnas ett speciellt litet "barnhål" - tryggt för barnen att slippa riskera att ramla igenom.

Toalettpapper var en sen lyx på Jämtlands landsbygd. Man torkade sig med gamla tidningar, priskuranter och så småningom telefonkataloger.

HÄLSO- OCH SJUKVÅRD

Hälsoläget i hela landet förbättrades markant under 1800-talet. Detta berodde på bättre tillgång till livsmedel, effektivare undsättning vid missväxt och på vaccination. Exempelvis smittkopporna bekämpades effektivt genom vaccinering som utfördes i bygderna av präster, barnmorskor, lärare o dyl. I landshövdingeberättelserna framställs också hälsoläget som relativt gott i Jämtland. Men jämfört med vår tid var naturligtvis levnadsomständigheterna hårda och hygienen dålig. I Jämtland led människor främst av reumatism (gikt), tarm- och lungsjukdomar och rödsot. Veneriska sjukdomar var också ett stort problem. Självordsfrekvensen var hög, ofta den högsta i landet. Barn led av difteri, mässling, scharlakansfeber och kikhosta. Nästan alla barn hade också en släng av engelska sjukan, vilket kanske ansågs så naturligt att man inte nämnde det i landshövdingeberättelserna. Men otaliga recept mot riset inom folkmedicinen visar att de var vanlig. Den botades eller förebyggdes genom smorning och jorddragning. Inom folkmedicinen behandlade man också benbrott, tandvärk, öronvärk, förkylning, leder som hoppat ur (vre), bölder, hudåkommor och rat i ögonen, man hejdade blod, stämde blod, stagga blo etc. Andra sjukdomar förekom naturligtvis också, men dessa omnämns inte så ofta.

I Näs socken fanns en klockare Glad som spjälkade ben och drog ut tänder. Han kunde också tala om vilken medicin man skulle köpa på apoteket. 1812 utnämndes den första provinsialläkaren Per Rissler i Jämtland. Han var stationerad i Östersund. Med tiden delades området i flera provinsialläkardistrikt, men tjänsterna var ofta vakanta. I slutet av 1800-talet fanns provinsialläkare både i Bergs kyrkby och i Östersund.

Apotek fanns i Östersund.

Barnmorska var Anna Kristina (Johansson) Hedstedt gift med skolläraren och sedermera utvandrad till Amerika.

I Östersund fanns länslasarett 1836 (1873) (hade också funnits under vissa tider dessförinnan). Halvar Graeve var läkare vid länslasarettet. Epidemisjukhus fanns 1892.

1893 anställdes en utexaminerad sjuksköterska.

JAKTEN 1895

Vid denna tiden hade jakten inträtt i ett nytt skede, i varje fall i de flesta bygderna i Jämtland. "Sportjaktstadiet" hade inletts med att hagelgevären kom i bruk och att kulgevären förbättrades betydligt, Jaktformerna förändrades och jakthundar började användas i allt större utsträckning. Genom lagstiftning inskränktes de urgamla fångstmetoderna med fällor och giller. Jaktens betydelse i självhushållet minskade. Många jordägare började arrendera ut jaktmarker och fick därigenom indirekta inkomster från jakten. Jakten började alltmer bli något av en fritidssysselsättning. Skottpengar på björn, varg, lo, järv och rovfåglar som örn, berguv och duvhök, hade lett till nära nog utrotning. Vildrenen hade försvunnit och älgen var en ovanlig syn.

Hare och skogsfågel var viktiga byten.

FISKET 1895

Snärjfisket med nät står vid denna tid för de stora fångsterna fisk. De tunna bomullstrådarna gjorde det möjligt att knyta nät i vilka fisken fastnade med gälarna i.

Ännu förekom fiske med krok och utter. Sportfisket börjar utvecklas, särskilt i de strömmande vattnen. Samma fisksorter som tidigare fiskades.

JORDBRUKET I NÄS UNDER SENT 1800-TAL

Ålsta m fl byar saknar husbehovsskog. Socknen består mest av skogbundet backland, späckat av större och mindre myr och floland. En del svedjebruk tycks förekomma. Laga skifte är genomfört i Ålsta och nästan hela socknen i övrigt.

Åkerbruk

Efter hushållningssällskapets propaganda och med förutsättningar till ett mer lönande jordbruk kommer även nya odlingsformer att provas. Det gamla systemet med tvåskifte, dvs åker med spannmålsodling på halva arealen och träda på den andra halvan som tycks ha varit vanligt ända fram mot slutet av 1800-talet ersätts nu av mer moderna odlingsföljder som enligt komplicerade system växlar spannmål, vallodling, övriga grödor och träda i omlopp om ca sju år.

Tidigare har hö främst bärgats från utmarkslåtter på myrar och sämre marker år efter år. Nu blir trädan slåttervall och även uppodling av ängsmark som förr använts till bete samt ren nyodling bidrar till en foderväxtökning och en kraftig ökning av höarealen under 1890-talet. Samma period kännetecknas även av täckdiknings- och vattenavledningsprojekt.

Ca 3/4 av odlad areal nyttjas till foderväxter.

Höstrågen gav 6-8 kornet, korn 5-7 kornet, havre 5-6 kornet men blev ofta ej mogen eller upptogs till grönfoder. Blandsåden gav 4-6 kornet och ärtor 3-7 som brukas främst till grönfoder.

Sädesskörden är inte alltid tillräcklig för eget bruk.

Hö av varierande mängd. Gräsvallarna ligger ofta så länge de ger något, vanligen 5-6 år. Klöver och timotej dyker upp i berättelser från sent 1880-tal.

Potatis ger 1-10 gånger men är av mycket olika beskaffenhet.

Rotfrukter odlas i ringa omfattning.

Lin, hampa, bönor, vicker, bovete och raps odlas ej.

En mälning var ett dagsverke vid skörden. (=14 famnar = 42 alnar i fyrkant = ca 25x25 m).

Missväxt

Missväxt av större mått var det främst åren 1864-65 samt i högre grad 1867. Generellt tycks det som om spannmålet alltid drabbades hårdare än höskörden. 1887-89 är dock missväxtår för gräs.

Även 1885 och 1892 var allvarliga missväxtår men de lindrades något genom möjligheten att med hjälp av tvärbanan frakta hit säd från andra regioner. 1890 kallades för ett grönår.

En ny tid - en ny syn

Under 1870-talet kom det stora uppsvinget för skogsbolagen och deras möjlighet att utnyttja de jämtländska skogarna genom att bli köpa avverkningsrätter och flottningsrätter.

Bönderna fick arbete med att rensa flottleder och ställa iordning vat-tendragen. Hit lockades också en mängd värmlänningar, dalkarlar och hälsingar. Under denna tid ökades trycket på bönderna då det gäl-ler mjölkprodukter till avsalu.

Samma period, fram mot sekelskiftet kännetecknas även av Östersunds framväxt som stad med en mycket större marknad än förut.

Maskinellt och i form av idéer har det nya jordbruket redan funnits i Jämtland i flera decennier. Hushållningssällskapet bedriver en stor propaganda med belöningar, lantbruksmöten, friplatser vid skolor m m och man driver även på för att få en egen lantmannaskola. Ope lantbruksskola kommer till på 1860-talet, och 60-talet blir lantbruks-mötenas årtionde. Det tycks dock som det är under 80 och 90 talen (och ännu mer under 1900-talet) som idéerna når allmänheten. Detta ger bönderna en orsak att anamma alla de idéer som Hushållningssäll-skapet relativt fruktlöst propagerat för ända från mitten av 1800-talet, och självhushållet ger vika för en marknadsanpassad kapitalistisk syn på jordbruk och boskapsskötsel.

Under 1880-talet växer även fram en frökontrollanstalt.

Direktör J F Broman på Ope fungerade till 1897 som länsagronom och publicerade bl a resultat av frökontrollen och förbättrade på så vis kvaliteten.

1895 började prover att tas på de konstgödningsämnen som såldes i staden och en ny tid ansas även här.

Gödseln kördes tidigare ut på vinterföret och lades i högar. Högarna drogs ut på våren och slogs sönder. Endast under dessa kan effekten ha varit tillfredsställande.

Mejerier

1868-72 bildades bymejerier i flera socknar, bl a i Näs, genom Hushåll-nings-sällskapets medverkan och snart fanns ca 100 bymejerier i länet. Dessa förde dock en tynande tillvaro på många håll. I Näs bildades 1883 Näs mejeriaktiebolag med drift i det gamla bymejeriet. 1885 anlades ett nytt mejeri i Grönviken. 1888-89 inställdes verksamheten pga råvarubrist. Samma åtgärd övervägdes 1891, detta år pga dålig tillgång på foder. Bolaget trädde i likvidation 1892. Samma år bildades Näs mejeribolag med gemensam ansvarighet och ett kapital på 3.000 kr fördelat på 22 lotter. Från 1897 arrenderades mejeriet av dess dis-ponent Aron Pettersson helt i egen regi. Kapitalbrist och låg invägning var mejeriernas stora problem. Den låga invägningen berodde främst på problem med långa transporter med häst, fäbodväsendet som under sommaren drastiskt minskar råvarutillgången samt svältfödningen som får samma verkan vintertid. När mejerierna får fotfäste innebär detta en kraftig stöt mot såväl fäboddrift som svältfödning. En del mejerier satsade dock stort. Lockne hade stora leveransätaganden till Östersund och den nya kundkretsen där samt ostförsäljning över stora delar av Sverige. De hade dock problem att klara leveranserna tidvis och fick t ex år 1892 köpa mjölk från Näs för att hålla sina löf-ten.

KLÄDEDRÄKT

Näsgården 1895

Det är nu åtminstone 50 år sedan man lade av det folkliga dräktskick som senare kom att kallas "folkdräkt". Här i Näs klär man sig, liksom på andra håll i länet, efter gängse mode. Kvinnorna bär klänning, kjol och blus, kappa när det är kallt. Förkläde har man som skydd, men aldrig till fint. Äldre kvinnor bär kringhuvudplågg och stycke, men detta bruk är på utdöende bland de yngre. De kan i stället göra en lite högre virad turban av plågget. Yngre kvinnor har på senare år börjat nyttja underkläder, s k "snällpissabyxor" och linne.

Kläderna har nu alltmer komplicerade snitt. Och som tur är finns det en skräddare i byn, Magnus Eliasson i Ålsta och vi har 4 skomakare i Näs socken. Han har införskaffat modeplanscher som visar det senaste nya ifrån Stockholm, Berlin och Wien. Tyger kan man köpa i stan', det finns en hel del vackra tyger till överkomliga priser att välja på nu när textilindustrin blomstrar som aldrig förr. Fast en hel del vävs ju fortfarande i hemmen, fr a ylle och halvylletyger. Men bomullstyger lönar det sig knappast att göra själv.

Frisyrier

Bakåtkammat, ev mittbenat gärna uppgummat till en valk. Alltid uppsatt.

Ungdomar från Bjärme.

Från vänster nedre raden: Anna Kristina Eliasdotter-Lindblom, f 7/4 1862, Anna-Lisa Byström- Verme f 5/4 1864, Anna-Lisa Olofsdotter Hindriksson, f 24/3 1858, Anna Johansdotter Larsson, f 15/1 1859, Marta Svensdotter Näslund, f 2/4 1864, Maria Esbjörnsdotter, f 30/4 1866, Märta Israelsdotter, f 30/7 1855. Övre raden: ?, Jöns Jönsson, f 23/12 1860, Erik Olov Byström, f 17/3 1862, Abraham Lindblom f 3/10 1860, Olof Larsson, f 30/9 1863, Per Esbjörnsson, f 13/6 1858, ?, Lars Esbjörnsson, f 5/7 1863, Henning Byström, f 1/9 1860, ?, Mo-Pelle Erik (?).

PORTRÄTT

Sivertsson, Elisabeth
Nilsson, Märta
Persson, Kristina med
sonen Per Kristian

Stående till vänster: Elisabeth Sivertsson född 1880-10-08, stående till höger, Märta Nilsson född 1882-10-10, sittande Brita Kristina Persson född 1877-02-01, sonen Per Kristian Pettersson född 1906-11-01. Kvinnorna är döttrar till Ol Kristensson och hans hustru Karolin Persdotter.

Uppgifter: Birgit Linderström, Fåker, 1985.

NÄS
Sinnberg
"Sinnbergsgölan"

"Norsk-Ol Ersa" med hustrun Maria, barnbarnen Karl-Olov och Maria Halvarsson.
Maria dog 14-15 år gammal.

Uppgifter: Manne Lindgren, Tunvågen, 1986.

Foto: Karl Larsson, Hackås
Glasplåt & La 209

JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM

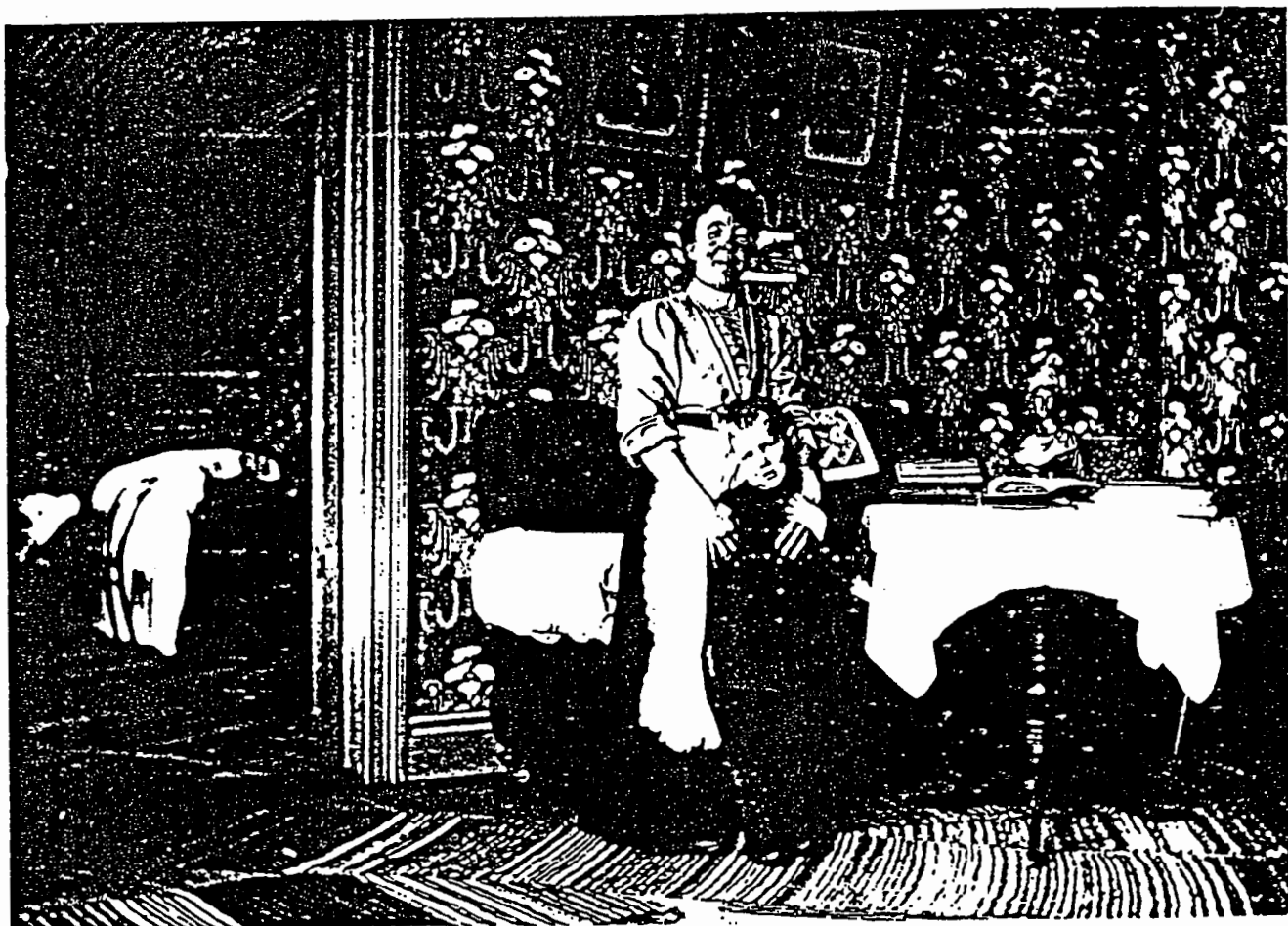

Bakre raden från vänster: Brita, Kristina, Signe och Anna Pettersson.
Främre raden från vänster: Ada Pettersson med sonen Alfred i knät, stående
Olle och Karl, Märta Sundin, syster till Ada.

Uppgifter: Manne Lindgren, Tunvågen, 1986.

Foto: Karl Larsson, Hackås
Glasplåt K La 150

JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM

Brita Kristina Persson med sonen Per Kristian Pettersson i salen på gården "Per-Ols". Brita var gift med Petter Persson. Bilden från 1911.

Uppgifter: Birgit Linderström, Fåker, 1985.

PORTRÄTT

Hansson, Anna
född Fält
FÅKER

Anna Fält, Svedje, gift med Per Hansson, Fåker. Ca 1898.
Foto: L. E. Larsson, Hall-Marby
Reproneg 83 X-321/8
JIM

KOMMUNIKATIONER

Det vanligaste sättet att färdas år 1895 i Näs är fortfarande till fots eller efter häst. Vägnätet är ganska utvecklat men vägarna är smala och krokiga. Bonden i Näsgården kan glädja sig åt den nya vägslag som infördes 1891. Genom den kom kostnaderna för vägunderhållet gårdarna emellan att bli jämnare fördelade (men om detta drabbade Näsgårdens innehavare i positiv eller negativ riktning det vet vi inte. Möjligen kan man improvisera kring det - t ex klaga på de ökade kostnaderna som följt med nya väglagen).

En ny vägmätning genomfördes 1890 på grund av att metersystemet då infördes. I Näsgården vet man naturligtvis detta och att de gamla milhällarna byttes ut mot nya med landshövding John Ericssons namn i guldskrift. Den nya milen som följer med metersystemet är 689 meter kortare än milen enligt gamla systemet. Förutom nya milstolpar i gjutjärn har man också satt upp trästolpar på varje kilometer.

När man ska in till Östersund från Näs så kan man ta ångbåten från Kårgårde. Ångbåten stannar vid många bryggor innan man når staden.

? Man åker knappast järnväg, även om tvärbanan över Östersund redan hunnit bli drygt 10 år gammal. Visserligen skulle man kunna åka från Brunflo station in till Östersund, men särskilt vanligt är det säkert inte. En resa söderut på järnvägen, mot Stockholm, tar ett helt dygn och omfattar även en övernattnig på vägen.

Ett gästgiveri finns någonstans i Näs. (På vilken gård det ligger år 1895 har jag inte fått klarhet i). Det ska före 1913 ha legat i granngården Ålsta nr 4, ännu tidigare i Oldberg. Det ska även ha funnits i byn Stengårde, ca $\frac{1}{2}$ mil efter vägen mot Brunflo.

VELOCIPEDER

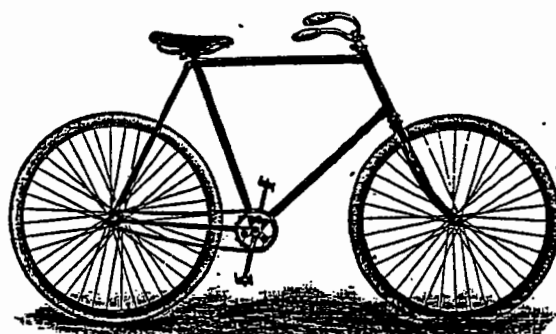
Den första farkosten i Sverige som kan liknas med en cykel nämns 1818. Den bestod av två sammanlänkade hjul, sadel och styre. Man fick själv springa igång maskinen, som kallades "**Draisine**" efter sin upphovsman. Modellen föll dock snabbt i glömska.

1869 visades den första pedaldrivna velocipeden upp i Sverige. Den tillverkades helt i trä med järnskodda hjul och kom att kallas för "**Benskakare**". Helmetallvelocipeder med massiva gummidäck visade sig betydligt bekvämare och slog snabbt ut trämodellerna. Vid 1870-talets slut hade utvecklingen lett fram till "**Höghjulingen**". Det höga hjulet fungerade som utväxling, dvs man kunde rulla långt på bara ett trampvarv. Velocipeden fick många namn, t ex riddon, snabbfoting, bicycle m.m.

Vid 1880-talets slut uppfanns principen med kedjeutveckling, vilket gjorde det stora hjulet överflödigt. Man hade nått fram till "**Säkerhetsvelocipeden**", med i princip samma utseende som dagens cyklar. På 1890-talet trängde dessa ut höghjulingarna, vilka dock under en period fanns kvar jämsides med de modernare. Till en början ansågs säkerhetsvelocipederna vara för "gammalt folk och rädda stackare". Dessutom skakade de mer och "med tramporna så nära marken kunde det stänka på fötterna". Kedjedriften krävde dessutom extra kraft av cyklisten. De nya cyklarna visade sig dock överlägsna i tävlingssammanhang och höghjulingarna fick så småningom ge vika.

Fig. 2. 1860 års velociped.

1897-års modell.

Ständiga förbättringar och nya uppfinningar kom under 1890-talet. 1895 slog Dunlops uppfinning, den luftfyllda gummiringen, igenom och gjorde cyklarna både lättare och bekvämare. Vid samma tid uppkom även idén om föränderlig utväxling, dvs som kan ändras mitt under färderna, men någon konstruktion hade ännu ej gjorts.

I Jämtlands-Posten berättas 1895 om en uppfinnare i Ytterhogdal, Emil Svanberg, som uppfunnit en cykel som kan användas vintertid genom att man ersätter det bakre hjulet med en med. Han arbetar för närvarande med att lösa problemet om vattenvelocipeder!

Från början var uppfattningen om cykelåkningen mycket delad. Det ansågs hälsovådligt, då man så lätt ramlade, och dessutom ansåg man att den "høga farten" orsakade drag som i sin tur kunde leda till förkylning.

De första kvinnliga cyklisterna betraktades av många som oanständiga då de i sina fladdrande kjolar visade alldeles för mycket av benen, samt att motionen kunde bidra till alltför okvinnlig muskeluppbyggnad. Så småningom blev de dock en vanlig syn, fr a då säkerhetsvelocipeden kommit, och damcyklisterna accepterades. På 1890-talet löstes klädproblemet med byxkjolen, och damcykelmodeller började så smått tillverkas.

Ett problem med cykelåkningen var det kaos som ofta uppstod i trafiken. På landsbygden blev hästarna skrämde och råkade i sken och i staden uppkom flera olika behov av ordningsregler. I Östersund utfärdades t ex ett förbud mot cykelåkning "inom planteringarna å Strandgatan eller i annan för allmänheten upplåten plantering eller park inom staden".

Stockholms velocipedförening utfärdade regler för velocipedåkningen och dessa antogs av de flesta andra föreningarna i landet. (se bilaga)

1895 i Jämtland är det säkerhetsvelocipeden som tagit över, men höghjulingarna finns kvar här och där. 1896 finns 200 velocipeder i länet. Flera återförsäljare finns i Östersund och man annonserar flitigt i dagspressen. (se bilaga) En fullgod säkerhetsvelociped kostade 1895 ca 250 kr. Efter hand kunde cyklarna även köpas på postorder.

I juni 1895 bildades Jämtlands läns velocipedförbund. I juli samma år hölls den första tävlingen, en kapplöpning till Pilgrimsta (34 km). Första pris gick till handelsresande J.P. Hård.(se bilaga)

Att dramatisera:

Med vår höghjuling kan vi göra många roliga dramatiseringar. En cyklist kan visa upp sig och redogöra för cykelns olika detaljer. För att visa brytningsskedet mellan höghjulingarna och säkerhetsvelocipederna kan någon framsynt person småskratta åt den gamla modellen och berätta om de nya cyklarnas fördelar. Annonсурklipp kan visas upp. Föreningens bildande och den kommande tävlingen blir tacksamma samtalsämnen.

Litteraturtips:

Ekström, Gert, Svenskarna och deras velocipeder, 1984

"Litet om velocipeder", ur: Lekkamraten, en julbok för barn, 1899

"Velocipeden", ur: Karburatorn (Jämtl. Vet. bilsklubbs tidsn) 1974

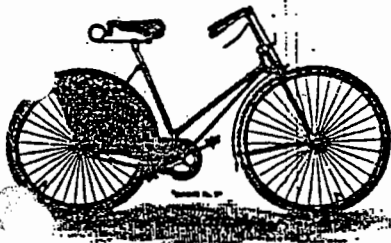
Östberg, Adolf, "Den moderna velocipeden och dess ryttare", 1894

" " "Hjulsport", 1889 (nytryck 1972)

" " "Hjulridt, en bok för hjulryttare och för dem som ämna bli det", 1897

Österman, Annika, "När cykeln kom till byn", Fataburen 1967

Humber är bäst!

Bäst är i längden billigast!

Humbers maskiner äro uppnådda i fråga om konstruktion, hållbarhet, godt materiel och arbete, och bli därigenom billigare än andra fabrikat. De sällas under absolut garanti för såväl kvalitets- som fabriktionsfel till såväl maskiner som luftningar.

N:r 1, 425 kr. Denna eleganta maskin representerar höjdpunkten i konstruktion af landsvägsmaskiner.

N:r 2, 350 kr. Öfverensstämmer i hufvudsak med n:r 1.
N:r 3-4-6, Landsvägs- och bankapplöpare 425-500 kr.
N:r 5-7-8, Damvelocipeder 425 och 350 kr.
N:o 9, Unglingmaskin, 225 kr. Lämplig äfven för äldre, kortare personer.

God landsvägsmaskin efter Humbermodell för 250 kr.

Humbers ombud i Sverige har, för att tillfredställa den allmänna efterfrågan af en billig och god maskin, i år från egen väerkstad utsläppt, en sådan, hvilken säljes under full garanti för kvalitets- och fabriktionsfel på såväl maskin som luftningar. För dem, som vilja ha en god, pålitlig landsvägsmaskin rekommenderas denne.

Humber & Co limited fabriker i Beeston, Wolverhampton & Coventry äro ej endast världens största utan tillika världens mest ansedda velocipedfabriker. I deras stora stab af ingångna tekniker och hufvudsakliga verktygsmästare, som hvar som verkvisar sig, vara förbättring bringas fortast möjligt i marknaden utan afseende på kostnad. På detta sätt är det också möjligt, att i ett förvänsvärdt kort tidsrum den gamla tunga och klumpiga "valtepetar" utvecklats till den förunderligt eleganta, lätta och snabba samt säkra maskin, som är känd öfverallt, där civilisationen trängt fram under namn af Humber-velocipeden — "the Humber safety".

Velocipederna sällas mot kontant eller afbetalning.
Order upptagas af undertecknade å alla sorters velocipedtillbehör.
Maskiner till påseende hos undertecknad Ericsson.
Efterskrif katalog!

Vilhelm Sköld,
Östersund.

J. E. Ericsson,
Hotell Norrland, Östersund.

J. A. U. 12/6 - 1895

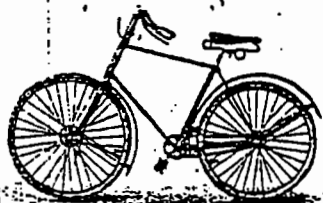
Claes & Flentjes Velocipeder

— kunna icke öfverträffas —

samt de välkända engelska märkena Alfred Field and Co. Birmingham och Collings & Vallis, Birmingham.

till salu i

Husqvarna Depôt,
Östersund.

Prisuppgift på begäran.

J.-P. o. Ö.-P. b. u. 2 ggr - 29 r.

Jämtlands Läns Velocipedklubb

anordnar sin första pristäffan Östersund - Pilgrimstad (34 km) lördagen den 13:de Juli kl. 9 e. m. För deltagande i täffingen fordras

- 1) att vara medlem af Velocipedklubben, samt
- 2) att förete lakareintyg på godt hälsotillstånd.

Anmälningar om medlemskap i klubben äfvensom för deltagande i täffingen skola ingifvas till klubbens sekreterare, J. P. Hård, Östersund, senast torsdagen den 11 ds.

Doktorsundersökning företages kl. 6 e. m. dagen före täffingen.

Östersund den 3 Juli 1895.

Styrelsen.

J. A. U. 3/7 - 1895

Jämtlands läns velocipedklubb hade förgår sin bebådade kapploppning till Pilgrimsta (34 kilometer).

Deltagare i täffingen voro herr J. P. Hård, Otto Hammer, Hugo Lundbeck, N. L. Fresk och H. Aronsson fr. Östersund samt faktor M. Eriksson från Stugun, handelsbitr. Konrad Persson från Brunflo och hr A. O. Ollander från Sunne. Af dessa utgick hr Fresk ur täffingen på halva banan.

Starten, som agde rum från Nya torget, Åskådades af en stor människomassa ehuru platsen därför ej öfventligt uppgifvits. Den agde rum kl. 9 e. m., och startade en i sänder med 3 minuters mellantid.

Utefter vägen voro gärdesgårdar, stora stenar och understundom träd klädda med nyfikna Åskådare, som med burrorrop hälsade de raska hjulryttarne. Och vid färdens slutmål var mycket folk samlat.

Väglaget var ej det bästa tillfölje föregående regnväder, och de täffande hade dessutom att kämpa mot rätt stark motvind, hvadan tiderna här nedan måste anses som mycket vackra.

Pristagarne voro: 1:a pris J. P. Hård (1 t. 25 min.), 2:a M. Eriksson (1 t. 26 m. 44 s.), 3:e O. Hammer (1 t. 27 m. 22 s.) och 4:e Hugo Lundbeck (1 t. 33 m. 55 s.)

Öfriga ryttare inkommo med följande tid: Ollander 1 t. 39 m. 14 s., Aronsson 1 t. 40 m., Persson 1 t. 58 m. 58 s.

Prisen bestodo af 1:a en silfverpokal värd 25 kr., 2:a en dito värd 15 kr., och 3:e en dito af nysilfver värd 6 kr. Dessa voro klubbens pris. 4:e priset bestod af en taffla, skänkt af en sportvän.

Tidtagare voro i Östersund: kommissionär V. E. Holm och urmakare K. Andersson samt i Pilgrimstad handl. J. N. Rydén och bokhåll N. J. Pettersson.

Prisen utdelades af hr Holm (klubbens ordf.) å Lindbloms salong hvarest deltagarne och andra intresserade därstädes intogo gemensam supé.

1. Håll till venster vid möte med åkdon eller ryttare; föremål rörande sig i samma riktning som velocipeden, passeras på höger sida, häst som ledes passeras likaledes på höger sida.

2. Gif signal på tillräckligt afstånd, innan någon vägfärande upphinnes, att den signalerade eger tid nog vika undan och besparas vid velocipedens passerande ofta förorsakad skrämsel.

3. Vid signal från någon, som önskar passera, skall sammanslutning göras åt venster, och om vägen besinnes för smal, bildas enkel linie.

4. Vid bildande af enkel från dubbel linie faller högermannen ned bakom sin sidokamrat.

5. Minska farten och gif signal vid hörnens passerande, så vida Ni icke kan se framför Eder på tillräckligt afstånd, huruvida vägen är klar eller icke.

6. Vid afvikande vid hörnen åt höger sida lemna hvarje åkdon tillräckligt rum passera på dess egen sida.

7. Rid icke med uppdrifven hastighet förbi någon häst, och vid möte med sådan, som är motvillig passera, bör afsittning göras.

8. Fotgängare skola icke onödigtvis tillropas utan höfligt varnas.

9. Vid samridning skall frontmannen, vid någons passerande bakifrån, tillkännagifva, att flera följa.

10. Ridt i gångbanor är strängt förbjuden.

11. Under ridt efter mörkrets inbrott skall lampa användas och varningssignal medelst klocka eller annat lämpligt lystringsmedel gifvas vid vägöfvergångar och på mycket trafikerade platser.

Det vore önskligt, att äfven andra klubbar, äfvensom enskilde hjulmän, ville antaga och efterleva dessa i vårt tycke mycket lämpliga regler.

Lefve velocipedarierna! På senare tiden har en stor del af svenska pressen, bedröfligt nog, tagit sig före att rent af predika hat och utrotningskrig mot herrar hjulrullare, ett förhållande hvilket måste gå hvarje saun sportvän djupt till sinnes. Såsom en ropandes röst i öknen vill jag uppmana en hvar: Bereden dem väg, gören deras stigar lätta! Ty alla bicyklisterna äro intelligent folk och den intelligente höref framtiden till. Sin framtidsbild och sitt praktiska förstånd bevisa de genom att alltid använda ylleskjortor och isynnerhet sådana, köpta i Albert Anderssons filial, Östersund. Dessa Uddevallaskjortor börja för resten att allmänt användas inom alla samhällslager och på somrarna behöfver man icke gå många steg hvarken i stad eller på land, förr än man får se en eller annan ylleman. Det ser prydligt ut och praktisk är skjortan det är ju alldeles klart. Skjortor af alla brukliga former och färger, med kragar och bollförsedda snören etc., säljas, till följd af fördelaktiga inköp af materialier, stor tillverkning och andra omständigheter, ovilkorligen billigast i Albert Anderssons filial, Östersund. De riktiga s. k. turist- eller sportskjortorna, gråa, randiga o. s. v., kunna erhållas till priser från kr. 1,75 (merino) till 2,75 (finna). Tröjor, likaledes med kragar och snören, för gossar och vuxna, finnas till priser från kr. 1,75 till 2,25. Dessutom finnas snörskjortor af tyg, något billigare, men äfven de mycket snygga och klädsamma. Agenter antagas på förmånliga vilkor.

J.A:h. 19/7 - 1895

1305:12

ÖMEA
Jämtlands läns museumSocken... Näs
By, ort... BjärmeÄmne..... FOLKTRO, puken
Meddelare ... Algot Sivertsson f 1901, Bjärme, Näs.....
Upptecknare . Björkquist-Nodermann
Datum 6.12 1962.....

Om man ville veta vem som hade en puke, så skulle man se till att man fick smör från alla de misstänkta gårdarna och så skulle man rista med en kniv i smöret. Om det blev en blodrand efter knivbladet, så var just det smöret pukdraget. När man sedan skulle tvinga fram ägaren, så skulle man bränna puklorten vid en korsväg med nio slags ved. Då måste ägaren visa sig. Puklorten är en sorts fingersvamp, som liknar messmör, den har han sett på en gårdesgård. Puken var gjord "Tå slärver", av flera sorters trasor av olika färger och så skulle man läsa pukbönen, där man avsade sig sin själs salighet. Hur den lät visste han inte och så skulle man droppa blod på puken medan man läste. Man sade att "kynnan vars puksögen", boskapen var puksugen om de hade sår på spenarna, den sortens sår har han själv sett hur de ser ut.

De gamla berättade historien om pigan som hade en puke och den skulle ha mat, ljummad mjölk slagen i gödselrännan. När hon gick till kyrkan bad hon en väninna ombesörja att puken fick sin vanliga mat på rätt tid. Denna glömde mjölken på spisen så att den blev kokhet, när hon slog den i rännan blev puken bränd och pukkaringen kom springande hem.

KYRKA (Näsgården)

Kyrkan är urgammal. Det sägs att det var en häst som fick visa platsen den skulle byggas på. Det påstås att kyrkan först hade byggts i Kläppgårde. Varför man beslöt flytta den och när det skedde förtäljer inte historien. Men de lär ha tagit reda på var den nya kyrkan skulle byggas genom att betsla en 2-årig häst som de lät gå vart den ville. Den stannade här på backen ovanför sjön (Näckten) och då blev det bestämt att kyrkan skulle byggas där.

Kyrkan är i alla fall väldigt gammal (i själva verket är den medeltida till vissa delar men påbyggd!).

I Ålsta (d v s "Näsgården") vet man att kyrkan fick sitt höga torn i början av seklet (1819).

KYRKOBESÖK

Man går i kyrkan varje söndag, man har inte mer än en halv kilometer att gå dit. Husbondfolket i gårdarna går alla söndagar men barnen, pigor och drängar turas om eftersom kyrkans sittplatser inte riktigt räcker till alla socknens invånare.

När man kommit in i kyrkan så går kvinnorna in i bänkarna på vänster sida mittgången medan männen sätter sig på högra sidan. Man sitter i samma bänkrad varje söndag. Bänkraderna är numrerade och varje gård har av sockenmännen fått bestämt vilken bänk de ska sitta på. De yngsta sitter längst in mot kyrkväggen, de äldsta längst ut mot mittgången. Det kan vara trångt i kyrkbänken. Dessutom är det ganska kallt vintertid att sitta där i kyrkbänken under den långa predikan.

HUSFÖRHÖR

Det är husförhör varje år. Då kommer kyrkoherden på besök i gården. Vid husförhöret är det inte bara denna familj som förhörs. Man samlar folket från de gårdar som utgör husförhørsroten och turas om att vara i de olika gårdarna.

Prästen samlar gårdsfolket i ett rum och så sätter han sig vid änden av ett stort bord med sin bok (husförhörslängden) där han antecknar om varje person som förhörs. Han förhör på katekesen och prövar hur bra man kan läsa och förstå texten. Så skriver han in sitt omdöme i den stora boken. Alla är nervösa inför husförhöret. Även barnen får frågor, men av enklare art. Efter husförhöret brukar det bli kalas.

VÄCKELSERÖRELSEN

Väckelserörelsen hade nått även Näs där en baptistförsamling bildats 1858. Vid 1880-talets början blev väckelsen starkare. Under 1880-81 döpte baptisterna 16 personer i Näs, men längre fram mot sekelskiftet stagnerade baptisternas verksamhet (1910 fanns bara 2 baptister kvar).

Idé!

Något kyrkligt som går att genomföra i Nästården är ju ett husförhör!

Men P. Ha. från 1880-1881 blev det.

MAT OCH MÅLTIDER

I Jesu namn till bords vi gå
Välsigna Gud den mat vi få

Innan man satte sig till bords var det vanligt att en bordsbön lästes. I många familjer hade far en bestämd plats, ofta vid bordets ena kortända. Mor däremot brukade inte sitta med vid bordet. Hon passade i stället upp och åt när de andra hade ätit klart. Ofta satt hon vid spisen under måltiden. Det hände att barnen fick stå vid bordet. Måltiderna varierade naturligtvis mellan olika familjer, men så här kunde vardagsmaten se ut under en dag.

kl 6	Kaffe med smörgås.
kl 9	Frukost. Paltbröd och fläsk.
kl 12-13	Middag (som man kallade undun i vissa delar av Jämtland). Sill och potatis, tjockmjölk.
kl 17	"Aftan" smörgås och kaffe.
kl 20	"Kväll" kornmjölsgröt och mjölk.

Maten varierades inte lika mycket som nu. Några vanliga middagsrätter var sill och potatis, fläsk och potatis och paltbröd.

Drycker

Färsk mjölk och vatten tyckte man inte om. Man drack hellre "blanna" d v s tjockmjölk eller kärnmjölk utblandade med vatten. Lite festligare drycker var hembryggd malt- eller enbärdricka. Dessa dracks vid högtidligare tillfällen.

Bröd

Som ni säkert redan vet har tunnbrödet varit det vanligaste brödet i våra trakter sedan många hundra år. Det fanns många olika sorters tunnbröd men gemensamt för alla var att de bakades ut och gräddades i stora tunna kakor. Ingredienserna varierade däremot och brödet kunde vara jäst även om det ojästa var vanligast.

Brödet användes på många olika sätt. Det äts inte alls bara som smörgås. Vanligt var att man lade både potatis, kött eller fisk ovanpå. På så sätt blev tunnbrödet en slags ätbar tallrik. Man kunde också bryta tunnbrödet i bitar och lägga det i mjölk eller fil. Det kallades då brö-sull. En rätt som kallades flottmilja fick man om tunnbrödet blötlades i varmt köttspad.

Det vanligaste brödet var det ojästa tunnbrödet av kornmjöl. Höst och vår ställde man till med storbak för att baka tunnbröd. Då gick grannarna samman och bakade flera dagar i sträck. Man höll till i en bagarstuga eller så bakade man i en bakugn i ladugården.

Det ojästa kornbrödet gjordes av varm mjölk eller vatten som blandades med kornmjöl till en deg som knådades på en gång. Degen delades i bröddämnena som var ca 15-20 cm i diameter och 1 cm tjocka. Dessa kavldes ut med räffelkavel tills kakan var mindre än 1 mm tjock. När man ville flytta kakan eller lägga över den på gräddspaden använde man träkäppar. Brödkakan naggades på bordet eller på gräddspaden med en fjäderbunt eller en metallnagg. Brödet sköts sedan in på hällen med brödspaden. Under gräddningen togs brödet ut en gång med käpparna, vändes och lades in igen. Efter gräddningen veks brödet.

En annan form av tunnbröd var pickebrödet som också kallades kambröd eller knäckebröd. Det bakades av kornmjöl blandat med rågmjöl och jäst. Rågmjöl rördes ut med het mjölk, vassla eller vatten med något sötningsmedel. När smeten svalnat av till ljummen tillsattes jäst. Degen fick jäsa över natten. Nästa dag tillsattes kornmjöl till en fast deg. Därefter fick den jäsa ytterligare en stund. Pickebrödet bakades sedan på ungefär samma sätt som kornbrödet. Kavlingen skiljde sig dock genom att man använde både räfflad kavel och kruskavel. Kakan gjordes inte heller riktigt lika tunn och naggades inte. Pickebrödet veks också på ett annat sätt än kornbrödet.

En litet finare variant på pickebröd var tjuckkambröd. Det äts mjukt och var kryddat med anis, färnkål och kummin.

Ärterbröd bakades som kornbröd men kornmjölet blandades med malda ärtor.

Blodbröd eller paltbröd som det också kallades, bakades av blod blandat med buljong eller vatten som rördes ut med rågmjöl och jäst. Degen kryddades med kryddpeppar, nejlika och salt. Den fick jäsa över natten. Nästa dag tillsattes ytterligare rågmjöl varefter degen kavldes ut till $\frac{1}{2}$ cm tjocka kakor. Efter gräddningen torkades kakorna. När blodbrödet skulle ätas kokades det mjukt och äts tillsammans med fläsk och sås.

Rågbröd gjordes i rätt tjocka kakor. De äts med smör på till kaffet. Vetebröd och småkakor bakades enbart till större helger. Små kakor kallades för krus. Det kunde vara t ex rån, krokar eller pepparkakor.

NÅGRA RECEPT

Stekt färsk sill

3/4 kg sill
2 matsk. mjölk
1 matsk. salt
3/4 dl rågmjöl, 36 gr
50 gr flottyr

Sillen rensas, sköljes och torkas, ingnides med hälften av saltet och får ligga därmed en stund. Därpå doppas den i mjölk, rullas i rågmjöl och salt, blandade och stekes gulbrun i het flottyr i en stekpanna.

Stekt strömming (5 kast strömming), stekta siklöjor, stekt vitling och stekt abborre tillagas efter samma recept.

Stekt salt sill

3 å 4 salta sillar, 1/2 kg
2 matsk. mjölk
3/4 dl rågmjöl, 36 gr
40 gr flottyr

Sillarna urtagas och vattläggas minst några timmar, innan de skola stekas. Ryggbenet, huvudet och stjärten borttagas, sillen skäres i fyra delar, sköljes och torkas väl. Doppas i mjölk och sedan i rågmjöl samt stekes i het flottyr i en stekpanna.

Bruna bönor

1/3 l bruna bönor, 285 gr
1 l vatten
1/2 dl sirap, 68 gr
2 matsk. ättika

Bönorna rensas, sköljes och vattläggas föregående dag, påsättas sedan med samma vatten och kokas mjuka. De spädas under kokningen om så behöves. Sist tillsätts sirap och ättika.

Korngrynspudding

125 gr korngryn
100 gr sirap
salt, fänkål
1 l mjölk

Lägg 125 gr korngryn i blöt över natten.

Smörj en rätt stor form och täck botten med korngrynen. Tillsätt en struken matsked salt, lika mycket stött fänkål (eller mer). Ringla över 100 gr sirap. Häll till sist 1 l kall mjölk över. Grädda puddingen i svag värme i ca 2 timmar. Den är god med stekt fläsk till.

Sluring

Man steker fläsktärningar i en stekpanna och saltar. Därefter slår man på vatten, när det kokat upp vispas vetemjöl i till en tunn gröt.

Detta var en rätt som lagades av männen förr i världen, när de vistades i skogskojorna.

Paltbröd

7½ dl blod
2½ dl vatten eller mjölk
2 dl sirap
2 tsk salt
25 gr jäst
nejlikor till kryddning
rågsikt
vetemjöl till urbakning

Degen blandas och bakas ut efter jäsning. Kavlas och gräddas som tunnbröd. Paltbrödet ångas upp i mjölk eller vatten och ätes med mjölksås och fläsk.

Kams med messmörssås

6 dl kornmjöl
4 dl vatten
1 tsk salt

Mjöl, vatten och salt blandas. Smeten klickas matskedsvis ned i kokande saltat vatten och får koka 5-10 min. Man kan också forma runda bollar eller platta kakor av smeten. En vanlig mjölksås göres i ordning. 5 hg fläsk skärs i små tärningar och steks väl.

Sedan skär man i mesost (½ liten mesost) eller messmör i flottet och fläsket. Detta får stå och smälta i den varma pannan, men får ej brännas. Därefter håller man det i såsen och smaksätter med litet socker och salt.

Havre- och kornmjölsgröt

8 dl sk. mjölk
3 dl havregryn eller kornmjöl, 162 gr
2 dl vatten
1 tsk salt

Mjölken uppkokas och en avredning av mjöl och vatten ihålles under vispning, varefter gröten får koka omkr 5 min och saltas. Efter samma recept lagas vetemjölsgröt.

Kokar man havre- och kornmjölsgröt utan mjölk tas ca 7 dl vatten. I övrigt samma recept.

NAMNSKICK

I alla tider har namnet givits med tanke på barnets framtida karaktär och omgärdats av förhoppningar och välgångsönskningsar.

Under 1800-talet var urvalet av namn litet och konstant. Namnskicket var starkt traditionsbundet precis som hela allmogesamhället. Fram till 1850-talet fick barnen endast ett namn. Efter 1850 får barnen ofta två namn vid dopet och i slutet av 1800-talet är valet av namn mer varierat.

Namngivningsskicket kan uppdelas i tre olika grupper:

1. Uppkallelse d v s namn efter släkting.
2. Prefiguration d v s ett visst namn väljs för att det ger positiv association till en viss person eller samhällsklass.
3. Mekaniskt namnval d v s val av namn som inträffat på barnets födelsedag.

I början skedde uppkallelse efter någon avliden släkting - en slags självandring. Under de senaste hundra åren har man uppkallat sina barn efter släktingar, som fortfarande är i livet. Ofta har man valt namn efter den äldsta generationen såsom far- eller morföräldrar.

Hette fadern Olof fick t ex äldste sonen namnet Jöns och så kom Olof Jönsson och Jöns Olofsson att följa släkten i generationer medan övriga söner fick namn efter den närmaste släkten.

Döttrarnas namngivning skedde ungefär efter samma principer. De vanligaste namnen bland flickorna är Anna, Kristina, Brita, Karin, Kerstin, Märet, Marta, Ingeborg och Katarina. Bland pojkar Olof, Erik, Per, Anders, Karl, Nils, Johan, Lars och Sven under hela perioden 1700-1950.

Prefiguration uppträdde när det skedde någon förändring. När nya idéer och grupper började dominera ändrades också namnskicket. Hedniska namn följs av kristna. Under 1700-talet kommer franska namn in i Jämtland med officerare och tjänstemän. Ulrika, Charlotta och Erika blev populära namn. Samebarnens namn skiljer sig från den övriga befolkningens.

År 1901 togs en reformerad almanacka i bruk. Nya namnvanor kom in i byarna. Namnförrådet utökades.

NAMNSKICK

Husdjursnamn

Källa: Johan Nordlander. Norrländska husdjursnamn. Stockholm 1880. (finns i läns museets bibliotek).

Namn på kor

Så snart en kalv är född och bestämd att födas upp får han vanligen sitt namn; och finnes det då barn i gården är det ofta de som får bestämma det samma. En stor del av namnen bestå av smekord. Många framhåller yttre egenskaper hos djuret, ibland också inre. Här följer ett urval av Nordlanders namn.

Docka, Hr, Dejelin, Hr, Jä, Fager, Jä, Fina, Hä, Grann-lin, Hä, Jä, Grann-laut, Hr, Jä, Komme-lin, Hr, Lilja, Hr, Jä, Lita, Hr, Jä, Lycka, Hr, Lyckeros, Hr, Lyckros, Jä, Pärlros, Jä, Skönros, Jä, Snottra, Jä

De flesta namnen utmärker kornas färg eller tecken:

Blomma, Hr, Ädelblom, Jä, Blomster, Hr, Jä, Fanros, Jä, Fläcka, Hr, Gullblom, Jä, Gula, Hr, Guldrik, Jä, Vitlin, Jä, Snövit, Hr, Jä, Kranslin, Hr, Jä, Kransros, Hr, Kruslin, Jä, Krusa, Hr, Jä, Linn-ros, Jä, Bärgelin, Hr, Fjäll-lin, Hr, Skog-lin, Hr, Säter-lin, Hr, Ås-lin, Hr, Ång-lin, Jä, Lövelin, Jä, Löv-ros, Jä, Dag-löv, Jä, Gull-löv, Hr, Vit-löv, Hr, Ång-löv, Jä, Ring-gås (ko med ringformiga fläckar), Hr, Jä, Rosa, Hr, Jä, Ros-lin, Jä, Dagros, Jä, Fjällros, Hr, Jä, Gullros, Hr, Kvällsros, Hr, Ringros, Jä, Angros, Jä, Vallros, Hr, Rödlin, Hr (röd ko), Snögås, Hr, Svan, Jä, Svanblom, Jä, Svanlin, Jä, Svanros, Jä, Svangås, Hr, Svarta (svart ko), Hr, Jä, Algros (grå ko), Jä, Äppel-lin, Jä, Äppelros, Jä (rödfläckig ko).

Namn kan också bildas med hänsyn till viss kroppsdel:

Fagerkind, Jä, Rosenkind, Jä, Rödkrona, Jä, Rödkull, Jä, Äppelkull, Jä, Tingros, Hr (rosig på tinningarna), Ojblom, Jä, Ojros, Jä, Solöj, Jä, Svanöj, Jä, Orblom, Jä, Orgull, Jä, Orelöv, Jä, Stjärnros, Jä.

Namn kan också bildas av kons växt eller storlek:

Krona, Jä, Liva, Hr, Livros, Hr, Spela, Hr, Spelaros, Jä, Tostre, Jä (toster betyder yrhätta).

Namnet kan också utmärka tiden då kon är född:

En ko född på söndagen kan heta Söngås, Jä, en på måndag Mångås, Jä; Tisgås, Jä, Tis-lin, Jä, Ongås, Jä, Torgås, Jä, Fregås, Jä, Lögås, Jä, Julgås (ko född på julen), Jä, Majlin (född i maj), Jä, Sommargås, Hr.

Kon kan också få namnet efter förvärvssättet:

Gåva, Jä, Resa, Hr, Vandra, Hr.

Man kan också bilda namn efter det ställe, där kon kommer ifrån. I Ångermanland har t ex funnits en ko Ström-gås = en ko som kommer ifrån Ström.

I herrskapssammanhang har förekommit kvinnonamn, likaså söderut. Det enda kvinnonamn, som förekommer i norra Sverige är Adelin, Jä.

Namn på oxar

Eftersom oxar i norra Sverige inte brukas som dragare, och det därför i varje ladugård och varje by bara finns en enda oxe, så har man inte ansett namn nödvändiga. I vissa trakter av Jämtland har Nordlander dock funnit namnet Konstantinopel på oxar. Från Härjedalen har han antecknat Lösken och Sluven. I övriga delar av Sverige är oxnamn vanligare.

Namn på getter

Under det att konamnen ofta är smeknamn eller betecknar någon egenskap på kon finns på vissa ställen, t ex i Härjedalen, knappast ett enda getnamn som är bildat på sådant sätt. Många är i stället skällsord. Getens illfundighet framhålls ofta i namnet, t ex Loppa, Hr, Jä, Pinelus, Hr, Ohyra, Jä. Men de kan också ha smeknamn såsom Kransdocka, Jä, Vackerdock, Jä, Grannfina, Jä, Vackerget, Jä. Getens livliga natur ligger till grund för namn som Barske, Hr, och Barka, Hr, Dansdocka, Jä, Danstuppa, Hr, Har-ongen, Jä, Hoppellä, Jä, Skata, Hr, Toster, Hr.

Getnamn kan också bildas av färgen: Blackeros eller Blackrosa, Hr, Jä, Blåduv (Blåduva), Jä, Blådocka, Jä, Blådans, Jä, Blåkulla, Jä, Blålus, Hr, Fläcka, Hr, Fläckeros, Hr, Grimma, Jä (get med fläckar eller streck i ansiktet), Vitspira, Jä, Snövit, Jä, Krita, Jä, Krustuppa, Hr, Ripa, Jä (vita getter), Svartloppa, Jä (svart get), Åldocka, Jä (get med ål).

När det gäller namn, bildade efter getens utseende har man ofta tagit hänsyn till utväxter på ömse sidor om halsen eller omständigheten att den saknar horn: Fjuna, Hr (get med mjukt hår), Krokhorna, Jä, Lurva, Jä, Kulla, Jä, Snucka, Jä (get utan horn), Spira, Jä, Täppelfina eller Täppelnätta, Jä, eller Täppeldocka, Jä, eller Täppeltuppa, Hr (alla dessa betyder get med klockor).

Särskilda getnamn: Alstans-era, Jä, (Har-du-sitta har Nordlander bara från Hälsingland), Grannvära, Jä, Kom-föl-ette, Jä, Rop-in-a, Jä, Duva, Jä, Evig, Hr, Flora, Jä, Klipperos, Hr (get med hopknipta horn).

Bockarna saknar av samma orsak som oxarna vanligen namn. Det enda Nordlander antecknat är Hoppedans, Jä.

Namn på hästar

Står ofta i bouppteckningarna, annars finns ett urval att välja mellan i Nordlanders manuskript. Likaså förtecknar Nordlander namn på hundar.

Namn på katter

Katter får vanligen inte något namn och Nordlander har inga antecknade från vårt område.

Konamnen behandlas i afseende på bestämningsord, »artikel», i Norrland på alldeles samma sätt som kvinnonamn, framför hvilka man sätter pronominet hon eller någon böjd form däraf. Så säger man ställvis i Nbott. *ho skäl, ho livrös*; men i det öfriga Norrland har den nyssnämnda artikeln formen *a* (eg. ack. sing. fem.), ock fullständigt lyda då namnen sälunda: *a snöl, a épæ'l* (Vbott.), *a mögè, a frégàs* (Angm.) o. s. v. I Härj. ock Jämtl. samt möjligen flerstädes har denna artikel i dat. sing. formen *'n* (motsvarande mask. form är *a*), så att dativen då kommer att heta *'n grängàs* o. s. v.

De få konamn, som gå ut på best. änd. -a (för högsvenskaus -an), äro att anse såsom påverkade af riksspråket, ock framför sådana utsättes ej någon form af hon.

Getnamnen förete äfven i detta afseende en olikhet med namn på kor, i ty att de i Medp., Jämtl., Ångm. ock möjligen äfven flerstädes ändas på den best. ändelsen -a l. -a, alt efter olika mål, så att man säger spira = spiran, docka = dockan o. s. v.; ej a spire, a docke o. s. v. Undantag härifrån äger dock rum i Härj. ock tyckes där vara regel.

För hästnamn gäller i Ångm. den regeln, att mask. namn på -en l. 'n ock fem. på -a ej få någon ytterligare artikel, men framför de mask., som hafva ändelsen -e, sättes regelbundet art. 'n (han), t. ex. 'n grälle, 'n pälle o. s. v.

De maskulina hundnamnen hafva någon gång art. 'n, t. ex. 'n *kúnis* canis, 'n *frayk* frauk; men oss veterligen hafva de fem. namnen ej någon motsvarighet härtill.

En förteckning på alla smek- ock lockord till boskapen skulle säkerligen ej sakna sitt intresse. Vi lemna här några exempel på de olika sätt, hvarpå man lockar de vanligaste husdjuren.

Till kor heter det:

ko-o sōta, ko livi kām l. ko-o livi kōm ko-o (Nbott. Kalix).

ko liva, ko sōta, liva dej (Nbott. Råncä).

kōmū kōsēn a dē, korōsēn komma¹⁾ kosserna ock då, ko-roserna.

Lockar man en enskild, som t. ex. heter *krōnē*, säger man:

kōmū krōnē sū a dē og. komma¹⁾ krona så ock då (Ångm.).

¹⁾ Formelt kunde *kōmū* vara infin. om ej aksentueringen vore i vägen: men icke imperat., hvars sing. ock plur. i målet blott hafva den

korósan dan a, koman nu de där ko-roserna, kommen nu (Jämtl. Ström). Smekande säger man till kor: *éla kýna'n* eg. är det korna? (Jämtl. Kall).

kosína, kosína, kám em kosina, kosina, kom hem (Dal.).

Till oxen har man ej något särskildt lockord; men man smeker honom med ordet *óse* l. *lilóse* (Ångm.) ock *lilóskén* (Jämtl. Offerdal), hvilken form väl är diminutiv af *oxe* ock närmast af formen *ose*.

Getter lockar man på följande sätt:

kíté, k. k. jættrán l., om det är blott en: *kite jert* (Jämtl. Kall).

kílé, k. k. t. o. s. v., så länge man behagar (Ångm.).

kypa geita Vbott.

Till fåren ropas:

tíké, t. t. t. fírú tacka, t. t. t. fåren (Ångm.).

dasa, dasa l. *tika dasa* (Nbott.); jfr *das får*, Rz s. 85.

När man i skogen lockar korna genom att *keke* »koka», jodla, har man »låtar» eller melodier, hvartill ord endast undantagsvis finnas. Den första ock andra af de följande vallvisorna äro exempel härpå. Den första är för öfrigt märkelig därför, att man skall hafva lärt hånne af vättarne, som med hånne lockat sina kor i Oviksfjällen i Jämtl. Orden *lynne, kynne, långspena-stjärna, håla-bo* ock *kåla-bo* äro namn på vättkor; de tvänne sista skola vara bildade af byanamnen *Håla* ock *Kåla* i Oviken. Vi känna ej, om några sådana finnas. — På sina lockhorn eller långlurar pläga vallhjon i skogarne blåsa (tuta) den tredje melodien. Ord finnas visserligen, men de framsägas aldrig på folkhäl utan på svenska, äro sålunda antagligen en främmande tillsats, ock lämpa sig äfven för öfrigt ej att anföras här.

enda formen *kom*. Vid sing. *koma kroqe* kunde man tänka sig upp-lösningen *kom a kroqe*.

NJUTNINGSMEDEL

Tobak

Tobak började nyttjas i Sverige under 1600-talet. Den första tobaksodlingen 1655. Under 1700-talet var det ganska vanligt med hemodlad tobak i Sverige. Den tobak som troligen mest användes här var rulltobak från Norge. Den röktes i pipor t ex järnpipor, men kunde även tuggas.

Kvinnor rökte men tuggade inte tobak, däremot förekom snusning. Barn fick inte röka förrän de var halv vuxna. Yngre barn och också kvinnor rökte olika ersättningar, t ex humle, kvanne, lingonblad, rölleka (käringtobak) m m.

Alkohol

Husbehovsbränning var tillåten 1801-1853. Under denna tid var spritkonsumtionen stor och under 1830-talet blev man allt mer uppmärksam på att spritmissbruket var ett stort problem. Myndigheterna försökte stävja missbruket och på mer eller mindre frivillig väg organiserades olika restriktioner. Bl a bildades föreningar. Så t ex i Näs där man 1811 bildade en "förening mot" fria måndagar och friveckor då drängarna ägnade sig åt stoj, superi, kortspel m m. Trots detta ansågs jämtarna vara ett ganska nyktert folk. I ögonvittnesskildringar från slutet av 1800-talet påpekas ofta att man inte alls såg med blida ögon på dem som drack sig berusade, men däremot brukade man bjuda på brännvin vid högtidligare tillfällen t ex till jul. Herrn i huset kunde bjuda runt en flaska och ett enda glas. Det var då vanligt att man fick två supar en för vardera benet. Först skulle det trugas innan den bjudne tog emot glaset med stor tvekan.

1895 drack jämtarna i medeltal 2,37 l rusdrycker/år inköpta på platser med tillstånd att sälja sprit. Detta innebar naturligtvis att konsumtionen var större. Man drack brännvin och vin men inte så mycket öl. Man kunde också berusa sig med eter eller olika mediciner t ex hostmediciner. Prova gärna själv!

Väckelserörelsen och framför allt godtemplarrörelsen betydde mycket för minskningen av alkoholkonsumtionen.

I Näs bildades följande föreningar:

Logen Fixstjärnan no 455 , 4 mars 1883

Logen Lanternan nr 410, 9 febr 1883

Logen Framtidshoppet nr 3832, 1 dec 1907

Logen Lyran no 318, 2 jan 1883

Logen Gillhofs väl

KAFFE

De första kaffebönorna nådde Sverige i slutet av 1600-talet. Under 1700-talet blev kaffedrickandet omåttligt populärt bland överklassen. Efter ett antal nödår under senare delen av 1700-talet försökte myndigheterna, med hjälp av överflödsförordningar som förbjöd att man använde lyxvaror, minska trycket på Sveriges ekonomi. Kaffet, som inte bara var en lyxvara utan också en importvara, förbjöds därför vid flera tillfällen i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

Trots alla kaffeförbud blev kaffet en omtyckt dryck som vid mitten av 1800-talet, hade spritt sig över hela Sverige och till alla samhällsklasser. Eftersom kaffet måste importeras var det dyrt. För att få råd med att dricka kaffe försökte man finna något att dryga ut och/eller ersätta kaffet med. Man prövade t ex att rosta och mala råg och maskrosrötter. Det var faktiskt vanligare att man drack kaffe utdrygat med något sådant surrogat än kaffe bryggt på enbart kaffeböner.

Från början drack man kaffet utan dopp med socker som enda tillbehör. Bröd till kaffet bjöds bara vid högtidligare tillfällen. Överklassen hade dock andra vanor och nyttjade både grädde och kaffebröd. Sockret köptes i form av en sockertopp, vars losshuggna bitar finfördelades med hjälp av en sockertång.

Att koka kaffe var förr i tiden en ganska omständig procedur. Bönorna köptes orostade och rostades och maldes hemma. Rostningen skedde i en stekpanna eller i en kafferostare. När kaffet sedan skulle malas användes en kaffekvarn, mortel eller liknande. Vid kokningen släpptes ett klarskinn av fiskskinn ned i det sjudande vattnet för att drycken skulle klarna.

Recept

1 dl bränt, malet kaffe
9 dl vatten (avkok på kaffesump)
Klarskinn

Kaffesump från närmaste föregående kokning påsättes med kallt vatten, kokas och avklaras. Man bör aldrig samla kaffesump från flera kok utan genast hälla bort den en gång avkokade sumpen. Det klara avkoket får ånyo koka upp, hälften av kaffet jämte klarskinnet lägges och får koka 5 min, varefter resten tillsättes och kaffet får koka ytterligare 5 min. Man bör tillse, att intet kaffe efter uppkokningen blir kvarstannande i pipen och vid pannans övre kant, och för övrigt låta det koka endast helt sakta.

När kaffet är färdigt, urhålles pipen, litet kallt vatten ihålles, och pannan får stå vid sidan av spisen, tills kaffet är klart.

Omkring år 1900 förbrukade en allmogefamilj i Jämtland 6-7 kg kaffe/år.

NÖDÅREN

Vartannat år 1865, 1867 och 1869 skadades säden och rotfrukterna svårt av frost, medan skördarna mellanliggande år var medelmåttiga eller över medelmåttan. Höskörden var under åren relativt god. 1867 var det svåraste av dessa nödår. En hel del välgörenhet, anslag från staten, hjälparbete m m organiserades. Trots detta var nöden stor framför allt i torp och nybyggen. Ersättningsämnen som användes till nödmjöl var tallbark, granbark, agnar och målla m fl ämnen. Under dessa år började den första stora vågen av Amerikaemigrationen.

Året 1877 låg isen kvar till midsommar. Ingen i Näs fick någon skörd av säd men Ol Jonsa hade kvar ärterspannen eftersom han aldrig sådde det året.

Nödåren märktes också på det sättet att många barn från de fattigare hemmen sändes ut för att tigga mat hos de bättre bemedlade, eftersom det inte fanns något att äta hemma. Barnen kunde komma långt ifrån, även från landskapen runt Jämtland.

NÖJEN

Lekar, idrottslekar

Man hade inte så mycket fritid som man kunde ägna åt nöjen. Barnen lekte många lekar där de imiterade de vuxnas värld, men dessutom ägnade man sig åt t ex Änkeleken (sista paret ut), kurra gömma, spela sten m fl lekar. (Se Barn förr)

Bland idrottslekarna intar rövkrok en speciell ställning. Man kunde också balansera på en roa, gå på gänglan, brottas, bryta arm, dra fingerkrok, lyfta en kampsten o s v.

Kortspel

Ett allmänt kortspel är rams, som spelas på följande sätt:

Femöresrams

De spelande får fem kort var. Givaren delar ut först tre kort, lägger därefter upp trumfen och delar sedan ut ytterligare två kort. Själv får han på så sätt sex kort inberäknat trumfen.

Samtliga satsar fem öre vid spelets början, vilket lägges i en gemensam pott.

Den som har bra kort knackar i bordet som tecken på att han önskar vara med och spela. Den som har otillfredsställande kort "lägger sig", och deltar ej i den omgången. Man för protokoll och alla har en begynnelsepoäng på tio, för varje stick man tar avräknas en poäng och den som först kommer till noll tar hem potten.

Under spelets gång får man köpa kort och utbyta sina egna till ett pris av fem öre stycket mot kort ur talongen. Den som på grund av för dåliga kort ej deltar i spelomgången åker på straffpoäng, alltså fem pluspoäng, men kan få köpa ner sig till ursprunglig poängnivå. När någon har åkt ner till ett poäng och alltså är mycket nära att vinna, gäller ingen straffpoäng för de övriga, endast ettan åker upp till fem om han icke lyckas ta några stick. Detta arrangemang för att förhindra och försvåra enpoängarens vinstmöjligheter. I slutomgången måste förhanden spela trumf och man får ej här krypa om man har möjlighet till överstick.

Post och postgång - Näsgården

Det är husbonn' här som är föreståndare för Ålsta postkontor. Det är bara 2 år sedan vi fick postkontor här i Näs. Det var efter beslut på kommunalstämman som länsman Viktor Behm överenskom med husbonn' att han skulle låta inrätta postkontor i sitt hus och att mot ett årligt arvode stå för posttransporterna Ålsta-Kårgärde. Dessutom att hålla postkontoret öppet för allmänheten 2 timmar om dagen.

Härifrån går varje dag två postturer till Kårgärde där den ska vara kl 10. Så ska ny post hämtas från Kårgärde kl 5 på eftermiddagen. För dessa två postturer betalar oss Kungl Poststyrelsen 58 öre om dagen. Det är dåligt betalt att vara poststationsföreståndare tycker (vi) jag. Behm hade trott att poststyrelsen skulle betala en årslön på 100 kr men de vägrade betala mer än 80 kr för både arbete och lokal. Det är inte mycket pengar. T o m länsman Behm tycker det är så lite att han brukar komma varje år och av egna medel betala mig 10 kr för att han är så tacksam för att vi ville ta på oss arbetet för det låga arvodet. Men jag hoppas att kungliga poststyrelsen ska komma att höja arvodet. (Vilket de också gjorde år 1896 då arvodet höjdes från 80 kr per år till 200 kr).

(Här finns alltså utrymme för improvisation: gnäll på hur dåligt betalt det är och för allt besvär och allt ansvar!)

Då posten kom till Näs

— några minnen

På kommunalstämma i Näs 1892 väckte länsman Victor Behm i Alsta förslag om att stämman skulle göra en framställning till generalpoststyrelsen om att en poststation inrättades i Näs. Detta blev också stämmans beslut, och Behm fick i uppdrag att framföra önskemålet till generalpoststyrelsen. Denna uppdrog åt Behm att undersöka bäst belägna platsen för en poststation och att underhandla med lämplig person om att åta sig att vara föreståndare, varefter Behm skulle avge förslag till poststyrelsen.

Posten hade tidigare i flera år kommit två gånger i veckan med lantbrevbärare från Kårgärde och lämnats för utdelning i affären i Wij. Länsman Behm hade naturligtvis intresse av att få poststationen så nära som möjligt. Han vidtalade därför min far att upplåta lokal och bli föreståndare. Men det gällde att få det så billigt som möjligt, om poststyrelsen skulle gå med på förslaget. Behm framhöll för min far, att om man bara fick en poststation till socknen, så fanns det goda utsikter att om något år få arvodet höjt.

Alltså kom Behm och min far överens om ett arvode av 100 kronor för lokal och föreståndarsysslan. Förslaget till avtal sändes till poststyrelsen och om någon tid kom en postinspektör Zakrisson från Sundsvall för att inspektera platsen för stationen och upprätta kontrakt om lokalen och föreståndareskapet. Några invändningar mot plats och föreståndare gjordes inte, men däremot prutades på det förslagna arvodet. Från postens sida ville man inte betala mer än 20 kronor pr kvartal, alltså 80 kronor om året för lokal, arbete och ansvar! Länsman Behm lyckades dock påverka

min far att gå med på denna blygsamma ersättning. Poststationen skulle hållas öppen för allmänheten 2 timmar om dagen. Som ersättning för transporten av posten mellan Kårgärde och Alsta hade far begärt 60 öre per tur. Det skulle bli 30 öre per enkel tur, eftersom posten från Alsta skulle vara i Kårgärde kl. 10 på f.m. och posten till Alsta skulle hämtas kl. 5 e.m. Även på den punkten blev det prutning. Poststyrelsen bestämde ersättningen till 58 öre per dubbel tur (det blev 29 öre för varje resa om en mil). Några stora inkomster blev det följaktligen inte. Länsman Behm, som övertalat far att för en så ringa penning åta sig postsysslan brukade varje nyår komma och lämna honom 10 kronor av egna medel som ett litet tack för att far ändå gått med på överenskommelsen att ta hand om posten. Efter tre år blev också arvodet höjt till 200 kronor per år. Det låter kanske inte så mycket det heller men på den tiden hade pengar ett annat värde än i dag.

Den nya poststationen öppnade den 1 september 1893 och dess namn blev Alsta. Då järnvägen senare öppnades, blev det namnbyte till Fåker. Efter några år infördes lantbrevbäring till Alsta—Bjärme—Bledäng och på en annan linje Alsta—Gäle—Åsan—Kloxåsen. Dessa lantbrevbäringsturer skulle utgå från Alsta 2 gånger i veckan, tisdagar och fredagar. Postturerna Alsta—Kårgärde gick från början med 2 turer i veckan men efter ett år utökades de till 4 turer.

Berge den 20/10 1965

Olle Jönsson

Rättsväsende

Sedan 1864 ingick Näs socken, tillsammans med Hackås socken och Gillhovs kapell i ett länsmansdistrikt.

Länsman var under åren 1864-81 Paul Andersson.

Under åren 1881-83 Anders Gustaf Rodling, son till Nämndeman Salomon Andersson gift med Erianna Rodling. Anders tog studentexamen i Uppsala 1865 och fick efter tjänsten i Näs en tjänst som häradskrivare i Västernorrlands län.

År 1883 tillträdde Johan Victor Leonard Behm, son till Länsman Adolf Ludvig Behm i Sunne, sin tjänst som länsman i Hackås och Näs länsmansdistrikt. Han var född i Brunflo 1842, och fick med sin hustru Olga Arbman sju barn, varav två dog i späda ålder.

SKATTER

Skattesystemet 1895 är brokigt och sammansatt av flera olika skattemetoder med tradition flera århundraden tillbaka i tiden. Karakteristiskt för året är dock att systemet är under omvandling och föremål för livliga diskussioner. Det man framför allt diskuterar är behovet av ett rättvist och enkelt system.

Den äldsta skatteformen är knuten till jorden. Den tillkom under Gustav Vasas tid och grundar sig på jordeböckerna. Dessa upprättades av häradsskrivarna sockenvis. Skatten kom efter hand att kallas för **grundskatt** och pålades alla innehavare av skattlagda hemman. Skatten bestod av två delar. Den ena delen, räntan, bestod av ett fast belopp, oberoende av goda eller dåliga tider. Denna ränta utgjordes dels av jordränta, som betalades i naturprodukter, resp. mantalsränta, som utgick i pengar. Vid beräkningen av skattens storlek (skattläggning) åsattes egendomen efter sitt värde ett visst mantal, eller delar av mantal. Varje mantal hade ett bestämt skattebelopp.

Vid hemmansklyvning fördelades räntan i proportion till delarna, vilket efter hand gav mer och mer oformliga bråktal. (För Näsgårdens del gäller skattetalet för t ex år 1894 att Jöns Ol's äger $1 \frac{7}{20}$ mantal, medan brodern Jonas äger $119/160$.)

Grundskattens andra del, kronotiondet, togs ut i natura och förändrades i förhållande till årsskörden.

1869 förenklades grundskatterna så att hela räntan, samt även tiondet betalades i pengar. 1885 slogs räntan och tiondet ihop helt och hållet.

Förutom jordskatt fanns även skatt knuten till person, s k **mantalspenning**. Den tillkom 1625 och innebar en viss avgift för varje person över 12 år som vistades på gården. Till grund för skatten låg mantalsskrivningen, som även den upprättades av häradsskrivaren. Mantalspenningen togs bort först 1938.

En tredje skatt var **bevillningen**, och den var knuten till inkomst och förmögenhet. Den bestod av ett procentbelopp på t ex fastighet, inkomst, arv, gåva eller förmögenhet. Till grund för bevillningen låg taxeringen, som handhades av taxeringskommittéer i varje pastorat.

Förutom dessa huvudsakliga skatter fanns även **indelningsverket**, som innebar roteskyldigheter för att rusta rikets soldater. 1895 var systemet på upphällningen och under avveckling.

Vissa **kommunala skatter och avgifter** fanns även från år 1862.

Skatteuppbörden sköttes sockenvis av kronofogden som tog emot och antecknade, samt häradsskrivaren som bestyrkte kronofogdens siffror. Kunde man inte betala hamnade man på restlängd.

Uppbördsstämman hölls vanligtvis sent på hösten. I södra Norrland hölls den ofta ännu senare, t ex ända in i februari. Oftast höll man till i sockenstugan, tingshus eller gästgiveri. Ända in på 1900-talet fortsatte man förfarandet efter gammalt mönster.

Under 1890-talet är diskussionerna kring skatterna livliga. Inom den växande arbetarklassen börjar allt fler nå inkomststrecket för rösträtt, vilket banar väg för ett nytt system på nya grunder.

1892 beslutar riksdagen att grundskatterna fr o m år 1893 ska nedskrivas med 10 % per år tills de slutligen kan slopas. Reformivrarna vill istället införa progressiv inkomstskatt, något som diskuteras flitigt under hela 90-talet. Samtidigt som grundskatterna börjar avvecklas införs allmän värnplikt på 90 dagar. År 1901 avskrivs både grundskatterna och indelningsverket helt och hållet och **progressiv inkomstskatt** införs vid sidan av bevillningen. Dessa två slås efter hand ihop till en enhetlig inkomstskatt.

Att dramatisera:

Bland bönderna blandas tillfredsställelsen över grundskatternas försvinnande med oron över den ökade militära tjänsteplikten. Olika ståndpunkter kan föras fram.

Litteraturtips:

Löwnertz, Susanne, "De svenska skatternas historia" Utg av Riksskatteverket.

Nordisk Familjebok

Westerhult, Bo, "Kronofogde, Häradsskrivare, Länsman", Värnamo 1965

i detta och andra afseenden vågade bönderna icke, förklarade de, emedan »det kunde komma surt efter».

Öfver utsyning af skog

till afverkning å skogar, till hvilka bolagen förvärfvat sig afverkningsrätt, klagades äfven i Härjedalen. Dessa förrättningar pålysas i kyrkorna. Bönderna utse *en* kontrollör; bolaget använder 10 stämplare. Det är då svårt för en person att hinna kontrollera stämplingen af alla träd. Om, såsom stundom händer, en ej obetydlig mängd undermåligt virke stämplas, ha bönderna likväl ingen rätt att klaga.

Prisen å virke,

som bönder afverka å sina skogar för att sälja på flottled, betalas, efter hvad meddelas från flere håll, ganska dåligt efter Ljusnans vattendrag, emedan bolagen hålla prisen å sådant virke nere.

Ofantliga skogsarealer

hafva bolagen slagit under sig efter Ljusnan. Sålunda eger Svartvik efter nämnda vattendrag omkring 50 kvadratmil, Bergvik omkring 40 dito, Hudiksvalls trävaruaktiebolag likaledes omkring 40 dito och Iggesund äfvenledes måhända något tiotal.

Skogsafverkningen i Jämtland.

Hvad en gammal bolagstjenare hade att berätta om skogsförhållandena i Jämtland, vill jag denna gång meddela.

Jag minnes honom från min ungdom. Ehuru utan annan skolbildning än den han erhållit i en folkskola af den gamla typen, har han likväl förvärfvat sig ett mycket aktningsvärdt kunskapsmått i en mängd olika ämnen. Hela hans uppträdande är en gentlemans, och hans rättrådighet har tillvunnit honom allmän aktning. Fullkomligt förtrogen med alla detaljer i skogsafverkningsväsendet och skicklig affärsman, skulle han, om ej hans pligttrogenhet bundit honom endast vid sina förmäns intressen, utan tvifvel såsom deras medtäflare hafva förvärfvat sig en vacker förmögenhet. Nu däremot sitter han på gamla dagar efter 38 års troget arbete i ett mångmillionbolags tjenst, hvilket han tillskyndat stora fördelar (genom hans verksamhet erhöill bolaget t. ex. under en vinter 35,000 kr., som annars skulle hafva gått detsamma ur händerna), med sin familj i en liten tarflig stuga med 350 kronor i årlig pension.

På min uppmaning meddelade han följande om

skogsafverkningen i Rätans socken.

»Som ni vet, ha här inom Rätans område varit präktiga skogar. Jag mätte t. ex. häromdagen ett skadadt träd, som låg i skogen. Vid roten höll det 21 tum; $10\frac{1}{2}$ alnar från roten mätte det 19 tum; $10\frac{1}{2}$ alnar längre från roten höll det 16 tum och $11\frac{1}{2}$ alnar närmare toppen 10 tum. Altså vid roten mätte det 21 tum och $32\frac{1}{3}$ alnar från densamma 10 tum. Men detta är icke något undantagsfall. Här ha afverkats tallar, som vid roten hållit 30 tum och 80 fot från roten 10 tum. Men den tiden är förbi — kommer aldrig åter. Rätans härliga skogar äro ett minne blott.

Det var år 1852, som det första skogsköpet skedde här i Rätan. Dickson inköpte nämligen då afverkningsrätten till all utskog, tillhörande Rätansbyn, utgörande ett sammanlagdt skattetal hemman om omkr. 13 tunnland. Afverkningstiden omfattade 50 år, utan begränsning af verkets dimensioner.

»På dessa skogar hafva afverkats *betydligt öfver en million* träd, af hvilka hvar och ett för närvarande skulle ha betingat ett pris på stubbe varierande mellan 8 och 15 kr., de största eller bjelkträden ännu mer.

»Afverkningen har fortgått oupphörligt, och dimensionerna hafva blif-

vit alt lägre och lägre. Senaste utstämplingen gick ned till 8 alnar och 7 tum, och bolaget kommer naturligtvis att gå så lågt det kan löna sig, om ej möjligen en skogslag, hvilken är högeligen af nöden för vårt län, förbjuder afverkning af undermåligt virke.

»Ni har sjelf under färden hit haft tillfälle att se, huru det nu ser ut, där våra präktiga skogar hafva stått: — idel stubbar och toppar, som belamra skogsmarken. En mängd ungskog har på ett oförsvarligt sätt förderfvats vid utdrifningen eller användts vid byggande af dammar, flott-rännor o. s. v. Det är nu snart slut med skogen. År 1856 togos på Rätansbyns skogar 16,000 bjelkar. Det är nu många år sedan bjelkträden togo slut.

»För att ge en föreställning om de mängder virke, som tagits från denna socken, utom från Rätansbyns skogar, vill jag nämna, att på ett hemmans skogar, om ett tunnlands skatte (motsvarande $\frac{1}{6}$ mantal), hvarom det processats, från och med vintern 1884 afverkats 35,000 *träd*; förut hade afverkats betydligt större belopp. Dessa träd betinga f. u. på stubbe från 6 till 15 kr. st.

»Byn *Böle* inom vår socken sålde afverkningsrätten till sina skogar för

7,000 kr. Under 20 års tid från och med år 1856 ha där årligen afverkats omkr. sju- à tio tusen timmer, och likväl finnas ännu betydande skogskvantiteter kvar därstädes. Afverkningen har nu stoppats genom process.

»Under vissa år ha ända till 160,000 träd afverkats på Rätansbyns skogar. En vinter nedkördes 35,000 timmer på en enda tjärn.

»År 1858 köptes af herrar Huss, Axling och Axell skogar inom Rätans socken för 185,000 kr. Sedan de i flere år sjelfva bedrifvit afverkning, sålde de dessa skogar år 1890 till Svartviks bolag för 3 millioner kr. De förbehöllo sig årets afverkning sjelfva, för hvilken de erhöillo 600,000 kronor.

»Inom byn *Hvitvattnet* ha likaledes afverkats ofantliga massor skog. För närvarande stå dess skogar under process angående en punkt i köpekontraktet, som anses vara förfalskad af en bolagstjensteman.»

»*Hur är tillståndet bland bönderna och allmogen i allmänhet inom socknen?*» frågade jag.

»Ni vet sjelf», svarades, »hur snart största delen af Rätansbönderna icke blott gjorde slut på skogspenningarna, utan äfven skuldsatte sig, så att de antingen måst gå ifrån sina hemman

eller ständigt ligga i skogen med sina hästar, hvarigenom jordbruket försumrats. Starr växer på myrodlingarna. På sina ställen växer småskog, där det fordom växte skördar. Ingen säljer ladugårdsprodukter, utan man hellre köper. Husen äro i förfall, alting är i förfall.

»Till en början voro förtjensterna i skogen rätt goda, en tid stora. Nu äro de rent skamlöst låga, och här kan ej förebäras som ursäkt, att bolagen icke förtjena.

»De unga svära öfver de gamla, men sälja sjelfva så dumt, att de, strängt taget, icke ens ha vedbrand kvar.

»En allmän demoralisation har inträdt. Folket försöker genom processer och krångel återbörda något af hvad de låtit lura itrån sig. Det har stundom gått ända därhän, att allmoge och bolagsfolk stått väpnade mot hvarandra med skjutvapen.

»Sedligheten och fliten hafva försvunnit; lättja, håglöshet och modlöshet hafva inträdt. Fattigvården är oerhördt tung och växer mer och mer. Med sedligheten är det visserligen icke så dåligt stäldt som t. ex. i Hogdal, där lösaktiga kvinnor bo i flere stugor, men det är illa bestäldt äfven här (från annat håll meddelades mig, att t. ex. en viss bokhållare nedsmittat

en hel by). Lönkrögeri florerar i stor skala, och 'Eau de Cologne', tillverkad i Stockholm, förbrukas i stor mängd».

»Med ett ord, våra skogar hafva nedtagits för svältpengar, och endast ruin, ekonomisk och moralisk, har lemnats i dess spår.»

»Hafva ej de rika bolagen, som skördat så många millioner på edra skogar, lemnat några vackra bidrag till eder fattiga kommun?»

»Jo, den rikaste bolagsmannen har skänkt en värmeapparat till vår kyrka, hvilken kostade 700 kr., för att, såsom allmogen säger, bolagsherrarna ej skola behöfva frysa, då de komma till kyrkan för att höra — kungörelserna uppläsas.»

Skogsförhållandena

i södra Jemtland.

På den jämtländska slättbygden i Storsjöns närmaste omgifning hafva bolagen ej så mycket lagt an på att förvärfva hemman, emedan skogstillgången i dessa trakter är jämförelsevis ringa. I utkanterna af den egentliga Storsjöbygden däremot och för öfrigt inom alla trakter af länet, där

större skogstillgång finnes, hafva trävarubolag och enskilda trävarufirmor icke blott slagit under sig afverkningsrätten till största delen af skogen, utan äfven eganderätten till en mängd hemman, så att de på sina ställen ega icke allenast hela byar, utan äfven största delen af socknarna (såsom t. ex. i östra socknarna), nder det de genom sitt inflytande beherska ett stort antal kommuner.

Såsom förut antydts, skola vi framdeles på ett åskådligt sätt framställa den areal skogsmark och odlad jord, som innehafves af bolag och enskilda trävarufirmor inom länet. För närvarande skola vi inskränka oss till att meddela ett och annat från södra Jämtland, som kan tjena som belysning af förhållandena därstädes.

Ödelagda skogar.

Det är nu nära 30 år, sedan jag färdades från Rätan till Berg, beläget vid södra ändan af Storsjön. Då stod den ståtligaste furuskog å ömse sidor om landsvägen mellan Rätan och Nästeln; *nu* utbreder sig å båda sidor om densamma ett ödsligt »stubbsved». Samma bedröfliga syn möter ögat på en mängd andra trakter inom länet. Vi skola framdeles återkomma till detta ämne.

På Nästeln

nödgades jag stanna öfver natten, emedan plötsligt inträffadt töväder gjorde vägen ofarbar med släde (detta var 2 veckor före jul). Jag logerade hos en gammal bonde, en hedersman af gamla stilen. Sjelf satt han, klädd i knäbyxor och toppmössa, och lagade nät, och dottren sysslade med spånad, under det mor var upptagen af husliga göromål. Denna by är belägen vid den stora stråkvägen mellan Jämtland och Hälsingland. Här hafva förbönder sedan gammalt brukat logera, och ännu är trafiken ganska betydande efter denna väg, hvadan man på denna plats kan få se bilder, som påminna om förra tider: rader af förbönder, som fara förbi, under det andra stanna för att hvila eller logera öfver natten. I ersättning för nattlogi betalas af förbönder — 5 öre. Detta är visserligen icke mycket, men så betalas också så dåligt för skjuts, att de ej ha råd att betala mera. För frakten af 70 lispund hö t. ex. 10 mil till skogstrakterna i Härjedalen betalas endast på sin höjd 10 kronor. Härtill åtgå minst 4 dagar för häst och karl. Det är med knapp nöd som häst och karl kunna förtjena sig födan med denna forlön.

Inom *Nästeln*s by äro alla hemman, utom två, sålda till bolag, och byns fordom så rika skogstillgång är snart slut.

I en närbelägen by, *Quarnsjön*, med 10 hemman, äro 5 hemman i bolags ego. I en gård, där förr föddes 12 kor, finnas nu, sedan det kommit i bolags händer, 3 kor. Alla nämnda bolagshemman äro mer eller mindre förfallna och vanskötta.

I en annan by i dessa trakter, *Digerberget*, med stora skogar, äro 5 gårdar sålda till bolag, endast en brukas af en sjelfegande bonde.

Byn *Skålan*, som egt ofantliga skogstillgångar, sålde afverkningsrätten till sina skogar på 50 år för — 7,000 kronor! (Rörande virkesdimensionerna bestämdes i kontraktet »10 tums topp», ingen längd, hvilket gifvit anledning till processer.) Om den ofantliga mängd virke, som afverkats från denna bys skogar, kan man göra sig en föreställning, då man besinnar, att under en vinter afverkades 170,000 *träd*, af hvilka många gåfvo 3 à 4 stockar. Under andra vintrar afverkades lika mycket.

Medan jag samtalade med min värd på *Nästeln* om förhållandena inom orten, kom en forbonde, bosatt inom Bergs socken, en gammal bekant till mina föräldrar, och stannade öfver natten.

På tal om förhållandena inom

Bergs socken

yttrade han bland annat:

»De äldre handlade dumt, då de läto lura från sig sina skogar för så godt som ingenting, men jag vet ej, om jag skall gråta eller le åt eländet, då jag ser de yngre låta lura sig ännu grundligare — sälja återstoden af skogarna på sådant sätt, att skogsbrist ovilkorligen måste uppstå, eller afhända sig både skog och hemman för all framtid.»

»Framtiden ser mycket mörk ut», yttrade en annan tänkande bonde från samma socken. »Hvart skola vi taga medel till de växande utskylderna, då inkomsterna från skogen tagit slut och jordens afkastning minskas?»

»Ni måste vända er till jordbruket», inföll jag.

»Lättare sagdt än gjordt med händerna tomma och för dyra arbetskrafter. Det är ej nu som fordom. Barren vilja ej stanna i hemmet och arbeta, och vi kunna ej så mycket klandra dem därför. De hafva intet intresse af att arbeta på ett hemman, som antingen icke tillhör familjen eller som förr eller senare måste gå ifrån den. De resa hällre till Amerika eller ligga i skogarna, och jorden lemnas i vanskötsel. Och hvad som är värst af allt är den allmänna demoralisation.

som inträdt. De knep, som användts för att afhända hemmansegarna deras skog eller deras hemman för en ringa penning, hvilken gått fortare än den kommit, ha hos befolkningen alstrat en processlystnad, som nästan utplånat alt rättsmedvetande, och det alldeles motsatta sätt, hvarpå lika mål stundom blifvit afdömda, har ej varit egnadt att ingifva aktning för lagarna och deras tillämpning.

Alt tyckes samverka till att ruinera den sjelfegande hemmansegareklassen. När t. ex. ett hemman skall öfvertagas af arfvingar, kunna ej dessa ena sig. En vill ha pengar, en annan vill bruka fädernetorfvän. Så utbjudes hemmanet till salu, och så kommer bolaget och bjuder så mycket därför, att ingen af arfvingarna kan hafva någon utsigt att för samma pris bruka hemmanet, och följden blir, att det öfvergår till bolaget, och de måste lemna fädernegården. När så bolaget blifvit egare af ett hemman i någon by, så hotar det med laga skifte och därigenom skrämmer det de öfriga grannarna att sälja. Går det därhän, att det verkställer hotelsen, utarmas bönderna, hvilka i följd af den redan försålda afverkningsrätten till skogen ej kunna erhålla medel till skifteskostnadernas betalande från skogen — deras enda tillgångar på hemmanet,

som kunna kapitaliseras — och då man därtill lägger den omständigheten, att bolagen begära förrättningsmän, som förstå att tillgodose deras intressen, är det lätt att inse, hur det kommer att gå — hemmanen stanna till sist i bolagens ego, och bönderna blifva ett slags lifegna under bolagen. Härtill bidrager dessutom det förhållandet, att det bland jordegarna finnas ej så få som i och för egna fördelar gå bolagens ärenden på de öfriga böndernas bekostnad. Många mycket krokiga handlingar ha genom dessas medverkan utförts, alt under sken af lag och rätt.

»Den fredlighet och förnöjsamhet, den poesi, om man så vill, som fordom hvilade öfver lifvet bland den sjelfegande bondebefolkningen här uppe, har nu ersatts af sorg och missmod hos de mera välsinnade, af falhet och list eller likgiltighet för alt hos de öfriga. — Ingenting kan vara mera nedslående än att besöka bygder, där en oberoende befolkning förr byggt och bott, men där nu bolagsunderlydande framlefva ett hopplöst och innehållslöst lif. Man känner denna olycka så att säga i luften, man ser den på husen, på ängarna, på boskapen, på befolkningen, t. o. m. på dess yttre. — Nej, de vackra drömmarna om 'Sveriges Amerika' äro nog

bara drömmar; verkligheten tyder på något helt annat, om ej den nuvarande olycksdiga utvecklingen kan städfas. Men härtill finnes föga utsigt.»

Inom Bergs socken hafva redan öfvergått i bolags och enskilda trävarufirmors ego omkr. 30 hemman med ett sammanlagdt skattetal af i rundt tal 3 mantal, och dessutom 4 torplägenheter med stora skogsarealer samt 30 utjordar.

För att gifva en föreställning om endast dessa utjordars arealer skogsmark må anföras, att en dylik utskog, kallad Struln, hvilken innehöll en makalöst rik tillgång på den allra finaste skog och som såldes för 5,000 kr., innehöll 5,000 tunnland skogsmark. Endast dessa utskogar innehålla omkring 30,000 tunnlands skogsareal.

Utom ofvannämnda hemman och utskogar, hvartill eganderätten försålts till bolag, har afverkningsrätten till nästan all öfrig skog försålts, först på 50 år och sedan för längre eller kortare tid, och det i vissa fall på vilkor, som innebära allvarsamma faror för den framtida skogstillgången.

År 1852 såldes afverkningsrätten till Bergsbyns utskog, utgörande omkr. 12,000 tunnlands areal, på 50 år för 16,000 kr. utan dimensionsbegränsning. För närvarande skulle den vara värd öfver 3 millioner.

Wigge by sålde år 1855 afverkningsrätten till sin utskog, omfattande omkring 12,000 tunnland, för 7,000 kronor.

Sedan stor afverkning bedrifvits på densamma i många år, värderades den till 2 millioner kr.

Börtnans stora skogar såldes likaledes för en spottstyfver.

Processer med bolagen hafva, som ofvan antydts, ofta förts inom socknen, och stundom hafva ännu mera förkastliga medel tillgripits för att återbörda något af hvad bolagen slagit under sig.

Hvad vidkommer skadeersättningar för skador å slätter, hö och stränder, hafva Bergsborna haft bättre framgång än t. ex. Härjedalsborna. Efter upprepade värderingar och processer hafva bolagen i vissa fall fått betala rätt vackra summor.

Inom *Åsarne* ega bolag $\frac{1}{5}$ af socknen, utom afverkningsrätt till den öfriga skogen.

Inom *Hackås* socken ega bolag och enskilda trävaruhandlare omkring 5 mantal, 9 »odelstorp» samt åtskilliga utgjordar med betydande skogsarealer. Dessutom innehafva bolagen afverkningsrätten till betydande skogsarealer inom socknen. Här likasom öfveralt hafva skogarna sålts för en spottstyfver och det makalöst vinner-

liga skogar. Bättre skog än den som funnits omkring södra delen af sjön Näkten torde svårligen kunna uppvisas inom hela vårt land. Vacker tillväxtskog finnes på flere ställen inom socknen, såsom t. ex. på riksdagsmannen J. Bromées egendom, Billsta, hvilken, om den omsorgsfullt vårdas, bör inom jämförelsevis kort tid uppnå vackra dimensioner i anseende till den ypperliga jordmänen.

På rösträttsförhållandena har bolagsväsendet äfven här inverkat. År 1887 funnos inom socknen 117 röstberättigade; för närvarande finnas endast 101. Inom Gillhofs kapell, som hör under Hackås, utgjorde motsvarande siffra år 1887 25 och år 1893 13.

Inom *Myssjö* socken egas af bolag endast 4 hemman samt 5 torplägenheter.

En by inom nämnda socken sålde för några år sedan till ett bolag afverkningsrätten till en utskog. I köpet ingick en förbindelse, att bolaget skulle bekosta skifte, i händelse byn skulle begära det. När så skifte begärdes, hade bolaget afverkat all skog och skänkte därpå bort afverkningsrätten till en viss medellös person, kallad »Gokallpetter», hvarigenom bönderna blifvit lurade på skifteskostna-

Ytterligare om träpatronernas välde i Jämtland.

Inom *Hammerdal* ega trävarubolag 21 hemman (några hemmansdelar inbegripna) med ett sammanlagdt skattetal af 3,61 mantal. Detta enligt taxeringslängden. Utom dessa i taxeringslängden upptagna hemman äro, enligt hvad hittils är känt, af bolag inköpta ytterligare 7 hemman med ett sammanlagdt skattetal af nära 1 mantal. Antalet hemman inom socknen, i taxeringslängden upptagna, tillhörande enskild trävarufirma, utgör 10, med ett sammanlagdt skattetal af nära 1 mantal. Utom dessa i taxeringslängden upptagna, egas af enskild firma, enligt hvad hittils är känt, inom samma kommun ytterligare 5 hemman, med ett sammanlagdt skattetal af nära $\frac{1}{2}$ mantal. Altså i bolags ego inom kommunen 28 hemman och hemmansdelar med ett sammanlagdt skattetal af nära 5 mantal, och i enskild firmas ego 15 hemman och hemmansdelar med ett sammanlagdt skattetal af nära $1\frac{1}{2}$ mantal, eller inalles i bolags och enskild trävarufirmas ego 43 hemman (inklusive några hemmansdelar) med ett skattetal af nära 7 mantal, d. v. s. nära en femtedel af hela socknens skattetal. Rörande den areal skogsmark, till hvilken träpatronerna

genom dessa hemmansköp kommit i full besittning, har jag ej lyckats erhålla bestämda uppgifter, men den torde uppgå till omkring 6 kvadratmil.

Det inflytande, som bolagshemmanens tillväxt i antal utöfvat på antalet röstberättigade inom kommunen, framgår af följande siffror. Enligt taxeringslängden öfver fast egendom, för hvilken bevillning erlägges, utgör antalet hemmansdelar 341, hvartill kommer afglömda 2, samt sådana för hvilka bevillning ej erlägges 4, eller tillsammans 347, däraf trävarubolag och enskilda firmor tillhöriga, som ofvan, 43 (hvaraf endast 31 äro i taxeringslängden upptagna).

Utom ofvannämnda hemman, hvartill de besitta full eganderätt, innehafva bolag och enskilda trävarufirmor afverkningsrätten för längre eller kortare tid till största delen af socknens ofantliga skogsmarker.

Huru bolagshemmanen i allmänhet skötas inom kommunen, har förut påpekats.

Det allmänna välståndet inom socknen är bättre än inom andra kommuner i norra Jämtland, tack vare det jämförelsevis väl skötta jordbruket och befolkningens nykterhet.

Vända vi oss till socknarna inom östra Jämtland, finna vi följande siff-

ror, som angifva hvad bolagen slagit under sig därstädes.

Inom *Ragunda* eges af bolag 16 hemman, utgörande omkring 3 mantal, samt dessutom 17 skogsskiften och hemmansdelar utan skattetal, men omfattande en stor areal värderik skogs mark; af enskilda firmor 6 hemman, utgörande nära 1 mantal, samt två lägenheter utan skattetal — eller tillsammans 22 hemman med ett sammanlagdt skattetal af nära 4 mantal samt 19 hemmansdelar och skogsskiften utan skattetal.

Utom de ofvan upptagna äro ytterligare några hemman i bolagens egovälde, ehuru de icke äro skrifna för desamma.

Alla bolagshemmanens f. d. egare äro utan all rösträtt.

Öfver skogshushållning klaga behjertade män inom kommunen och yrka ifrigt på skogslag och det skyndsamt.

I *Sundsjö socken* eges af bolag 16 hemman med ett sammanlagdt skattetal af, i rundt tal, $3\frac{1}{2}$ mantal, och dessutom 11 odelstorp och skogsskiften; af enskilda firmor 2 hemman och dessutom två hemmansdelar samt 1 skogsskifte, eller tillsammans i bolags och enskilda firmors ego 18 hemman och 14 hemmansdelar och skogsskiften, eller något öfver $\frac{1}{4}$ af hela socknen,

utom afverkningsrätten till största delen af den öfriga skogsmarken.

I *Fors' socken* eges af trävarubolag en stor mängd hemman till ett sammanlagdt skattetal af 41,25 tunnland (omkr. 7 mantal) eller nära hälften af hela socknen. Uppgift på hemman, som egas af enskilda firmor, har ännu ej erhållits.

I *Nyhems socken* eges af bolag och enskilda firmor 14 hemman med ett sammanlagdt skattetal af 3,86 mantal, samt dessutom 4 lägenheter. Socknens hela skattetal utgör (enligt uppgift från år 1882) 3,98 mantal, hvadan *hela* socknen utom 0,12 mantal är i bolags och enskilda trävarufirmors ego.

I *Bodsjö* eges af bolag 3,09 mantal. Läggas härtill hvad som eges af enskilda firmor (hvarpå exakta uppgifter ännu ej erhållits), framgår, att mer än halfva socknen är i träpatronernas händer. Skogen har sköflats.

I *Bräcke socken* befinnas i bolags ego 41 hemman med ett sammanlagdt skattetal af $3\frac{2}{3}$ mantal och dessutom 14 värderika hemmansdelar utan skattetal. Enskilda firmor besitta dessutom ej obetydande egendomar inom socknen.

»Bolagsväldets tillväxt inom socknen», säger en Bräckebo, »har ett afgjordt menligt inflytande på de röst-

berättigades antal inom kommunen. Då ett hemman öfverlåtes till ett bolag, kvarstannar vanligen dess förre egare som arrendator under ett eller flere år, men vid kontraktets upprättande förbehåller sig vanligen bolaget rösträtt, hvilket arrendatorn underkastar sig. Ett annat tillvägagångssätt användes äfven. Där bolagen inom en by lyckats slå under sig flere hemman, sammanslås de till ett (med afseende på brukningen), där en person får öfvertaga skötandet af alt-sammans i egenskap af dräng, statare eller hvad man skall kalla det, med eller utan kontrakt, men bolaget utöfvar sjelf rösträtten.»

Omkring hälften af socknen är i bolagens ego.

I *Håsjö socken* egas af trävarubolag 15 hemman med ett sammanlagdt skattetotal af $1\frac{1}{2}$ mantal samt 5 jordlägenheter utan mantal. Dessutom ega enskilda firmor ej obetydligt inom socknen.

Med hänsyn till rösträttens utöfning må nämnas, att hela antalet jordbruksfyrc inom socknen utgör 2,121, hvaraf bolag och enskilda trävarufirmor representera 422 fyrc, således omkring $\frac{1}{5}$ af kommunens hela fastighetsvärde. Här liksom i *alla* socknar innehafves afverkningsrätt till nästan all öfrig skog af trävarubolag och enskilda firmor.

»Då skogarna», säger en Håsjöbo, »sålunda i sådan utsträckning öfvergått från jordbruket, är det en gifven följd, att jordbruksfastighetsvärdena i betydlig grad sjunka, hvilket måste menligt inverka på det ekonomiska välståndet, något som äfven sedan länge tillbaka märkbart gifvit sig tillkänna å de hemman, hvarifrån skogarna blifvit försålda. Och i samma mån som fastighetsvärdena sjunka på dessa sistnämnda hemman, i samma mån inverkar detta menligt (genom ojämn beskattning) på de få fastigheter, som hafva sina skogar kvar.

»Det intryck, som de hopade bolagshemmanen ingifva, är visst icke af angenämaste slag. Vanligen blir jordbruket mycket illa skött. Någon odling kommer helt naturligt icke i fråga. Åbygnaderna få vanligen förfalla.

»Fosterlandsvännen kan ej annat än med djupaste bekymmer åse, huru den sjelfegande befolkningen mer och mer smälter ihop och moderneringen vanvårdas.»

I Borgvattnet egas af bolag och enskilda firmor 16 hemman med ett sammanlagdt skattetal af 1,62 mantal, d. v. s. något öfver hälften af hela den skogrika socknen, utom afverkningrätt till största delen af all öfrig skog.

»Genom bolagshemmanens tillväxt»,

säger en Borgvattensbo, »har de politiskt röstberättigades antal inom denna kommun under de sista tio åren sjunkit från 54 till 47. Jordbruket kommer äfven i lägervall.»

Vi skola framdeles återkomma till förhållandena inom östra Jämtland.

Träpatronernas framfart i norra Jämtland.

Vi hafva ansett det nödvändigt för belysningen af den norrländska frågan att i detalj skildra ställningen på flere orter, äfven med fara att trötta den mindre intresserade läsaren. Det har icke ingått i vår plan' att inlåta oss på allmänna förhållanden, innan vi samlat och framställt enskilda fakta i tillräcklig mängd för att därur kunna draga allmängiltiga slutsatser. Vi hafva trott detta sätt att gå till väga vara att behandla frågan »objektivt».

Om vi, trots vår sträfvan att samla tillförlitliga uppgifter, skulle råka att begå något ofrivilligt misstag i fråga om fakta, skola vi genast rätta dem, så snart de tydligt bevisats. Om vår framställning af färska intryck, erhållna på ort och ställe af för oss nya och upprörande sakförhållanden, antagit en mindre ljus färg än vissa artiklar, som stått att läsa i en del tidningar rörande samma ämne, torde

detta delvis finna sin förklaring af den olika syn på tingen, som man får, då man ständigt rör sig på skådeplatsen för folkets ojämna kamp mot en öfvermakt, som hotar att förvandla det till proletärer, till ett slags lifegna, och den, som kan öppna sig för en, då man laborerar med stora siffror vid sitt skrifbord på sin kammare, eller under resonemanger vid ett festligt lag. Såsom hittills skola vi så mycket som möjligt söka taga oss till vara för »lamentationer», men vi anse oss icke häller böra frångå vår plan att fortfarande framställa objektiva fakta och låta dem tala.

Med anledning af åtskilliga antydningar i en tidning vilja vi likväl förutskicka den anmärkningen, att vi aldrig sagt ett ord mot trävarurörelsen i och för sig, ej häller hafva vi påstått, att det skulle varit lyckligast, om all skog varit fördelad på små hemmansegare, som haft frihet att sköfva den efter behag.

Efter dessa förutskickade anmärkningar vilja vi fästa läsarens uppmärksamhet på åtskilliga belysande sakförhållanden inom vissa kommuner i norra Jämtland.

Norra delen af Jämtland med sina ofantliga skogar har, i likhet med de

södra och östra delarna af samma provins, utgjort ett Eldorado för träpatronerna. Deras framfart i dessa trakter har också lemnat alt för djupa spår efter sig, desto tydligare och skarpare framträdande, ju längre norr man kommer.

Inom *Lits* socken, en af länets mest burgna kommuner, ega trävarubolag och enskilda firmor omkring 50 hemman (några hemmansdelar inräknade), med ett sammanlagdt skattetal af, i rundt tal, $6\frac{1}{2}$ mantal, eller nära $\frac{1}{7}$ af hela socken, utom afverkningsrätten till betydande skogsarealer. De flesta bolagshemman skötas af arrendatorer, som ega rösträtt, hvadan träpatronernas inflytande inom kommunen ej är så känbart som på de flesta andra ställen. Annorlunda torde det komma att ställa sig i detta afseende, då patronerna, såsom de lära ämna göra, hinna sammanslå sina hemman och hemmansdelar, där sådant låter sig göra, till större hemman eller herregårdar för att minska underhåll af åbyggnader, vedbrand, gårdesgårdar o. s. v. Jordbruket på bolagsgårdarna skötes här ej så illa som på andra orter, emedan ortens läge gör denna handtering någorlunda lönande, om det också i många fall är sämre än på de sjelfegandes hemman.

Genom löst folk, som trävarurörel-

sen tillfört socknen, har fattigvården betydligt betungats. Härvid förtjenar äfven nämnas, att bolagen nästan aldrig upplåta sina obegagnade bostäder åt den lösa befolkningens familjer, som de dragit till socknen, hvilka därför måste tränga sig in hos de andra hemmansegarna och ofta ligga dem till last. Vi förbigå socknarna *Aspås* och *Offerdal*, där bolagen ega omkring $\frac{1}{9}$ af skattetalet, och de nordligaste kommunerna, där verkningarna af träpatronernas välde framträder mera bjärt. Förhållandena inom *Hammerdal* hafva i ett föregående bref framstälts.

Det natursköna Ström

kan, ur flere synpunkter sedt, tjena som belysande exempel på ställningen öfveralt, där träpatronernas intressen äro de förherskande. De ståtliga byggnaderna i de större byarna, och särskildt på den vackra kyrkplatsen med sina regelbundna gator, sina handelsbodas, kontorslokaler, sitt apotek och sina villor med telefonförbindelser med Frostviken 12 mil norrut och Östersund lika långt söderut, tyckas vitna om ett ovanligt välstånd, om framåtskridande utan like. Man har svårt att fatta, att man befinner sig i en aflägsen skogsbygd. Men den vackra

medaljen har sin baksida. Bakom den yttre glansen grina missförhållanden af allvarsam art.

Hvad bolag och enskilda firmor slagit under sig,

är ofta ganska svårt att noggrant utröna, ty det händer ej så sällan, att de ega betydligt mer, än hvad officiella handlingar angifva. Det kan nämligen stundom af olika anledning vara mera förenligt med deras intresse att hafva ansvaringar, som äro skrifna för hemman, än att sjelfva stå som deras egare.

För att så grundligt som möjligt taga kännedom om hvad bolagen ega inom Ströms socken, anlidade vi kommunaltjänstemän, hvilka icke blott gjorde utdrag ur taxeringslängden, utan genomgingo hvarje by och uppgåfvo hvad som både omedelbart och medelbart tillhör bolag och enskilda firmor. Af dessa detaljundersökningar framgick, att vid slutet af 1893 inom kommunen egdes af träpatroner 135 hemman, utgörande ett sammanlagdt skattetal af 14,762 mantal och dessutom 13 utjordar. Härtill kommer afverkningsrätten till den öfriga delen af socknens ofantliga skogsmarker. Hela socknens skogsareal uppgår i rundt tal till omkring 15 kvadratmil (150,000 har).

Hur det ser ut i Ströms bolagsbyar.

Inom socknen finnas flere hela byar, som bolagen slagit under sig. I en af dessa byar, kallad Byvattnet, voro, innan den kom i bolags ego, 4 åbor med omkring 30 nötkreatur, 6 hästar och 100 småkreatur. Nu finnas inom byn endast ett par kor och en häst. Husen äro uppbrända. En mycket rik Hernösandsfirma eger byn.

I en annan by, Vallen, äro hemmanen till ytterlighet vanskötta. Födorådstagare och kreatur på bolagsgårdarna inom byn svälta. Dikena på odlingarna äro igenfallna. Åkrar ligga plöjda och osådda, och ogräs växer öfver fårorna. Byns läge, ej långt från kyrkan, är bra, och den skulle kunna föda många familjer, om jorden sköttes ordentligt.

Byn Risede, där förr flere åbor lefvat och haft sitt uppehälle af jordbruket, har nästan helt och hållet öfvergått i ödesmål. Dess åbor ha ännu ej kommit på fattigvården, men de flesta af dem måste förr eller senare hanna där.

I Torsfjärdens by har det likaledes kommit därhän; att befolkningen måste hanna på fattighuset.

I byn Lidsjöberg, där alla hemman, utom $\frac{1}{192}$ mantal, tillhöra bolag, sitta

nu en del af de förra hemmansegarna som fattiga arrendatorer på sina förra hemman, en del ha rest till Amerika och en del hamnat på fattiggården. Det behöfver ej sägas, att dessa hemman äro vanskötta.

I byn Finnvattnet funnos fordom cirka 6 bönder med i medeltal 70 nötkreatur, 20 hästar och 200 småkreatur; hela byns befolkning uppgick till 30 à 40 personer, och byn var upp-taxerad till 36 fyrk. Detta var 1865, innan bolagen för en spottstyfver tillhandlade sig dess skogsmark, uppgående till 20,000 tunnland. År 1892 fans i byn ej mera kvar än *en* arrendator som hade *en* häst samt *en ko*, som *han hade lånat*, och *denne arrendator var under konkurs*. Byns taxeringsvärde hade nedgått till 29 fyrk.

Bolaget har hvarje år afverkat omkring 40,000 timmer från byns skogar. Men så har också kommunen erhållit sin rikliga del från nämnda by: — ej mindre än 17 fattighjon hafva kommit på fattighuset därifrån, och en enda kvinna inom samma by har skänkt socknen ej mindre än 9 oäkta barn, som hon haft med bolagsfolk!

Skogarna sköflas, byarna ödeläggas och *bolagen utså busfrö i stället för skogsfrö*.

Sedan bolagskarlarna haft 3 à 4 eller stundom flere barn med en kvinna.

lemna de både henne och orten, och socknen får taga hand om dem. Med sedligheten såväl i skogarna, där stundom äfven kvinnor uppehålla sig under pågående timmerdrifning, som i byarna, där bolagsfolk brukar samlas, är det sorgligt bestäldt.

Procenten oäkta barn inom socknen har under de senare åren hållit sig öfver 20, tils den under 1893 gick ned till 18.

Hvilken uppfostran dessa barn skola erhålla är lätt att tänka sig, och hvad det månne blifva af dessa arma barn, som börja sin bana genom lifvet på fattighuset eller under ännu olyckligare förhållanden, det må Gud allena veta!

Fattigvården

i Ström visar äfven talande siffror. För 26 år sedan gingo endast 3 à 4 personer på socknen. Därpå infördes utackorderingssystemet, hvarunder fattigunderstödet belöpte sig till cirka 2,500 kr. pr år. Sedermera inrättades fattiggård. Det årliga fattigunderstödet inom socknen har nu sprungit upp till 10,000 kr. År 1889 uppgick fattighjonens antal till 106, af hvilka 74 voro bolagsfolk från främmande orter, endast 32 infödingar; altså 70 proc. bolagsfolk endast från främmande orter. Läger man härtill de

sockenbor, som genom bolagsväsendet förvandlats till fattighjon, blir procenten ännu större.

Kommunalutskylderna inom socknen måste naturligtvis under sådana förhållanden blifva mycket betungande. För att skaffa medel till upphjelpande af kommunens finanser föreslogo »herrarna» inom socknen inrättandet af ett bränvinsmagasin inom kyrkbyn. Härom utspann sig en häftig strid, hvarvid goodtemplarna, till hvilka äfven en bolagsinspektör hör, upplyste allmänheten om, att inkomsterna af en dylik rörelse skulle hamna annorstädes än i kommunens kassa, hvar efter nykterhetspartiet afgick med seger.

Norr om Ström ligger *Alanüs* socken med ett skattetal af $6^{11/24}$ mantal, hvaraf $2/3$ eges med full eganderätt af bolag, hvilka dessutom innehafva afverkningsrätt till nästan all öfrig skog inom kommunen. Alla åbor inom socknen äro mycket fattiga, med undantag af ett par bönder. På bolagsgårdarna råder samma förhållande som i Ström. Bolagen äro allrådande inom socknen. De tillsatte sålunda nyligen en prest, som bönderna ej ville ha. Bolagen ansvara för utskylderna på sina gårdar, och arrendatorerna utgöra sina arrenden dels i hö och dels i kontanter, hvarigenom de

äro beröfvade både kommunal och politisk rösträtt, hvilken bolagen i de skriftligt upprättade kontrakten förbehållit sig.

Bolagens guldskördar

inom norra Jämtland äro ofantliga. Se här några exempel. En af de förnämsta träpatronerna i norra Jämtland började med att uppköpa skogar åt ett Sundsvallsbolag för endast nominella belopp. Så fick han i uppdrag att inköpa skogar i Ström för Graningeverken. Vid ett tillfälle inköptes all furuskog på ofantliga vidder för 10,000 kr., hvilken skog var värd millioner. Granskogen å samma område inköptes för 1,000 kr. och är nu värd $\frac{1}{2}$ million. Så började han tillika med åtskilliga andra spekulanter att för egen räkning för en ren obetydlighet inköpa skogarinomsocknarna Ström och Frostviken efter Ströms vattendrag — inalles för 41,000 kr. Så bedrefs afverkning från dessa skogar under en tid af 26 år, och såldes under vissa år timmer för 200,000 kr. En af dessa skogspatroner sålde ett år timmer för 270,000 kr. Så blef det fråga om att bilda ett bolag, men härför måste $\frac{1}{6}$ af den inköpta skogen förvärfvas, och för denna sjette-del betalades — sedan man afverkat af

hela skogen för omkring 2 mill. kr. — 245,000 kr., hvilket var ett rampris, ty när bolaget bildades, uppskattades $\frac{1}{4}$ af egendomen till 600,000 kr. En by, Strand, sålde sin skog för 3,800 kr. År 1884 hade öfver 500,000 *träd* afverkats på densamma.

Hvilka ofantliga skogsarealer här förvärfvades för en spottstyfver, kan man tänka sig, då man besinnar, att vissa utskogar, som vid deras inköp ej ansågos hafva mycket värde, kunde hålla en areal af 10,000 tunnland. Den redan nämnda byn Byvattnet egde t. ex. 45,000 tunnland skogsmark, Svaninge by 36,000 tunnland, Svausele 20,000 tunnland o. s. v., allt inom Ströms socken. En enda träpatron eger t. ex. inom norra Jämtland 70 skogshemman.

Ett annat exempel. Gjörvikens skog (i Hammerdal) såldes på sin tid till Vifsta varfs bolag för 12,000 kr. Emedan denna skog är belägen dels vid Indalselvans och dels vid Ängermanelfvens vattendrag, och bolaget endast kunde använda det förra vattendraget till flottled, utbjöd det ena hälften af skogen till salu för 1 million kr., men blef endast bjuden $\frac{1}{2}$ million därför. I stället för att antaga detta anbud kostade bolaget på gräfvandet af en kanal från Ängermanelfvens till Indalselvans

vattendrag, hvarefter virket med stor vinst för bolaget flottades till sistnämnda elf. De summor, som inhöstats ensamt på denna skog, uppgå till millioner. Den s. k. Solbergsskogen inom samma socken, hvilken inköptes för omkring 18,000 kr., har likaledes inbragt millioner. Sammaledes är förhållandet med en annan skog inom samma socken, tillhörande byn Englingen. Flere andra liknande fall kunde anföras.

Tillväxten af träpatronernas värde inom Jämtlands län.

Innan jag går att meddela resultaten af mina undersökningar rörande denna sak, vill jag förutskicka några anmärkningar. Som bekant upptaga länsstyrelsernas femårsberättelser endast skattetalet hemman samt antalet i mantal ej satta »odelstorp» och utjordar, tillhörande *bolag*, men icke hvad som öfvergått i *enskild* trävarufirmas ego. Alldenstund jag anser det vara nödigt för en riktig uppfattning af ställningen att upptaga äfven hemman och hemmansdelar, som öfvergått i *enskild* firmas ego, har jag sökt skaffa uppgifter äfven härom. Jag har härvid dels personligen och dels skriftligen vändt mig till medlemmar af kommunalstyrelserna inom

de särskilda kommunerna, af hvilka jag, hvad Jämtland vidkommer, på 3 mindre betydande undantag när, erhållit exakta uppgifter på jordegendomar, tillhörande *bolag*, men endast från vissa kommuner noggrann specification på egendom, tillhörande *enskilda* trävarufirmor.

Hvad först vidkommer

Jämtland

voro, enligt vederbörande länsstyrelses femårsberättelse, utgifven 1890, 59,128 mantal och 114 ej i mantal satta utjordar i bolags ego; enligt af mig samlade uppgifter från hvarje kommun hade denna siffra vid slutet af 1893 stigit till, i rundt tal, 129 mantal och cirka 140 utjordar, inklusive hittills uppgifvet skattetal hemman och utjordar (ej satta i mantal) tillhörande enskilda trävarofirmor. Häri är icke inräknadt det skattetal, som tillhör främmande länders undersåtar, hvilket år 1891 utgjorde 3,793 mantal.

I Härjedalen

egdes, enligt länsstyrelsens femårsberättelse af år 1890, af *bolag* 39,100 mantal och 6 i mantal ej satta utjordar. Vid slutet af 1892 hade, enligt officiellt utdrag ur taxeringslängderna, denna

siffror ökats till 57,988 mantal. Exakta uppgifter från alla kommuner rörande ofvanstående siffrors tillväxt till slutet af 1893 ha ännu icke erhållits, men den uppgår för närvarande med all sannolikhet, om hvad som eges af enskilda firmor inräknas, till omkring 68 mantal, eller 51 procent af hela provinsens skattetal (134,650 mantal).

För hela länet har således den jordegendom, som öfvergått i träpatronernas egovälde, under tiden från 1890 till slutet af 1893 vuxit från 98,228 mantal till cirka 197 *) mantal.

Hvad vidkommer *arealen* skogsmark inom länet, som kommit under träpatronernas välde, kunna ännu ej exakta siffror uppgifvas, men så mycket kan med visshet uppgifvas, att allra största delen af länets ofantliga skogsmarker befinna sig under träpatronernas medelbara eller omedelbara egovälde.

Bör bildandet af stora bolagsdomäner i Norrland underlättas?

Så vidt jag känner, är det först på sista tiden som förslaget att genom lagstiftningsåtgärder underlätta bildandet af stora skogsdomäner i Norr-

*) Dessa siffror visa likväl ej den fullt exakta tillväxten af träpatronernas välde, emedan uppgift ä enskilda firmors egendom 1890 saknas.

land under några få kapitalstarka bolag offentligt framstälts (först i en år 1892 utkommen broschyr »Om Norrlands skogar» och senast i en artikelserie, som nyligen stått att läsa i en hufvudstadstidning).

Att detta förslag står i full öfverensstämmelse med de stora trävarubolagens önskningsar och sträfvanden, vet hvar och en.

Hvad de i de stora bolagen icke intresserade norrländingarne tänka

om detta förslag, har jag under mina resor i Norrland vinnlagt mig om att utröna. Jag har till den ändan haft många santal med såväl ståndspersoner som framstående allmogemän och dessutom hållit sammanträden med ledande personer inom åtskilliga kommuner. Jag skall här i korthet sammanfatta de åsigter, som därvid uttalats rörande denna fråga.

Med en mun hafva alla uttryckt sin förvåning öfver ett förslag att genom extra lagstiftningsåtgärder underlätta den ekonomiska omhvälfning, som, gynnad såväl af tidsförhållandena som af existerande lagar och rättsväsende, sedan en följd af år gått fram med stormsteg öfver Norrland, hotande att förvandla det till ett nytt Irland.

Ofvan nämnda förslag går, som be-

kant, ut på att genom tydliga lagbestämmelser underlätta afsöndring och skattläggning af skogsmark, hvarigenom bolagen skulle kunna komma i besittning af hemman tillhörande skogsmark, utan att behöfva inköpa hemmanens inegor.

Häri genom skulle stora skogsdomäner under kapitalstarka bolag kunna bildas och, så påstås det, en sjelfegande bondebefolkning på samma gång bibehållas, och försäkrar förslagsställaren, att genom dessa stora skogsdomäners bildande skulle skogsvården och den för hela vårt land betydelsefulla trävaruindustrien bäst kunna betryggas, samt att alla farhågor för öfvergrepp och förtryck från de kapitalstarka bolagens sida äro ogrundade.

Hvad först vidkommer

afsöndring af skogsmark,

så har det upplysts, att afsöndring af skogsmark från hemman sedan några år tillbaka pågått i ganska stor skala genom köp, hvilka blifvit lagfästade, trots lagbestämmelsen om jordafsöndring, att högst $\frac{1}{5}$ af hemmanets egovidd får afsöndras, och stundom t. o. m. utan att den laggifna föreskriften om hemställan till k. m:ts befallningshafvandes pröfvande, i sådana fall då det gäller afsöndring af mer än $\frac{1}{5}$ af

hela egovidden, blifvit vederbörligen iakttagen.

Denna afsöndring af skogsmark sker på olika sätt. Ett stort Sundsvallsbolag går vanligen tillväga på följande sätt.

Bolaget inköper först hela hemmanet och sedan återsäljer inegorna och en bit »hemskog» till den förre hemmansegaren, så att inegorna och hemskogen fortfarande utgöra stamhemmanet med bibehållande af hela skattetalet. och bolaget behåller skogsmarken, som kan vara ända till mer än 20 gånger större än inegorna och hemskogen, såsom afsöndrad »lägenhet» eller utjord mot en årlig afgäld af 10 à 15 kronor.

»Stamhemmanets» innehafvare får utgöra alla utskylderna, men bolaget, som innehar de inkomstbringande skogarna, är befriadt från andra utskylder än den obetydliga afgälden. Huru sådana afsöndringar af ofantligt värderik skogsmark kunna förlikas med bestämmelserna i 4 § 1 och 2 mom. af k. förordningen angående hemmansklyfning och jordafsöndring af den 6 aug. 1881, där det bland annat heter, att å jord, som afsöndras från hemman, må afgälden *»ej vara mindre, än att den motsvarar hvad af hela hemmanets eller lägenhetens räntor och öfriga allmänna utskylder, vid jäm-*

förelse af egornas storlek och beskaffenhet, å den afsöndrade jorden belöper», det hafva de norrländingar, hvilka upplyst mig om dessa köp, svårt att fatta; »men bolagens advokater», för att begagna en norrländsk bondes uttryck, »kunna nog utreda, hur det hänger ihop med den saken.»

På vissa ställen inom norra Jämtland hafva bönderna omedelbart sålt skogsmarken till bolag såsom »utmark» med full eganderätt och behållit inegorna samt litet skogsmark till husbehof. Äfven här, såsom vid de ofvan anförda fallen, hvilat all skatt på inegorna, och innehafvaren af de värderika skogsmarkerna är befriad från alla utskylder, utom en obetydlig afgäld. — En af de bönder, som på ofvannämnda sätt sålt sin skogsmark till ett bolag för omkring 3,000 kr. (skogen var värd ett mångdubbelt större belopp), hade *utfärdat en inteckning till bolaget på 4,000 kr. som säkerhet för, att han skulle utgöra alla på hemmanet belöpande onera!*

Ett annat sätt att afsöndra skogsmark är följande: Bonden säljer hela hemmanet åt bolaget, men bibehåller inegorna och en bit skogsmark som »undantag». I dylika fall hvilat all skatt på skogsmarken, hvilken sålunda utgör »stamhemman», men »undantagsinnehafvaren» förbinder sig att

årligen betala en viss, vanligen ganska dryg afgäld till bolaget. — Huru det kommer att ställa sig på ett dylikt hemman, om t. ex. skogsmarken förstöres af skogseld, eller då all skog afverkats, så att det ej längre bär sig att betala utskylderna för densamma, är ej så lätt att fatta; men bolagsjuristerna kunna nog utreda äfven detta. Kanske öfverlåtes då skogsmarken, d. ä. »hemmanet», till någon medellös person, såsom redan händt i liknande fall, hvilken icke kan betala utskylderna?

Inom Alanäs socken i norra Jämtland, där mäktiga Hernösandsbolag regera, finnas 32 *fastigheter utan skattetal*, hvilka äro hemman, inköpta af bolag, som sålt inegorna såsom torp med nytjanderätt till vedbrand af af-fall från skogsafverkningen samt till myrslätter för foderbergning, mot en årlig afgäld såsom grundränta till bolagen.

Ett af de bättre bolagen, som eger en mycket stor mängd hemman inom norra Jämtland, har nyli-gen uppgjort en plan att försälja inegorna med åbyggnader och nödig husbehofsskog som »odelstorp» eller hemmansdelar. En af bolagets inspekto-rer visade mig ett tryckt formulär till kontrakt för dylika köp. I dessa kontrakt finnes ingen bestämmelse

om rätt för köparen till mulbete på bolagets skogsmark. På min anmärkning härom meddelade inspektoren, att aftal härom skulle träffas i hvarje särskildt fall, och att åboarna skulle betala en viss afgift för betesrätten. Så vidt jag vet, hafva vid de förut nämnda afsöndringarna af skogsmark ingen mulbetesrätt inrymts åt innehafvareaf inegorna. Den, som eger någon kännedom om den betydande roll mulbete spelar i den norrlandske bondens näringslif, kan lätt förstå, hvilka svårigheter kunna uppstå för dessa innehafvare af hemman och heumansdelar, där de för mulbetesrätt äro helt och hållet beroende af bolagens gunst och nåd. Som bekant se bolagen ytterst ogerna, att kreatur beta i deras skogar, och författaren till broschyren »Om Norrlands skogar», hvilken i detta såväl som i andra afseenden ifrigt förfäktar bolagens åsigter, går så långt, att han yrkar, att det *»borde genom lag förbjudas att hålla kreatur betande på egentlig skog»*

Dessa hemman, från hvilka skogsmarken afsöndrats, eller de, hvilka återköpts, från bolagen, sedan de afverkat skogen på desamma eller undantagit skogsmarken till evärdelig besittning, och som vanligen äro ytterst vanskötta, hafva naturligtvis sjun-

kit mycket i värde, och deras innehafvare kunna icke uppehålla sig på desamma och utgöra de dryga utskylterna utan att skuldsätta sig eller anlita sitt kapital, om de, hvilket endast hör till sällsynta undantagsfall, ega något sådant, hvadan deras ställning blir analog med bolagsarrendatorernas, med den skilnad, att de äro till namnet sjelfegande.

Alla de norrländingar, med hvilka jag samtalat om denna fråga, anse därför, att en dylik afsöndring af skogsmarken från hemmanen skulle i många fall sätta de senares existens på spel, t. ex. i sådana trakter som Härjedalen, där ängsslåtterna, hvilka äro af så stor betydelse för provinsens hufvudnäring, boskapsskötseln, genom skogsafverkningen blifvit så förderfvade, att de aldrig kunna återförsättas i sitt forna skick, för att ej tala om den norrländske bondens beroende i allmänhet af skogen, sådana förhållandena för närvarande gestaltat sig, såsom stöd för jordbruket.

Vidare måste, om en dylik afsöndring får fortgå, en mängd hemman i en icke aflägsen framtid blifva utan husbehofsskog, något som redan nu utgör en allvarsam fara t. o. m. i trakter, där skogstillgången ansetts vara mycket rik och där bolagen endast hafva afverkningsrätt, t. ex. i skogs-

socknarna Håsjö och Hellesjö, där bolagen ega afverkningsrätt till »all skog», och där de afverkat skogen till så låga dimensioner, att flere hemmansägare sakna t. o. m. bygnadsvirke till sina gårdar.

Denna afsöndring af skogsmark, äfven om skogsmarken komme att ordentligt skattläggas, anses vidare föga harmoniera med ett rationellt och rättvist beskattningssystem. Om t. ex. skogen ödelägges genom skogseld och sköfling eller på annat sätt blir värdelös, måste skatten slutligen återfalla på jordbruket, som därigenom blir ytterligare betungadt.

Den viktigaste delen i denna fråga har likväl framhållits vara den,

huruvida det är möjligt för jordbruket i Norrland att existera oberoende af stöd från skogen.

På min fråga, huruvida ej jordbruket i Norrland kunde uppdrivas till en sådan höjd, att det, oberoende af inkomsten från skogarna, kan uppehålla en sjelfegande hemmansägareklass nu som fordom, då jordbruket stod på en mycket lägre ståndpunkt, och, det ju finnes kommuner utan skogstillgång, hvilka reda sig ganska bra, svarades vid ett sammanträde med flere framstående hemmansägare följande:

Att detta under andra förhållanden än de nu rådande kunde vara en möj-

lighet, och att så skall ske i en framtid, vill man gerna hoppas, men att nu, sådan ställningen för närvarande gestaltat sig, reda sig ensamt på jordbruk i Norrland är hardt nära omöjligt, utom på särskildt gynsamma trakter.

»Det är sant», yttrade en framstående jordbrukare, med hvilken de öfriga instämde, »att det finnes enskilda hemmansegare, som reda sig utan skog, men dessa hafva i allmänhet varit burgna sedan forna bättre tider. Exempel på hemmansegare, som genom jordbruk arbetat sig upp till oberoende under de senare åren, äro sannerligen svåra att uppleta inom vår provins. Sedan järnvägen kom till stånd, hafva prisen på jordbruksalstren blifvit så låga här uppe, att det omöjligt bär sig att med legda arbetskrifter idka jordbruket; och då utskylderna årligen växa, hvarifrån skola då pengar tagas till dessas utgörande samt till betalande af räntor å skulderna, som hvila på jorden? Största delen af våra hemmansegare äro skuldsatta, och skulderna snarare ökas än minskas, tack vare de växande utskylderna och våra talrika enskilda banker, hvilka upprätthålla det olyckliga växellånesystemet, som i samband med bolagen utsuger landets must och märg. Hvad som är kvar

af landets ekonomiska och moraliska krafter efter bolagens förhärjande framfart, förödes i ej ringa grad af dessa utsugningsapparater, de enskilda bankerna, i hvilka bolagsherrar ofta äro stora delegare. Fordom var det annorlunda, då största delen af utskylderna utgjordes in natura, och bönderna behöfde högst obetydliga kontanter för sina små behöf. De förfärdigade sjelfva hvad de behöfde, de utbytte i Norge, Medelpad och Helsingland sina inhemska produkter mot andra, som de behöfde, och de redde sig godt, om ock under mycken möda och arbete. Men nu *måste* det vara pengar, pengar till allt och öfverallt, och hvarifrån taga dem, sedan den hufvudsakliga hjälpkällan, skogen, hvilken naturen skänkt dessa trakter till befolkningens fromma, utsinat eller afhändts jordbruket?»

»Men kan ej mycket vinnas genom en bättre hushållning, större flit och företagsamhet?» frågade jag.

»Visserligen. Det lider intet tvifvel, att mycket slöseri inträngt bland allmogen, men detta gäller likväl mera den lösa befolkningen än den jordbrukande klassen (med undantag af några kommuner här och hvar). Här finnas en mängd jordbrukarefamiljer, som lefva så tarfligt, att de ej gerna kunna lefva tarfligare, och äro nyktra

och arbetsamma, men kunna likväl med yttersta möda draga sig fram. Många af dem blifva mer och mer skuldsatta trots alla sina ansträngningar.»

Riktigheten af detta sista påstående kan icke förnekas. Jag har sjelf påträffat, t. ex. inom Jämtland, flere arbetsamma och ordentliga jordbrukarefamiljer, som i sina hem icke ens använda kaffe, men som likväl icke skulle kunna reda sig, om de ej kunde skaffa sig biförtjenster till räntornas och utskyldernas utgörande.

»Detta gör», fortsatte min sagesman, »att en allmän modlöshet och hopplöshet bemäktat sig allmogen, hvilken, i stället för att röna sympati, ej sällan möter motsatsen från öfverklassen och myndigheterna.

»Det har blifvit vanliga slagord bland herreklassen, att allmogen lefver för högt, hvarpå man anför såsom bevis några enstaka fall, utan att göra sig mödan att taga kännedom om det försakande och mödosamma lif, som i allmänhet lefves i de djupa lederna. Det förnekas icke, vi upprepa det, att lyx och slöseri inträngt bland allmogen, men hvarifrån har den kommit, om icke just från öfverklassen, som har så lätt för att skrodera om allmogens slöseri? Och huru skall detta missförhållande i grunden botas, om ej genom ett bättre föredöme hos

dem, som lefva på samhällets höjder, och till hvilka folket medvetet eller omedvetet ser upp? Men på något sådant är ej mycket att hoppas.

»En del anse, att det ej kan blifva bättre, förrän all skog tagit slut och befolkningen blir nödsakad att återgå till jordbruket och tillgripa andra och stabilare binäringar än skogsafverkningen, t. ex. förädling af malmer, som möjligen finnas i våra fjälltrakter. Men utom den fara för klimatets försämrande, som redan nu börjar visa sig särskildt genom fjällskogars uthuggande — en fara, som vi bönder, trots vissa påståenden af lärda män i motsatt riktning, haft tillfälle att iakttaga på vissa orter — och hvilka måhända skulle blifva af olycksdiger art, därest skogarna, i all synnerhet i fjälltrakterna, finge ödeläggas, är det, såsom jag redan förut påpekat, en ren omöjlighet för det norrländska jordbruket att under nuvarande förhållanden reda sig utan stöd från skogen. Om de lagstiftande myndigheterna vilja på fullt allvar rädda Norrland för framtiden, böra de, i stället för att, i bolagens intresse, underlätta afsöndringen af skogsmark, vidtaga åtgärder för att *förhindra* skogens afsöndring från hemmanen på samma gång som dessas öfvergång i bolags ego.»

Hvad vidkommer

skogens vårdande

medgifva äfven bönderna sjelfva, att skogsvården är bättre på skogar, hvilka med full eganderätt innehafvas af kapitalstarka bolag än på skogar tillhörande enskilda bönder; men de anse på samma gång, att enskildas skog skulle kunna beredas tillräckligt skydd genom en lämplig skogslag för nedre Norrland, likasom skogarna i öfre Norrland äro genom skogslagar skyddade. Hvad vidkommer den bättre skogsvården på de stora bolagens skogsområden, så beror det visst icke på någon högre grad af patriotism hos dessa än hos de enskilda bönderna, utan endast på pur-egoism. Detta bevisas bäst af det oförsvarliga, för att ej säga brottsliga sätt, hvarpå de handterat skog å de trakter, där de haft afverkningsrätt på vissa år, i synnerhet där denna rätt icke varit begränsad af några dimensionsbestämmer. Exempel härpå kunna anföras i mängd, t. ex. från östra Jämtland och Ängermanland, där de på sina ställen kalrakat skogsmarken och icke ens sparat löfskogen. Det låter ju tänka sig, att sådana förhållanden kunde inträffa, att de stora bolagen en vacker dag skulle finna det med sina intressen förenligast att afverka

all skog på en större eller mindre del af sina domäner, hvadan ju icke häller de erbjuda tillräcklig garanti för en rationel skogsvård oberoende af en skogslag.

I stället för att ur skogsvårdens synpunkt yrka på bildandet af stora bolagsdomäner, hvilka med nödvändighet komme att medföra de allvarsamaste faror för landet både i ekonomiskt och socialt afseende, kunde man ur samma synpunkt med mycket större skäl yrka på bildandet af sockenallmänningar till upphjelpande af landets uppodling och utveckling på grundvalen af en burgen sjelfegande befolkning, i stället för allherskande millionbolag, dominerande öfver hel- och halfproletärer.

Att en högre rättvisa och fosterlandets högsta intressen kräfva en reduktion i denna riktning, därom hysa tänkande och framsynta fosterlandsvänner intet tvifvel, men dess genomförande under nuvarande förhållanden låter sig näppeligen tänka.

Farhågorna för öfvergrepp från de öfvermäktiga storbolagens sida

förklaras af författaren till förutnämnda artiklar, som stått att läsa i en Stockholmstidning, vara ogrundade. Att de i storbolagen icke intresserade

norrländingarna lysa en alldeles motsatt uppfattning, vet hvar och en, som har den ringaste kännedom om den allmänna meningen och förhållandena däruppe. I kusttrakterna af Norrland, där trävarubolagen hafva sina sågverk och andra inrättningar, och där de skatta för sin rörelse samt äro tvungna att taga vård om sina underlydande, är det helt naturligt, att missnöjet med bolagen måste vara mindre. Det är här man skördar de hufvudsakliga fördelarna af trävarurörelsen utan att behöfva lida så mycket af dess nackdelar. Helt annorlunda ställer det sig uppe i landet, där bolagen skörda sina millioner och lemna efter sig endast ekonomisk och moralisk ruin. Ju längre man kommer uppåt landet, ju intensivare bli missnöjet och oviljan mot trävarubolagen, tils man kommer till de trakter, där bolagsväldet hunnit utveckla sina naturliga frukter, en utarmad proletär-klass, försänkt i hopplös likgiltighet.

»Detta är altså det ideal man uppställer för Norrlands framtid!» utropade en mycket framstående norrländing efter genomläsandet af ofvannämnda tidningsartiklar. »Man vill underlätta hopandet af Norrlands förnämsta egendomar under några få kapitalstarka öfvermäktiga korporatio-

ner, opersonliga, jag hade så när sagt oansvariga existenser, hvilka hafva visat sig kunna handskas med rätt och rättvisa nästan huru de behogat! Man vill t. o. m. genom lagstiftningsåtgärder underlätta skapandet af å ena sidan några få mångmillionärer, som tillika med sina disponenter vältra sig i lyx och öfverflöd, och å andra sidan en proletärklass, försänkt i armod — man vill t. o. m. med lagens slägga drifva in den kil, som är riktad mot samhällsträdets mærg, en burgen medelklass, och splittra det i två halvor, en allsmäktig storkapitalistklass och ett hopplöst proletariat. Och de, som uppställa och arbeta för förverkligandet af ett sådant ideal, göra anspråk på att vara samhällsbevarande framför alla andra! Visar ej historien och erfarenheten, att en burgen medelklass, framför alt bland jordbrukare, är den säkraste grundvalen för ett folks sunda utveckling, men att däremot en förtryckt proletärklass under några få storkapitalisters välde ntgör den största faran för samhällets bestånd.»

Vid alla tillfällen, då denna fråga behandlats, har det med skärpa framhållits, hurusom erfarenheten af bolagsväldet, där det florerar, mer än tillräckligt bekräftar de farhågor, man hyser rörande framtiden, därest bo-

lagsväldet obegränsadt får utvecklas i samma riktning som för närvarande. Redan nu har det på många ställen gått så långt, enligt såväl bönders som ståndpersoners vitnesbörd, att om en bonde visar sig sjelfständig gent emot bolagsherrarna, blir han genom deras inflytande ruinerad. Många exempel härpå kunde anföras. Där bolagsintressena äro förherskande, kan man vara öfvertygad om, att de klipskaste bönderna äro engagerade af bolagen, under det de öfriga antingen krypa för dessa för att komma i åtnjutande af några små fördelar eller också, under hat och förbannelser öfver bolagsväldet, kämpa en ojämn strid mot öfvermakten för att bibehålla en smula af sin forna sjelfständighet. Icke blott i de kommuner, där bolagen genom egendomsbesittning äro enväldiga vid ledningen af kommunalangelägenheterna, utan äfven där de endast medelbart äro herrskande, bestämna de på hvilken sida rösterna skola afgifvas både vid de kommunala och de politiska valen. Vågar någon vid dylika tillfällen opponera sig, förstå de att göra lifvet surt för honom.

Betecknande för situationen är äfven, att bolagen, hvilkas delegare bo i kuststäderna, Stockholm, Göteborg eller i utlandet, vid prestval till-

sätta prester, som befolkningen ej vill ha. Folket vill i allmänhet ha prester, som ifra för nykterhet och gudsfruktan, då däremot bolagsherrarna föredraga sådana, som finna nöje i att pokulera med dem och stå på deras sida gent emot folket. Den som fordom vistats i Norrland och känner den rättframhet och ärlighet, som då utmärkte befolkningen däruppe, behöfver ej uppehålla sig länge i de trakter, där bolagen regera, för att upptäcka det kryperi, spioneri och intrigväsende, som förgiftat den forna öppna ärligheten.

På många ställen har äfven framhållits, hurusom bolagen, om de också annars söka öfverlista hvarandra, äro eniga då det gäller att nedtrycka prisen på arbete och annars undertrycka befolkningen och uppdrifva prisen på proviant, där det är brukligt, att bolagen eller deras inspektorer hålla sådan.

Dylika öfvergrepp och dylikt förtryck från bolagens sida förekommer icke blott i de kommuner, där de slagit under sig en mängd hemman och hafva ett stort antal af dem beroende arrendatorer, utan äfven i kommuner, där de endast eller hufvudsakligen förvärfvat sig afverkningsrätt till skogen. Om, såsom det föreslagits, afsöndring af skogsmark från inegorna, så att dessa skulle komma

att med full eganderätt innehafvas af bönder, skulle komma att ega rum i större skala, anse framsynte och tänkande norrländingar i allmänhet, så vidt jag kunnat utröna, att dessa innehafvare af inegorna och litet husbehofsskog på de stora bolagsdomänerna snart skulle komma i samma beroende ställning af de öfvermåktiga bolagen som den, i hvilken arrendatorerna befinna sig. De skulle, med ytterst få undantag, i likhet med de senare nödgas arbeta större delen af tiden åt bolagen för en ersättning, hvilken komme att hållas nere så lågt som möjligt. Följden skulle blifva jordbrukets försummande och böndernas skuldsättning hos bolagen, upprättandet af lösöre köp med dessa o. s. v., alldeles såsom för närvarande ofta är fallet icke blott där bolagen ega hemman, på hvilka de hafva arrendatorer, utan äfven där de endast hafva afverkningsrätt eller hafva afsöndrat skogen, så att inegorna innehafvas af till namnet sjelfegande bönder.

I sammanhang härmed har äfven framhållits en mängd fall af lönkrögeri, som bedrifvas icke blott under ögonen på bolagsherrar, utan äfven någon gång af bolagstjenare; upprörande handlingar af hårdhet och grymhet, hvarpå exempel framdeles torde komma att framställas, o. s. v.

Vackra undantag, både hvad vidkommer bolag och inspektorer, förekomma här och hvar, men dessa äro endast undantag.

Hvems är skulden?

På min upprepade fråga, huruvida delegarna i bolagen eller de enskilda patronerna hafva kännedom om, huru deras underlydande inspektorer husera uppe i skogsbygderna, har svarats, att de åtminstone i vissa fall ej kunna vara i fullkomlig okunnighet därom. »Men», sade en mycket aktningsvärd norrländing, »då man talar vid inspektoren, så skyller han på bolaget och säger, att han måste bevaka dess intressen, äfven om han därvid måste förefalla hård, annars mister han sin plats. Talar man med delegare i bolagen, af hvilka många äro mycket fina karlar och umgås i de högsta kretsarna, skylla de på inspektorerna, och både patroner och inspektorer svära på bönderna och arbetarne.»

För min enskilda del må jag säga, att jag träffat inspektorer och patroner, hvilka äro samvetsgranna personer och söka efter bästa förmåga att göra hvad rätt och billighet kräfva, men äfven beklaga sin svåra ställning. Men män af dylik kaliber torde likväl höra till undantagen, af alt att

döma, och det torde vara altför vanskligt att bygga på slunpen i detta afseende.

Kriser.

Bolagen, säger man, behöfva besitta stora skogsdomäner med full eganderätt för att kunna möta kriser och reglera afverkningen efter förhållandena på världsmarknaden. »Sådant tal», yttrade en ståndsperson i Norrland, »låter, minst sagdt, underligt, då man vet, att flere af våra millionbolag redan gifva från 100 till 1,000 proc. i utdelning på sina aktier. Ett bolag gaf härom året 4,000 kr. i utdelning på aktier ursprungligen lydande å 1,000 kr., och hvilka aktieå sprungit upp i värde till öfver 40,000 kr. Kan det då verkligen vara välbetänkt att yrka på, att dessa redan nu allsmäktiga bolag, som årligen afsätta millioner för att slå under sig skogsmark och hemman, skola ensamman komma i besittning af största delen af skogsmarken i Norrland, hvarigenom all täflan med dem omöjliggöres och de sjelfva kunna bestämman prisen både på köpvirke och arbete?»

»Man bekymrar sig mycket för kriser, af hvilka millionbolagen skulle kunna komma att beröras; men man hör sällan talas om *våra* kriser», yttrade en f. d. sjelfegande norrländsk

bonde, hvilken dukat under i den ojämna ekonomiska striden och förvandlats till en fattig arrendator på en bolagsgård, där han, i likhet med de allra flesta bolagsarrendatorer i hela Norrland, icke ens får ett ordentligt kontrakt med bolaget, utan sitter »på nåde» och kan, såsom ofta sker, när som helst drifvas bort. Denne f. d. bonde hade rätt. Den kris, som för närvarande öfvergår Norrland och håller på att förvandla dess sjelfegande jordbrukarebefolkning till proletärer, tarfvar sannerligen mera att uppmärksammas af de lagstiftande myndigheterna än de möjliga kriser, som kunde för något år minska storbolagens inkomster med en eller annan million.

Norrlands uppodling

skulle äfven ännu mera hämmas i sin utveckling genom det påyrkade bildandet af stora bolagsdomäner. Där om vitnar mer än tillräckligt bolagsväsendets hämmande inflytande på jordbrukets utveckling öfveralt i Norrland. (De få bolagsgårdar i närheten af sågverk eller vid hafskusten, på hvilka jordbruket är högt uppdrifvet, äro de enda undantag från regeln — jordbrukets vanvård på bolagsdomäner — hvilka kunna anföras). Man kan vara öfvertygad om, att därest Norr-

lands skogsmarker förvandlas till bolagsdomäner, ingen nyodling inom deras områden kommer att ega rum, så länge de existera, utom i enstaka undantagsfall.

Jag avslutar detta referat öfver norr-
ländingarnas tankar om förslaget att
förvandla en stor del af Norrland till
bolagsdomäner med att återgifva följande utdrag ur biskop L. Landgrens ämbetsberättelse, afgifven vid prestmötet i Hernösand 1883, hvilket visar,

hvad biskop Landgren tänkte om bolagsväsendet.

»Försjunkande i fattigdom kan vara föranledt af lättja och dåsigheit; men det kan ock komma af fleråriga missväxter, af omhvälfning och missgrepp i de ekonomiska förhållandena, så att förbittring och misströstan föder af sig en allmännare håglöshet.

Af alla stiftets landskap är Härjedalen utan tvifvel det sämst lottade. Landet består hufvudsakligen af berg och grusgrund, fordom fylldt af mer eller mindre ståtliga skogar, som ditlockat bolag och skogsafverkare från alla kanter. Sedan dessa för en obetydlig penning åtkommit skogar, jämte ett och annat hemman, genomdrefvo de laga skiften, som enligt presternas intyg medförde så stora kostnader,

att bönderna måste sälja sina hemman *) och antingen flytta till Helsingland och Amerika eller blifva dagsverkare åt bolagen, som sålunda lägga under sig en god del af landskapets jord. Omöjligheten för bonden att täfla med bolagen i drängars och arbetares aflöning gör, att den jord, som är kvar, icke kan skötas. Därtill kommer, att den hastiga tillgången på pengar har stegrat folkets lefnadsbehof i alla riktningar. Kommer så den stora skaran af främmande arbetare, som underhålla det förfärligaste lönkrögeri och annan osedlighet, så är det icke underligt, att den godmodige Härjedalingen anser skogsrörelsen för en förbannelse för landet. Jag har i 40 års tid haft någon beröring med Härjedalingarna och känt dem väl icke som ett kraftigt, men saktmodigt och ärligt folk, hvaribland man fann icke ringa allvarlig gudsfruktan. Jag vill hoppas, att de bönder, som uthärdat med skiftet och i nödens skola lärt sig hushålla, hafva en bättre framtid för sig, och att bolagen för sin egen heders skull bättre skola taga vara på sin befolkning, än hittills skett, genom att aflägsna fyllhundar och slagskämpar.

*) Sedan denna ämbetsberättelse afgafs, hafva de slagit under sig halfva provinsen med full eganderätt.

»Hvad här är sagdt om Härjedalen, gäller, om än i ringare grad, dock i någon mån om stiftets öfriga skogslandskap.

»Herrehatet, som är en gammal känsla hos den svenska bonden, har af dylika förhållanden under senare tiden tillväxt. Den prest, som trifs på herrarnas punsch- och toddygillen, blifver genast föremål för allmogens klander och ovilja, äfven då han för egen del alls icke deltagar i nöjet. Nekas kan ej häller, att en och annan prest genom dylika gillen blifvit i grund förderfvad.»

Träpatronernas egovälde inom Ångermanland.

För att göra sig en någorlunda korrekt föreställning dels om utsträckningen af träpatronernas egovälde och dels om hastigheten af dess tillväxt måste man taga kännedom icke blott om det skattetal hemman, utan äfven den areal skogsmark, som under en viss tid öfvergått i trävarubolags och enskilda firmors ego. Att utröna detta är ingen lätt sak. I länsstyrelsens femårsberättelser upptages endast skattetalet hemman, som eges af *bolag*, icke af *enskild* firma, ej häller den areal skogsmark, som af dem innehafves dels med full eganderätt och dels med

afverkningsrätt. Med ej så ringa omkostnader och arbete hafva från 19 af provinsens förnämsta skogssocknar skaffats, så vidt möjligt, *noggranna* uppgifter på skattetalet hemman, som öfvergått såväl i *bolags* som *enskild* firmas ego, *approximativa* uppgifter på den areal skogsmark, till hvilken de innehafva full eganderätt, men endast ofullständiga uppgifter rörande afverkningsrätt till skogstrakter inom provinsen. Rörande öfriga socknar med mindre betydande skogstillgång, och där bolagen följaktligen ej slagit under sig så många hemman, hafva endast ungefärliga uppgifter erhållits.

Af ofvannämnda uppgifter framgår, att af provinsens hela skattetal (1,343,349 mantal*) hemman samt areal skogsmark (utgörande något öfver en milion hektar) *vid slutet af 1893 innehades med full eganderätt: af bolag 225 mantal* (i rundt tal) *hemman och dessutom nära 100 ej i mantal satta utjordar, alt med en sammanlagd areal skogsmark, uppgående till cirka 470,000 hektar* (47 kvadratmil); *och af enskilda trävarufirmor 23 mantal* (i rundt tal), *utom ett betydande antal utjordar, med en sammanlagd areal skogsmark, uppgående till cirka 50,000 hektar.*

Altså för närvarande i bolags och en-

*) Enligt officiel uppgift för 1891.

skilda trävarufirmors ego med full eganderätt 248 mantal (i rundt tal) med en sammanlagd areal skogsmark, utgörande 520,000 hektar (52 kvadratmil) eller något öfver hälften af all skogsmark inom provinsen.

Enligt länsstyrelsens senaste femårsberättelse innehades vid slutet af 1890 af *bolag* 196,368 mantal samt 76 i mantal ej satta utjordar.

Härvid är att märka, att den värderikaste skogsmarken (med undantag af de allmänna skogarna) befinner sig i träpatronernas egovälde. Rörande *afverkningsrätt* till skog må endast anmärkas, att, ehuru sådan på denna provins på långt när ej förvärfvats i samma utsträckning som t. ex. inom Jämtlands län, omfattar den likväl betydande vidder. För öfrigt må i detta sammanhang äfven påpekas, att träpatronerna genom fordringar, intecknade i en stor mängd hemman, som ännu innehafvas af till namnet själfegande bönder, indirekt förfoga äfven öfver dessas skogstillgångar.

Det är helt naturligt inom de egentliga skogssocknarna, som träpatronerna slagit under sig mest.

Nedanstående tabellariska framställning visar tillväxten af träpatronernas egovälde inom några af de skogrika socknarna inom Angermanland.

Socken.	Socknens hela skattetal i mantal.	I bolags ego 1890.	I bolags och enskilda firmors ego 1894.
Tåsjö	16,880	2,61	11,60
Fjällsjö	19,750	7,8	13,84
Bodum	12,72	9,50	10,00
Ramsele.....	35,70	13,11	18,60
Edsele	18,021	4,71	7,90
Junsele	45,750	15,48	19,60
Ådalsliden	18,250	5,47	7,30
Graninge	11,760	11,45	11,50
Anundsjö	59,253	29,63	33,00
Trehörningsjö	4,528	1,80	2,50
Björna	16,783	4,09	7,00
Skorped.....	20,992	6,80	9,99
Summa	279,796	113,22	*) 152,53

Af ofvanstående socknars sammanlagda skogsmark, utgörande omkring 570,000 hektar, innehafvas af träpatronerna med full eganderätt omkring 360,000 hektar eller 36 kvadrat mil.

Utom ofvan angifna skattetal hemman innehafva träpatronerna i ofvan nämnda socknar ett stort antal mycket värderika utjordar (deras antal uppgick 1890 till 40). År 1890 voro t. ex

*) Af detta skattetal äga enskilda firmor i rundt tal 15 mantal.

12 dylika utjordar uppskattade till 600,000 kr.*)

Af det ofvan anförda framgår, att träpatronernas egovälde inom vissa socknar nått sin gräns, d. v. s. omfattar till det närmaste hela socknen, åtminstone all skogsmark af mera betydande värde, och alla tecken tyda på, att det i en snar framtid kommer att omfatta all värdefull skogsmark inom provinsen.

Jordbruket på bolagshemmanen.

Med undantag af bolag tillhöriga hemman, som äro belägna nere vid hafskusten eller i närheten af bruk och större sågverk, och hvilka i allmänhet skötas mönstergilt, vanskötes jorden mer eller mindre på bolagsgårdarna. Af de socknar inom Ängermanland, hvilka jag genomrest,

*) Inom den andra provinsen af Vesternorrlands län, nämligen Medelpad, innehades med full eganderätt af bolag 1890, enligt officiel uppgift, 53,131 mantal. Exakt uppgift på tillväxten af bolagens egovälde inom provinsen sedan dess har ännu ej erhållits. Efter en approximativ beräkning anses omkring 75 mantal f. n. hafva öfvergått till bolag och enskilda firmor. Hela provinsens skattetal utgör 406,9,1 mantal. Inom *hela länets* skulle så lunda f. n. med full eganderätt innehafvas af bolag och enskilda firmor *cirka 323 mantal*. För jämförelses skull må nämnas, att motsvarande siffror utgjorde: 1880 131, 1885 175 och 1890 249,6 mantal.

har jag endast funnit en, där, af alt att döma, jordbruket i allmänhet ej vanvårdas på bolagsgårdarna. I vissa större byar inom ett par andra socknar har jag äfven påträffat enstaka bolagshemman, som varit mindre vanskötta än de i allmänhet bruka vara. I likhet med öfriga missförhållanden, som den nuvarande utvecklingen af trävarurörelsen framkallat, och den däraf alstrade oviljan mot bolagen och träpatronerna, framträder äfven bolagshemmanens vanskötsel mera bjärt, ju längre man kommer upp åt landet. Åbygnaderna äro mer eller mindre förfallna, ladugårdar, som fordom varit till trängsel fyllda af kreatur, äro till det närmaste tomma, och allting förräder fattigdom, stundom fullständigt armod. Jag kunde uppräknat bolagshemman i tjugotal inom provinsen, på hvilka fordom födts från 10 till 20 nötkreatur, men där det nu finnes endast från 1 till 5.

I Tåsjö, som jag genomreste, voro bönderna fordom jämförelsevis ganska välmående, nu sitta de som utarmade landbönder eller inhysingar i bryggstugorna på sina f. d. egna hemman. För närvarande finnes endast en förmögen bonde inom socknen. Fjällsjö besökte jag ej, men tillståndet därstädes sades vara enahanda, i Bodum likaså. I Backe och Ramsele

lär det vara något bättre, ehuru bolagshemmanen äfven där vanskötas. Rörande tillståndet inom sistnämnda socken meddelade en mycket aktningvärd Ramslebo följande, hvilket i hufvudsak eger sin tillämpning äfven inom andra kommuner:

»Enligt senaste taxeringslängd utgör socknens hela taxeringsvärde 1,970,700 kr. Ehuru bolag och enskilda trävaruhandlande ega mer än hälften af hela socknen, äro de likväl taxerade till endast 889,100 kr. Häraf framgår, att böndernas hemman äro med nära 165 kr. högre taxerade pr selaud (¹ 24 mantal) än de förra; och blir med visshet skilnaden ännu större, i den mån bolagen hinna sköfva bort skogen, hvarigenom hemmanens värde naturligen förminskas. Bolagshemmanen skötas på få undantag när mycket illa, till bevis hvarpå må nämnas, att föga boskap uppfödes på hemmanen, utan höet säljes delvis och delvis förbrukas i timmerskogen. Ringa spanmål odlas. I allmänhet kan man äfven säga, att arrendatorerna på bolagshemmanen reda sig klent, hvilket torde bero bland annat därpå, att arrendatorerna i sig sjelfva äro fattiga och sakna nödiga resurser att sköta jorden, att de i allmänhet ej hafva kontrakt på vissa år utan flytta från det ena hemmanet till det andra för att försöka sin lycka. För min del anser jag det vara en olycka för kommunen och jordbruket ju flere hemman öfvergå till bolagen; och det är fara värdt, att allt flere och flere hemman öfvergå till bolagen. Bolagen afverka f. n. på sina skogar träd till och med 8 tum 4 fot från marken.

En Junselebo sade om ställningen i sin hemort: »De flesta bolagsgårdar befinna sig i ett mycket förfallet skick. Förtjensterna i skogen äro mycket dåliga. Timmerkörarna bli ofta skyldiga vid sluträkningen. Fattigdomen ökas hvar år; det blir sämre och sämre. Inom socknen finnas flere öltappningar, och mycken dryckenskap öfvas efter alla ådalar inom provinsen», något som jag hade tillfälle att personligen iakttaga på flere orter.

Öfveralt klagades öfver det sätt, hvarpå

träpatronernas öfvermakt inom kommunerna

användes. I regeln hafva arrendatorerna inga kontrakt eller, om de hafva sådana, endast på 1 à 5 år eller också med uttryckliga förbehåll, att bolaget sjelft skall ensamt utöfva rösträtt, hvadan bolagen och de enskilda träpatronerna genom sina ombud utöfva rösträtt för alla sina hemman inom de olika kommunerna. Häraf följer, att träpatronerna innehafva öfvermakten icke blott i de socknar, hvilka nästan helt och hållet eller mera än till hälften öfvergått i deras ego, utan äfven i kommuner, där de innehafva mindre än halfva fyrktalet.

Under nuvarande förhållanden, då största delen af hemmansegarna antingen är genom skuldsättning eller på annat sätt ekonomiskt beroende af patronerna, eller, om de äro burgna, engagerade af bolagsherrarna, är det ej att tala om någon möjlighet för bönderna att utöfva någon sjelfständighet i de kommunala angelägenheterna. Vid *mindre* viktiga angelägenheter afgörande kunna bolagsherrarna lemna bönderna i fred för att visa sken af högsinnet; men då det gäller för deras intressen viktigare frågor, hålla de sig ej längre tillbaka. — Betecknande för detta herravälde är, att inom Angermanlands kommuner upprättats 8 utskänkingsställen.

Detta träpatronernas herravälde kastar sin mörka skugga öfver hela lifvet i kommunerna. Om någon visar sig sjelfständig gent emot bolagsherrarna, blir han »boykottad» och ruinerad. Så uppstår å ena sidan listmande kryperi och å andra sidan hat och trots, hvilket i många fall slutar med, att de missnöjda och mera sjelfständiga resa till Amerika. I en liten socken (inom östra Jämtland), där träpatronerna regera allsvåldigt, och där en bolagsherre brukade sammankalla »landbönderna» med ett blåsa i ett horn eller en hvisselpipa, har största delen af den ursprungligen sjelfgan-

de befolkningen emigrerat, och trots de hårda tiderna f. n. i Amerika emigrerade sistlidet år 144 personer från socknen, utom de många värnpliktige, som rymde, och öfveralt i Norrland, där bolagsväldet florerar, talar folket om att emigrera till Förenta staterna, Kanada eller andra länder.

»Hos oss», sade en framstående ångermanlänning från öfre Ådalen, »finnas numera blott två slags människor: bolagsherrar med deras tjensteandar och bolagsslafvar. I en socken ha vi 8 inspektorer, utom bokhållare och faktorer. Med få undantag lefva dessa herrar i sus och dus, äro dubröder och dricka med de förnämsta bönderna. Komma provinsens högste ämbetsmän till våra trakter, kalasa de med bolagsherrarna, som ställa sina ångbåtar till deras förfogande för veckolånga lustresor; men de tyckas ej bry sig om den öfriga befolkningen, som, isynnerhet arrendatorerna, försjunker allt mer och mer i fattigdom. Den forna sjelfegande befolkningen har antingen emigrerat eller tänker på att göra det.»

Några interiörer från Ångermanland.

Det skulle kräfvä för stort utrymme att framställa mina iakttagelser

från alla de orter, jag besökt. För att likväl fullgöra min pligt att framdraga i ljuset åtskilliga sakförhållanden, som böra komma i dagen, skall jag framställa åtskilliga interiörer från en viss gifven ort, hvilka kunna tjena som belysande exempel på ställningen i allmänhet.

För att lemna vederbörande tillfälle att kontrollera mina uppgifter, skall jag uppgifva namn på orter, men så vidt möjligt undvika personer. Vi skola välja en af de bäst lottade socknarna inom öfre delen af provinsen, nämligen

Anundsjö.

Af orsaker, hvilka för den oinvigde äro ett outgrundligt mysterium, har norra stambanan dragits genom en öde skogstrakt längs den tätast befolkade trakten af den folkrika och stora socknen, oaktadt framstående ingeniörer ådagalagdt, att det skulle hafva blifvit billigare att draga den genom bygden. Man har därför nära $\frac{1}{2}$ mils färd från järnvägsstationen genom en skog till den tätaste bygden omkring kyrkan, vackert belägen vid södra ändan af Anundsjön. På de vackraste punkterna synas ståtliga hvitmålade byggnader i villastil med flaggstång, drängstuga och alla åbyggnader på herregårdsmanér. Dessa

äro inspektorsboställen. Man behöfver knappt fråga för att förvissa sig härom. De äro gamla bekanta från alla större platser ända från Dalelfven upp till Torneåelf. Här likasom på de flesta mera befolkade orter i Norrland har allmogen ansträngt sig att efterapa bolagsherrarnas lyx i byggnadsväg, hvaraf frukten visar sig i mer eller mindre smakliga eller osmakliga grannlåtsbyggnader, stundom af kolossala dimensioner. I utlandet skulle dylika »slott» angifva en befolkning af millionärer. Det lär ock finnas ganska mycket välbergadt folk i A., men icke torde alt vara guld, som glimmar. Det är god tillgång på handelsbodar och, af alt att döma, festas och rumlas det ej så litet inom socknen.

Jag söker samtal med åtskilliga framstående personer nere vid kyrkplatsen, men finner snart, att de t. o. m. äro litet smått rädda för att träffa mig. Jag har föresatt mig att besöka några af de aflägsna skogsbyar och nybyggen, som äro belägna inom socknens vidsträckta skogstrakter, hvilka sträcka sig bortåt 8 mil mot Åsele, och vill hafva en af ortens mera betydande män, som är väl förtrogen med ställningen inom kommunen, att skjutsa mig, men han vägrar. Jag försöker med ett par andra, men misslyckas. Först sedan jag kommit från

ortens centrum uppåt byarna, påträffade jag både bönder och någon bolagstjenare, som vågade lemna mig upplysningar (måhända därför att jag ännu var okänd).

I de större byarna tycktes befolkningen i allmänhet vara ganska välbergad, ehuru mer eller mindre beroende af träpatronerna. Om någon bonde visar sig sjelfständig i förhållande till bolagsherrarna, blir han genast föremål för deras tuktan: de komma t ex. öfverens om, att ej gifva en sådan person arbetsförtjenst eller att ej köpa timmer från honom, eller på annat sätt göra honom lifvet surt. På sina ställen hade bolag vid timmerflottningar gjort betydande skador å böndernas slätter och egor eller genom dambygnader förstört laxfiske utan att betala nämnvärd ersättning för skadorna; men bönderna vågade ej försöka att på laglig väg erhålla rättvisa af de allsmäktiga och fruktansvärda bolagen.

I några byar påträffade jag gård-farihandlare, hvilka foro omkring och till ganska högt pris prackade på bönderna »bodvrak».

På bolagsgårdarna.

Efter att hafva färdats efter häst nära 5 mil uppåt skogstrakterna måste jag taga till skidorna för att kom-

ma till ännu mera aflägsna nybyggen. I bolagsnybygget *Bergsjö* klagade åborna öfver de tunga utskylderna på de frostländta och ofruktbara hemmanen. I följd af väganläggningar på aflägsna orter, dem de sällan eller aldrig besökte, hade utskylderna nästan fördubblats, och dessa skola de utarmade arrendatorerna betala, under det millionbolagen skörda sina millioner från de värderika skogarna. Alla åborna voro hänvisade till arbete i skogen för sin existens, men de erhöilo så litet betaldt därför, och den proviant, som lemnades dem af bolaget i stället för pengar, stod högre i pris än hos handlande i allmänhet. En af åborna hade åtnjutit fattigunderstöd. Det såg fattigt ut i nybygget, men ej så uselt som på många andra ställen.

Efter en ansträngande skidtur i djup snö öfver berg och skogar kom jag till ett mycket fattigt bolagsnybygge, *Björnbäck*. De flesta männen voro här som på andra ställen i skogen, och de trasiga kvinnornas och barnens utseende visade tydliga tecken till umbäranden af äfven det nödvändigaste. Stället är mycket magert och frostländt; t. o. m. potatis mognar sällan. Utskylderna, som le utarmade arrendatorerna hade att utbetala som arrende, voro orimligt

höga — hade vuxit ända till öfver 100 kronor på vissa gårdar genom de förutnämnda vägbyggnaderna. (I allmänhet hafva dessa i de flesta fall i och för skogarnas åtkomst anlagda nybyggen åsatts orimligt högt skatte för erhållande af så mycket större skogsvidder). I ett fall hade utskylderna vuxit från 70 till 144 kronor. »Vi kunna ej föda mer än en häst och en ko», sade en husmoder, omgifven af en skara trasiga barn. »Jag ser ingen annan utsigt för oss än svält, ty förtjensten i skogen räcker ej till mer än underhåll åt hästen och på sin höjd åt min man. Stundom icke ens det. — Det är hårdt att tråla och ej se annat än att barnen skola svälta ihjäl», utbrast hon under tårar. I en gård bodde ett gammalt hederligt par, som i 23 år varit »landbondefolk» på bolagsgårdar, de 18 senaste åren under samma bolag — hade släpat och arbetat som myror för att ordentligt betala de dryga utskylderna, under det att det rika bolaget inhöstat sina guldskördar från de skattefria skogarna. Nu äro de båda gamla utslitna, gikt- och värkbrutna. För ett par år sedan, då de ej längre stodo ut med arbetet, skrefvo de till inspektoren, som under årens lopp varit frikostig på muntliga löften och försäkringar om

hjälp för framtiden — kontrakt hade de i likhet med bolagsarrendatorer i allmänhet aldrig haft — och bådo honom förorda dem hos bolaget till litet understöd på gamla dagar, men fingo till svar ett ovetligt bref *med hotelse om vräkning* — emedan de råkade vara slägt med en person, som stämt inspektoren för nedflottning af otillräckligt barkadt virke!

De gamla sutto nu i ett litet rum, i hvilket stodo tvänne tarfliga soffor, som nätt och jämt hade plats mellan väggarna. — »Det är en hård lott!» utbrast gumman under tårar, och då jag antydde, att jag på ett eller annat sätt skulle göra deras ställning känd, tillade hon: »Då bli vi olyckliga. Vi våga knappast säga, hur vi ha det.» Jag lugnade henne med att jag skulle sjelf ikläda mig ansvaret härför, hvilket jag härmed offentligt tillkännager för vederbörande, tilläggande, att om någon utarmad bolagsarrendator skulle blifva lidande genom hvad jag meddelat, jag efter bästa förmåga skall söka göra honom skadeslös. — Må ingen tro, att dessa utslitna gamlas lott hör till *undantagen*; tvärtom hör det till regeln att utarbetade bolagsarrendatorer ej ha annan utsigt än fattighuset, sedan de slitit ut sig i träpatronernas tjänst.

I bolagsnybygget *Hof* är det ännu

fattigare. Där fans endast en ko kvar, och åborna ha sedan länge åtnjutit fattigunderstöd. I *Björk*, där fordom flere nötkreatur och ett par hästar födts, lär återstå blott — en kalf. I *Björkvik*, där fordom födts 5 kor och ett par hästar, finnes numera ingen boskap. Bolagsnybyggena *Östan-* och *Vestanbäck* anlades ursprungligen af Myckelgensjö byamän, hvilka sålde den till ett bolag för 1,000 kr. med skyldighet att först få dem skattelösta, hvilket kostade 2,000 kr. mer än hvad de fått för dem. Dessa nybyggen skulle nu hafva varit värda omkring 600,000 kr. För närvarande sitta där några utarmade bolagsarrendatorer, med hvilka bolaget har gjort lösöreköp.

I bolagsnybyggena *Brink*, *Djupsjö*, *Grabbe*, *Lunne*, *Malma*, *Mossaträsk*, *Norrtjärn*, *Racksjön*, *Skedom*, *Svartsjö*, *Söderskal*, *Vika* m. fl. är det mycket dåligt; i *Högtjäll* är det utfattigt, lika så i *Lindum* och *Selsmo*, som öfvergått till ödesmål i likhet med *Stormyran*. Flere af dessa nybyggen hafva anlagts på spekulation af eller genom bolag. Det sistnämnda t. o. m. skattelöstes — utan egna hus. Men detta hör till en annan historia.

På bolagsnybyggena *Sunnersta* och *Tellmo* äro arrendatorerna ovanligt arbetsamma, men kunna med nöd hålla det grinande armodet på afstånd.

Brattsjö by inköptes 1857 för 36,000 kr. (Detta köps »spännande» historia måste vi förbigå). Oaktadt afverkning egt rum från byns skogar sedan dess, om än jämförelsevis ej i så stor skala, anses byn ännu vara värd 800,000 kr. Några af de gubbar, som voro behjelpiga vid att förmedla detta köp, innehafva silfverpjeser — en bågare eller en kanna o. s. v. — som minnesgåfva af bolaget, och en af dem åtnjuter nu 4,000 kr. årlig pension; men på byns hemman sitta utfattiga arrendatorer, hvilka ha gjort lösöreköp med bolaget. En enka från samma by, sonhustru till en bonde, som för 2,000 kr. afhändt sig sina skogar, på hvilka bolaget förtjenat omkr. 150,000 kr., sitter nu på fattighuset; och en son till en bonde, som sålde sitt hemman, har bortkörts från sitt forna hem och är nu död.

I *Svartsjö* by sitter en 90-årig enka efter en bonde, som sålde sitt hemman för 2,500 kr. till bolaget, som redan afverkat skog från detsamma för omkring 200,000 kr. Enligt köpekontraktet skall hon i födoråd hafva litet kärnfriskt korn och vedbrand etc. samt rättighet att årligen afverka 100 timmer, som bolaget skall nedforsla på flottled. Endast för ett år har detta timmer afverkats, tils för någon tid sedan, då gumman genom ombud lät

afverka 1,000 stockar — hvilka inspektoren lät stämpla om och flotta ned för bolagets räkning. Icke ens föreskrifven vedbrand har gumman fått af bolaget, utan måst lida af köld, och i fjor fick hon en half tunna korn, som *vägde 30 skålpund!* Ej nog härmed, en af bolagets inspektorer kom en dag i öfverlastadt tillstånd till enkans bostad och for ut i otidigheter mot henne och hennes dotter, som vårdar henne, samt *misshandlade den senare*, så att hon bär märken däraf...

Af hvad jag sett på dessa bolagsgårdar, har jag fått det intryck, att det skulle väcka allmän skandal, om en kommun skulle låta sina fattighjon bo och lefva lika eländigt som en stor del af bolagsarrendatorerna.

Proviantmysterier.

Jag började under mina färder i skogstrakterna komma underfund med åtskilliga »ställningar och förhållanden», hvilka till en del äro egnade att förklara det sakförhållandet, att vissa bolags inspektorer, som börjat sin bana som fattiga arbetare eller bokhållare, blifvit egare af hundratusentals kronor, och jag har genom senare undersökningar kommit så långt, att jag genom intyg kan styrka: att orsaken, hvarför arrendatorer tvingas att hos den eller den

köpmannen taga sina förnödenheter, är den, att inspektoren betingar sig en viss procent, t. ex. kr. 2: 50 för hvarje säck mjöl eller spanmål, i stället för att af bolagets medel lemna arrendatorn pengar. Varan fördyras sålunda för arrendatorn, och denna fördyrning är inspektorens förtjenst. Detta abnorma förhållande är ganska allmänt på orten.

Ett åsyna vitne kan på ed intyga, att han sett t. ex. en af ett stort Hernösandsbolags ombud utfärdad anvisning å 8¹/₂ alnar ylletyg, 2 kgm kaffe m. m., där ej något pris var ut-satt, och under det arrendatorn höll på att köpa sakerna hos handlanden, förekom ej ett ord om priset. Här har nu köpmannen tillfälle att med 50 % höja varans pris för den fattige arbetaren. Man kan lätt tänka sig, hvilken tidsspillan och förlust det blir för arbetaren att under vintern eller den del af sommaren, då han har sin bästa förtjenst, nödgas fara 4 å 6 mil till inspektoren och kanske få vänta en eller ett par dagar på denne herre och till sist ej få penningar, för hvilka han kunde köpa varor för billigaste pris hos hvem han vill, utan får då nöja sig med en anvisning att köpa den och den varan där och där. Det kan genom intyg styrkas, att inspek-toren bestämmer dels huru mycket och

dels hvad vara arrendatorn skall köpa. t. ex om han vill köpa hvete eller rågmjöl, måste han taga kornmjöl — från inspektorens kvarn.

Ett undantag härifrån synes ett visst bolag utgöra, hvars förvaltare en gång i månaden reser upp och betalar arbetarna i pengar eller spanmål och hafre utan någon förtjenst därå.

De ytterst få bolagsarrendatorer, som ej äro skuldsatta hos bolagen, kunna genom sin kredit betinga sig bättre pris på proviant hos enskilda handlande, men det stora flertalet, som har lösöreköp med bolagen och ingen kredit hos allmänheten, är tvunget att taga sina varor hvar hälst och till hvad pris inspektorerna behaga bestämma. Häråfr framgår, att inspektorerna hafva större fördel af skuldsatta och beroende arrendatorer än af ekonomiskt oberoende, såsom ock inspektorernas underlydande säga: »Hvad f—n ska' vi med landbönder, som vi ej förtjena på?»

Bolagens egovälde inom Vester- och Norrbotten.

1. Inom Vesterbotten.

I samma mån som skogstillgången genom öfverafverkning förminskats inom Jämtlands- och Vesternorrlands län samt den nedre delen af Vester-

botten, hafva sågverksegare och skogsspekulanter utsträckt sina operationer till Lappmarkerna. Till en början slog de under sig till orimligt låga pris afverkningsrätt till ofantliga skogsarealer, vanligen på 50 år (stundom på längre tid, tvärt emot lagens föreskrift, hvarom ytterligare framdeles), men sedan afverkningstiden genom lag inskränktes till 20 år, började de förvärfva hemman med full eganderätt. Nedanstående statistiska uppgifter från åtskilliga Lappmarkssocknar torde gifva en föreställning om tillväxten och omfattningen af dessa förvärf.

Inom följande 8 Lappmarkssocknar — Lycksele, Örträsk, Åsele, Stensele, Vilhelmina, Sorsele, Fredrika, Dorotea — innehades af bolag vid slutet af 1890 59,85 mantal; de innehade 2 år senare, eller vid slutet af 1892, inom samma socknar 76,497 mantal, alt med full eganderätt.

Enligt uppgifter, som erhållits af kommunaltjänstemän och andra sakkunniga personer på ort och ställe, rörande skattetal hemman, som inom samma socknar egdes vid slutet af 1893, såväl af bolag som af enskilda sågverksegare och trävaruspekulanter, dels i eget namn och dels genom ansvaringar, omfattade deras egovälde vid denna tid i rundt tal 116 mantal.

Hela skattetalet inom ofvannämnda 8 socknar utgör i rundt tal 330 mantal, hvaraf 44,840 krono.

För att gifva en föreställning om de ofantliga vidder skogsmark, som här är fråga om, må meddelas, att inom de tre socknarna Fredrika, Åsele och Dorotea innehades, enligt uppgift af skogstjenstemän, vid slutet af 1892 endast af *bolag* i rundt tal 25 kvadratmil skogsmark med full åborätt och omkring 7 kvadratmil med afverkningsrätt.

Utom denna mängd hemman (i vissa socknar uppgående till betydligt mer än hälften af hela hemmantalet), som träpatronerna innehafva med full eganderätt, innehafva de afverkningsrätt till ofantliga vidder skogsmark inom Vesterbottens Lappmarker. Det har visserligen icke lyckats oss erhålla fullständiga uppgifter från alla socknar på omfattningen af träpatronernas afverkningsrätt, ty det är svårt icke blott för enskilda personer, utan äfven för skogstjenstemän att erhålla fullständiga uppgifter härpå, men vi kunna lemna uppgifter från vissa kommuner, hvilka vi besökt och hvilka kunna tjena som belysande exempel för ställningen inom de öfriga socknarna.

Inom Fredrika innehafva bolag afverkningsrätt till 45 % af hela skattetalet och full eganderätt till öfver 40

%; sjelfegande bönder innehafva afverkningsrätt till endast omkring 12 % af hela skattetalet. I Åsele innehafva bolag och skogsspekulanter afverkningsrätt till cirka 10 % och full eganderätt till 53 %; i Dorotea afverkningsrätt till 9 % och full eganderätt till 80 %, och i Örträsk afverkningsrätt till 30 % och full eganderätt till 40 %. Efter de stora vattendragen, som utmynna i Ångermanland (såsom Ångermanelfven med dess norra bifloder samt Gideå elf), innehafva bolagen och skogsspekulanterna större områden med full eganderätt än med afverkningsrätt, men efter de floder, som utmynna i hafvet inom Vesterbotten (såsom Umeelfven, Vindelelfven och Skellefteelfven med deras bifloder) är förhållandet tvärtom, och innehafves här afverkningsrätt till största delen af de ofantliga skogsvidderna. Inom Stensele socken t. ex., hvars hela skattetal utgör 25 mantal, innehafvas af bolag med full eganderätt i rundt tal 2 mantal, med afverkningsrätt 13 mantal, 4 mantal äro utan skog till afsalu, och endast 6 mantal hafva osåld skog; altså återstår för bönderna endast 24 % af socknens skogar, och visst icke den bästa delen däraf. Inom öfriga socknar, såsom Sorsele m. fl., är förhållandet enahanda.

Inom den öfriga delen af länet innehade bolag vid slutet af 1890 med full eganderätt i rundt tal 43 mantal, hvilken siffra för närvarande, om enskilda trävaruspekulanterns egendomar inräknas, uppgår till omkring 65 mantal. Inom hela länet torde därför bolag och enskilda skogsspekulanter för närvarande innehafva med full eganderätt omkring 181 mantal, omfattande en skogsareal af mer än 60 kvadratmil, hvarförutom de torde innehafva afverkningsrätt för längre eller kortare tid till omkring 100 kvadratmil.

2. Inom Norrbotten.

Genom benäget tillmötesgående från skogsstatens tjenstemäns sida har jag lyckats erhålla exakta uppgifter rörande träpatronernas egovälde med *full eganderätt* inom följande 17 af länets socknar, d. v. s. de egentliga skogssocknarna: Pajala, Korpilombolo, Öfver-Torneå, Hietaniemi, Tärendö, Juckasjärvi, Öfver-Kalix, Neder-Kalix, Gellivara, Råneå, Edefors, Öfver-Luleå, Jockmock, Elfsby, Piteå, Arvidsjaur, Arjeplog. Inom ofvan nämnda socknar utgör hela skattetalet enskild (d. v. s. kronan ej tillhörig) egen dom (bäradsallmanningarna inräknade) 1,047,16 mantal med en sammanlagd

areal *skogsmark* af 3,178,335,⁶⁶ hektar. Däraf egas af bönder 759,⁵⁷ mantal med en areal skogsmark af 2,145,421,²⁷ hektar.

Vid slutet af 1890 innehades, enligt länsstyrelsens femårsberättelse, af bolag 182,⁹⁷ mantal med full eganderätt.

I början af 1894 innehades inom samma socknar *med full eganderätt* af bolag och enskilda skogsspekulanter 269,⁴⁶ mantal, omfattande en sammanlagd skogsareal af 733,719,⁶⁶ hektar. Härtill kommer andel i Harads by inom Edefors socken samt ett betydande antal ej i mantal satta utjordar. Hvad vidkommer *afverkningsrättsförhållandena* inom provinsen, så har det här likasom inom andra delar af Norrland visat sig vara hardt nära omöjligt att erhålla noggranna uppgifter, emedan bolagsherrarna i de flesta fall vägra att lemna sådana; och att på annan väg erhålla dem torde endast kunna ske på officiel väg. Inom Pajala, Korpilombola, Öfver-Torneå och Hietaniemi innehafva bolagen en ofantlig mängd skogar med flerårig afverkningsrätt, men exakt uppgift på skattetal och areal är omöjlig att erhålla. De anses likväl inom sistnämnda fyra socknar innehafva afverkningsrätt till minst 350,000 hektar (35 kvadratmil) skogsmark. Inom Tärrendeö innehafva bolag afverknings-

rätt till $13^{247/384}$ mantal, omfattande en skogsareal af 76,617,6 hektar; inom Jukkasjärvi till $28^{84/64}$ mantal med en areal skogsmark af 125,135,77 hektar, inom Elfsbyn till $45/64$ mantal med 849 hektar, inom Piteå till $2^{38/192}$ mantal med 2,769 hektar, inom Arvidsjaur till $13^{183/1792}$ mantal med 61,048 hektar och inom Arjeplog till 18 mantal med en areal af 99,108 hektar. Inom socknarna Edefors och Öfver Luleå äro äfven en del områden upplättna på flerårig afverkningsrätt. Alttså skulle träpatronernas afverkningsrätt för vissa år inom nämnda socknar omfatta en sammanlagd areal skogsmark af öfver 700,000 hektar. Härtill kommer privilegiiskogar, omfattande en areal af 66,171,85 hektar skogsmark, till hvilka de alt fortfarande hafva afverkningsrätt.

Alttså innehades vid början af 1894 inom nämnda 17 socknar af bolag och enskilda firmor

	hektar skogsmark
med full eganderätt ...	733,719,66
med afverkningsrätt på vissa år cirka	713,528,00
privilegiiskogar	66,171,00

Summa 1,513,418,66

eller i rundt tal 151,34 kvadratmil af länets bästa skogsmark.

Vester- och Norrbottens lappmarker.

I stort sedt har skogsrörelsen framkallat samma förhållanden inom lappmarkerna som inom det nedre Norrlands skogstrakter, med de undantag, som betingas af det skydd mot skogssköfving, som utsyningslagen erbjuder inom de förra. Däremot förefinnas inom dessa särskilda olägenheter såsom en följd af de ofantliga afstånden, de bristfälliga kommunikationerna mellan de vidt spridda byarna och aflägsna nybyggena samt befolkningens andliga omyndighetstillstånd. Det är klart, att alla dessa förhållanden utgöra synnerligt gynsamma vilkor för de moderna Birkakarlarnes operationer.

Jordbruket på bolagshemmanen inom Vesterbottens lappmark.

Ehuru jordmänen inom Vesterbottens lappmarker är öfvervägande mager, mest bestående af sand, grus och (mindre ofta) lera samt kärr och myrjord, finnas äfven trakter, där marken är ganska bördig, såsom i Lycksele och Wilhelmina, och hvarest t. o. m. åkerbruket bedrifvits med ganska stor framgång. I enstaka fall har, vid nyodlingars verkställande eller nybyggens anläggande, af en ren slump på-

träffats mergelartad jord af bördigaste beskaffenhet, och det lider intet tvifvel, att det på många orter inom dessa lappmarker finnes förutsättningar för ett ganska högt uppdrifvet jordbruk, isynnerhet boskapsskötsel. Men hittills hafva likväl såväl åkerbruket som boskapsskötseln varit hämmade i sin utveckling, hvartill flere orsaker bidragit, hvilka haft sin grund dels i befolkningens åskådningssätt och dels i yttre förhållanden. Det största hindret för jordbrukets utveckling är utan tvifvel att söka i trävaruindustriens missriktning. De hemman, som afhändt sig afverkningssätt till skogen på längre eller kortare tid, hafva därigenom beröfvats den för jordbrukets förbättring nödvändiga successiva afkastningen från skogen, hvadan jordbruket på dessa för en tynande tillvaro, fattigdomen ökas och befolkningen blir nödsakad att för svältlöner arbeta i skogarna. På den mängd hemman åter, som innehafvas med full eganderätt af bolag och enskilda skogsspekulanter, försummas jordbruket i allmänhet till en grad, som måste betecknas som ett brottsligt våldförande af landets högsta intressen. Till och med på ännu icke skattlagda krononybyggen, som innehafvas af bolag, och hvilka nybyggen, enligt lag,

skola häfdas för att få behållas, försummas jordbruket ofta till den grad, att det endast till namnet fortfar.

På alla de trakter, som jag besökt, är förhållandet detsamma. Inom *Dorotea* socken, som till största delen eges af bolag, kunna många hemman uppräknas, där kreatursstocken nedsjunkit till endast hälften mot förr eller ännu mindre. De utfattiga arrendatorerna måste naturligtvis ständigt arbeta i skogen för att förtjena sitt uppehälle och betala arrendet. I annat fall blifva de vräkta, hvilket kan ske när som helst, emedan de vanligen ej hafva kontrakt. Här finnas hela byar i detta slafveri, såsom Risjö, Risbäck och Mårdsjö m. fl. I de två sistnämnda egdes vid min genomresa endast omkring $\frac{4}{16}$ mantal af enskilda.

Inom *Åsele* finnas likaledes en mängd sköflade bolagshemman. I Lomsjö skogsrika by t. ex. är största delen af hemmanen sålda till bolag. På de sålda hemmanen är det uselt, de sjelfegande stå sig bra, en af dem är till och med mycket förmögen. I byn Lillögda, där det förr var 10 à 12 åbor, är det nu, sedan den kommit i bolags ego, blott 2 arrendatorer. I Långvattnet, hvars hemman sålt sina skogar för en spottstyfver, råder nu elände. Videbuskar växa på de forna åkrarna och odlin-

garna. I en by, där det förr föddes 25 kor och 6 hästar, födas nu 6 kor och en eller ett par hästar. I nybygget Trehörningsjö, hvarest förr föddes öfver 20 kor och 5 hästar, är det nu utfattigt. I Åkerberg hade en viss f. d. bonde arbetat och släpat i skogen för att draga sig fram som arrendator på en bolagsgård, men blef, ehuru arbetsam och ordentlig, skuldsatt hos bolaget, som, då han flyttade för att skaffa sig bättre utkomst, pantade från honom allt hvad han egde, ända till hans sista ko. På en bolagsgård i byn Långvattnet nedramlade nyss före jul taket på en ladugård öfver kreaturen. I byn Forsnäs föddes fordom på ett hemman 25 kor och 6 hästar, men nu, sedan det kommit i bolags ego, födas endast 8 kor och 2 hästar. De utslitna arrendatorerna komma på fattigvården. Så uppsändas nya verksarbetare som arrendatorer, för att i sin tur komma på fattigvården. Dessa exempel torde vara tillräckliga för att gifva en föreställning om tillståndet i allmänhet på bolagshemmanen inom nämnda socken.

De hemmansegare, som haft nog klokhet och karaktär att icke afhända sig sina skogar eller hemman, höra till så sällsynta undantag, att de betraktas som »original». Ett dylikt »original» är hemmansegaren Mattes Ols-

son i Lomsjö, hvilken är bjuden 50,000 kr. för sitt hemman, men säljer det icke till något pris, emedan han på goda grunder betraktar bolagsverksamheten och bolagspengarna som en förbannelse. Om han mottager en sedel från ett bolag, skyndar han att växla bort den. Ett liknande »original» är hemmansegaren Daniel Ersson i Lakasjöbränna. Dessa gubbar äro bland socknens förmögnaste män.

I *Wilhelmina* hafva under de senare åren inköpts många hemman af bolag och enskilda skogsspekulanter. Af Backsele by t. ex., med 8 åboar, eges mer än hälften af bolag. Dalasjöby är till största delen i bolags händer, och Vågsele-by är helt och hållet, med sina stora skogar, hvilka sträcka sig ända till Saxnäs- och Kittelfjäll, i bolags ego. Djupdals och Stensele byar egas likaledes till mer än hälften af bolag. Alla bolagshemman vanskötas. I byn Skansholmen t. ex föddes förr på en gård 9 kor och 2 hästar; f. n., sedan den varit i bolags ego endast några få år, födas endast 4 kor och 1 häst. Husen äro förfallna, hö förvaras i köket o. s. v., och om några år måste dessa hemman, om denna förödelse får fortfara, öfvergå i ödesmål. Då man färdas genom en by, kan man redan på afstånd se, hvilka äro bo-

lagsgårdar eller icke. »Detta är bolagsordning», anmärkte min skjutsbonde, då vi färdades genom en förfallen bolagsby. Bolagsarrendatorerna hafva inga andra tillgångar att betala arrendet eller utskylderna med än hö, men detta måste de använda i skogen, hvadan ingen gödsel finnes till odlingarna, som få växa igen med skog. I allmänhet få ej häller arrendatorerna vid afträde ersättning för verkställda odlingar. Några bolag, i synnerhet nere vid kustlandet, lofva arrendatorerna ersättning för förbättringar å hus och jord, men dylika förbättringar ega ytterst sällan rum.

Fredrika och *Lycksele* socknar besökte jag ej, men efter hvad jag hört sägas, råda liknande förhållanden på bolagsgårdarna äfven där.

Afverkningslönerna

hafva sjunkit mycket under de senaste 15 à 20 åren och äro för närvarande i allmänhet lägre i öfre Norrland än i det nedre, oaktadt prisen på hö och proviant äro högre i öfre Norrland, i all synnerhet inom Lappmarkerna. Vi hafva ofta hört talas om »de goda tiderna på 70-talet, då arbetarna drucko champagne och åto Schweizerost»; f. n. kunna de med knapp nöd förtjena sitt uppehälle.

Timmerhuggarna reda sig i allmänhet bättre än timmerkörarna. Deras förtjenst pr dag varierar mellan 2 kr. och 2,50.

I nedre Norrland varierar förtjensten för häst och karl, enligt de uppgifter jag erhållit från flere olika håll, mellan 4,50—6 kr. per dag; i öfre Norrland mellan 1,75 kr. å 2,25 för en huggare och 3,50—5,50 kr. för häst och karl.

Provianten beräknas i nedre Norrland till 2 kr. för häst och 1 kr. å 1,25 för en karl; i Lappmarkerna till 2,75 å 3 kr. för häst (höet kostar 1 kr. å 1,25 per pund) och 1,25 å 1,50 för en karl. Under gynsamma förhållanden kunna förtjensterna blifva något högre, men i många fall blifva de mycket lägre, ja, det händer t. o. m. ej sällan, att en som åtagit sig afverkning af ett skogsskifte blir skyldig flere hundra kronor på vinterarbetet, oaktadt han arbetat strängt och lefvat ordentligt. Genom »kne-piga» kontrakt kunna arbetare stundom gå förlustiga all ersättning för sitt arbete. Sålunda hände för ett par år sedan, att tre arbetare i östra Jämtland, efter att ha arbetat hela vintern och ej tagit ut ett öre af bolaget, blefvo skyldiga 300 kr. vid sluträkningen. Utan tvifvel var bolagets chef okunnig om de knep, som ett

par faktorer använde för att stoppa i sin ficka arbetarnas förtjenst. Jag har i min ego tumsedlar från Vesterbotten, som utvisa för flere fall, att, då »flottningsafdraget» frånräknats, så godt som *ingenting* återstår i ersättning för en vinters arbete med häst och karl.

Stundom går det ännu sämre. En viss Ericksson i Åsele arbetade en hel vinter på ett skogsskifte med 4 hästar och blef skyldig 500 kr. på arbetet, sedan han hade betalat huggare och »brottselkarlar» (vägunderhållare). I fjor, då nöden härjade i Lappmarkerna, trälade t. ex. en fattig bonde i Sorsele i skogen hela vintern åt ett stort bolag, men körlönerna äro däruppe till den grad nedtryckta, att det vid sluträkningen befans, att, då »flottningsafdraget» frånräknats och huggarelönen betalats, var bonden -- skyldig 37 kronor! Det är väl sant, att bolaget »af gunst och nåd» i detta och ett par andra fall, som kommit till min kännedom, lemnat litet extra ersättning, *men detta skedde först, sedan »det började ringa» kraftigt bland allmänheten.* Befolkningen är helt enkelt nödsakad att taga hvad den får, hvadan träpatronerna sjelfva kunna bestämma prisen.

Afverkningsprisen längre nedåt kusttrakterna, såsom inom Degerfors

m. fl. socknar, är för medelstort timmer 25 öre pr stock (å 8 alnar och 8½ tum) för huggning, barkning och nedforsling till vattendrag. Om afståndet är under 5,000 alnar, minskas beloppet med 3 %, är det större, höjes det med 3 % på hvarje 3,000 alnar. Häst och karl kunna ej förtjena mer än 2: 50 à 3 kr. pr dag, d. v. s. de kunna icke lefva på skogsförtjensten, om de skola köpa proviant för sig och hästen. För jämförelses skull må härvid nämnas, att då det på 70-talet betalades 35 kr. i forlön för ett lass från Umeå till Lycksele (13 mil), betalas nu endast 10 kr. Afverkningslönerna voro likaledes mer än tredubbelt högre än nu.

I detta sammanhang må äfven anföras några siffror rörande

Lappmarkstransporterna.

Enligt uppgifter, som jag erhållit, forslades under år 1893 från olika punkter å norra stambanan eller från kuststäderna till lappmarkssocknarna Åsele, Wilhelmina, Fredrika och Dorothea 7,092 lass eller, om hvarje lass beräknas till 500 kg., 3,546,000 kg. Allmänna forlönen var under fjoråret i medeltal 4,5 öre, hvilket medelpris gör en summa af kr. 159,570 kr.

Bolagsväldet i Stensele och Sorsele.

Mellan Åsele och Wilhelmina kyrk plats lemnade jag landsvägen och styrde kosan genom ödsliga skogs-trakter till Stensele. Jag skall ej in-låta mig på de besvärligheter och små äfventyr, som äro förenade med en färd efter ytterst dåliga vägar i djup snö genom dessa aflägsna obygder, där endast här och där en skogsby eller ett fattigt nybygge påträffas. Först då man under hela veckor fär-dats — mest i gående — efter häst på dåliga vägar i djup snö eller på skidor, då all tillstymmelse till väg tagit slut, kan man göra sig en före-ställning om betydelsen af sådana siffror som följande, hvilka stå att läsa i böcker: Doroteas areal 25 kv.-mil, Åsele 29, Wilhelmina 76, Sten-sele 67, Sorsele 63 o. s. v., alt gamla mål. Det kunde ej skada, om de skogspatroner, som slagit under sig de ofantliga skogarna i dessa trakter, skulle någon gång, hälst inkognito, företaga en lustresa genom dessa orter och besöka åtskilliga skogs-byar och nybyggen, i stället för till Paris och Medelhafsländerna. Jag skulle kunna rekommendera några 10-tal skogsbyar och nybyggen, som kunde förtjena att besökas.

Stensele är en skogsrik socken. Svartviks bolag har förvärfvat sig afverkningsrätten till största delen af socknens bästa skogar på — nära 70 år. Med några få undantag räkna nämnda bolags afverkningskontrakt sin tid från sommaren 1871, men tillträdet skulle ske efter afvittringens fastställelse, hvilken förrättning då låg i en oviss tämligen aflägsen framtid. Vid det största köpet, omfattande afverkningsrätt till 11 skogsrika hemman, netingades endast 27,200 kr. Af de 11 säljarna, som undertecknat kontraktet, voro endast 2 skrifkunniga; de öfriga ha satt sitt bomärke under kontraktet. De öfriga köpen skedde till lika låga eller jämförelsevis lägre pris. Vid avslutandet af detta köp användes bulvaner, hvilka genom uppvisande af fingerade kontrakt o. s. v. bidrogo till att förmå hemmansegarna att sälja till underpris.

Enligt de ursprungliga kontrakten egde bolaget ej någon rätt till afverkning före afvittringens fastställande, men denna brist afhjelpes lätt genom ett tillägg, som tillerkände bolaget, *utan köpeskillings höjande*, »rätt till utsyningsvirke, som hemmanen tillkom för tiden från köpets antagande till dess tillträdet af det oafvittrade området skedde». Denna tid utsträcktes till 17 år, men bolaget be-

talade ej ett öre för den ofantliga massa virke, som afverkades under denna långa tid!

Afvittringen afslutades och fastställdes den 8 febr. 1888. Därmed hade tillägget slutat sitt indrägtiga verk för bolaget, och stamköpet skulle börja att tillämpas. Nu voro byaskogarna afskilda från kronans mark, och det blef nu fråga om, huru man på bästa sätt skulle komma åt dem. Så begärdes och erhöles stora s. k. treårsutstämplingar, af hvilka på många ställen blott en enda sådan gaf bolaget mer än det betalt för hela den 67-åriga afverkningsrätten.

Vid afvittringen hade hemmanen erhållit högre skattetal, somliga dubbel. Man gjorde nu vid domstol försök med att fria ökeskatten från skogskontraktens inverkan på den, men det lyckades ej. Vidare, då det ofvannämnda »tilläggets» tid lades till 50-årsperioden, trodde man, det skulle utgöra en kränkning i gällande lag (att afverkningstiden ej får utsträckas öfver 50 år), och anhängiggjorde saken inför domstol, hvilken tyckte, att då 50 år ännu icke voro förflutna från afverkningens början, så var den frågan för tidigt väckt. Under tiden fortgingo afverkningarna på vanligt sätt.

Då alla utvägar nu syntes stängda för hemmansegärna att få någon vi-

dare nytta af skogen, började en och annan tänka, att det vore bäst att till yttersta noggrannhet påyrka kontraktens efterlefnad. I andra punkten föreskrifves nämligen: »Ståndsskog, som ej gifver timmer af 0,33 fots (10 verktums) toppdiameter på tjugo fots längd, får icke afverkas och afhentas, med undantag endast af den, som kan erfordras till strömbyggnader och flottbommar eller måste undanrödjas för de gröfre trädens tillgodogörande».

En del hemmansegare yrka nu strängt på, att bolaget ej det ringaste får öfverträda denna punkt och afverka timmer vare sig öfver eller under de i kontraktet bestämda dimensionerna, utom till strömbyggnader etc. Sådana hemmansegare vilja icke afverka åt bolaget, af fruktan för att öfverskrida kontraktets tydliga föreskrift, och verkan af denna taktik har redan börjat visa sig. Utgången kommer framtiden att utvisa.

Då hemmansegarna hafva dryga utskylder till staten och ännu mångfaldigt tyngre till kommunen, hvartill komma de tryckande utgifterna för laga skifte, till hvilket just nämnda bolag på de flesta ställen är upphof; då de vid de ofta förekommande missväxt-åren äro tvungna att köpa mjöl och säd och därtill hafva räntor och amorteringar å lån att utbetala och icke

ha den minsta inkomst från skogen till allt detta, utan måste arbeta åt bolaget för svältlön, kan man ej undra på, att befolkningen allmänt gripits af missmod. De nuvarande förhållandena alstra dessutom en gränslös misshushållning med skogen: en mängd träd få ligga på marken och ruttna, det finaste saluvirke tages till bygnadstimmer och bränsle o. s. v.

»Sedan laga skifte påbörjat, pågå härstädes», yttrade en sakkunnig Stenselebo, »följaktligen äfven skogsräkningar — de skogsräkningar, vederbörande tjänstemän här och hvar hafva verkställt, hafva vi dock icke blifvit mycket kloka på —, och hafva vi funnit, att på ett skjäl ($\frac{1}{64}$ mantal) skatte kan belöpa sig från 1,000 till 2,000 träd, motsvarande, lågt beräknadt, 2 till 4,000 kronor. Då ökeskatten lägges till den gamla, och en beräkning grundad därpå anställs, befinnes, att bolaget betalt omkring 100 kr. per skjäl vid de högsta prisen och 25 kr. vid de lägsta; medelpriset har varit 50 kr.»

De hemmansegare, med hvilka jag sammanträffade, voro förtviflade öfver sin svåra belägenhet. Hade de ej i fjor fått så riklig hjälp, skulle de råkat i det största elände. De funderade på att emigrera, men hade hört, att det var svåra tider i Amerika. De

funderade på att finna någon annan lämplig ort att emigrera till. Inom *Sorsele* innehafves likaledes af bolag afverkningsrätten till största delen af socknens skogar, och förhållandena äro i hufvudsak desamma som i *Stensele*.

Bland de många egendomliga saker i samband med den norrländska skogsrörelsen, hvilka ådraga sig ens uppmärksamhet, äro de

märkliga kontrakt,

hvilka upprättats mellan skogspatroner och bönder. Utrymmet tillåter här endast att påpeka några belysande exempel. I föregående artiklar rörande Jämtlands län hafva kontrakt omnämts, hvilka varit så affattade, att säljaren, i vissa fall, ej fått ett öre för sin skog. Efter att hafva tagit kännedom om en mängd köpehandlingar och kontrakt mellan träpatroner och bönder, från och med Dalarne till den nordliga riksgränsen, kommer man till den öfvertygelsen, att närhålst befolkningens okunnighet tillåtit det, hafva de förra i regeln upprättat kontrakt, som varit ruinerande för de senare eller gjort dessa absolut beroende af de förras godtycke. Lappmarkerna hafva helt naturligt varit ett tacksamt fält för dylika operationer.

Inomsödra lappmarkssocknarna förekomma flere fall, hvarvid skogsspekulan ten vid inköp af hemman *mundligt* öfverenskommit med säljaren om årligt födoråd för denne, men sedan har det upptäckts, att kontraktet ej innehållit något därom, hvilket säljaren vid köpets afslutande antingen icke kunnat kontrollera, emedan han ej varit skrifkunnig, eller af försumlighet eller okunnighet förbisett. I ett fall hade ett stort skogshemman inköpts för 10,000 kr., och i köpekontraktet var föreskrifvet, att säljaren skulle erhålla födoråd — »*efter tio år*», bestående af »ett par tunnor korn och kofoder», men icke årligen. I andra kontrakt bestämmes, att »säljaren skall bruka hemmanet i 10 år till köparens fulla belåtenhet och som säkerhet härför låta 2,000 kr. af köpesumman innestå». På sina ställen hade vid inköp af kronohemman i köpekontraktet bestämts, att köparen skulle betala 1,000 kr. genast; det öfriga af köpeskillingen skulle »innestå tils säljaren skattelöst hemmanet.» Men huru skulle säljaren »skattelösa» ett hemman, som han *ej egde*? I ett fall fick en dylik säljare likväl ut köpesumman »med nöd och nåd».

Några af genom dylika köp utarmade bönder kommo under nödåret 1893 till en af de firmor, som köpt

deras hemman, och anhöllo om hjälp, men blefvo — utkörda! Detta skedde inom Wilhelmina. (Utsparkningar under liknande förhållanden hafva ej så sällan förekommit äfven på andra orter, såsom inom Norrbottens lappmarker.)

Inom *Arjeppluog*, där skogsspekulanter under de senaste åren mycket ifrigt bedrifvit hemmans- och skogsköp, och en stor del af befolkningen följaktligen förvandlats till inhysingar och arrendatorer, påträffades en hel del märkliga kontrakt. Vid vissa inköp af kronohemman hade i köpekontraktet bestämts, att köpeskillingen ej skulle betalas, förr än hemmanet blifvit skattelöst, att säljaren skulle fullgöra alla bygnads- och odlingsskyldigheter för skattelösningens genomförande samt att han skulle i allo »hålla köparen skadeslös». Under tiden får köparen afverka all skog, som utstämplas från hemmanet. Vill bonden ha pengar, måste han betala 6 proc. ränta och utfärda revers. -- Det kan nu inträffa, att köparen ändå anser sig icke vara »skadeslös», utan tilltvingar sig ytterligare förmåner. Likaledes händer det, att största delen af köpesumman åtgår för att få hemmanet i det skick, att det kan skattelösas, äfvensom — såsom verkligen skett — att det *icke*

lyckats få hemmanet skattelöst, i hvilket fall köparen fått afverka skogen utan någon som hälst betalning.

Vid förvärfvandets af afverkningsrätt till skog hafva likaledes egenomliga kontrakt upprättats. Ett exempel må här anföras. En mycket framstående Skellefteåfirma har af Källöbyamän inom ofvannämnda socken köpt afverkningsrätten till deras skog på 20 år mot en öfverenskommen köpesumma af 9,800 kr., som, enligt kontraktet, skall betalas i tre tämligen långa terminer. § 7 i nämnda kontrakt har följande lydelse:

»När hälst köparna så påyrka, skola vi (säljare) vara pliktiga begära och bekosta skifte inom skifteslaget för den skatt, detta skogsköp omfattar.»

Ett af nämnda firmas ombud har benäget upplyst, att dylika förbehåll köparna till godo i deras kontrakt med skogsegare afse endast att vara ett medel i händerna på de förra att förhindra, det någon af delegarna i samfäld skog skall, genom vägran att begära utstämpling, göra köpet för köparen onyttigt, samt att »bolaget aldrig i onödan begagnar sig af sin rättighet i detta fall». — Härtill vilja vi endast anmärka, att det kan nog vara godt och väl, att den mäktige köparen skaffar sig ett medel att skydda sina intressen, om blott äfven de svaga säljarna egde lika kraftiga

medel att skydda sina. Utom det att i *detta* speciela fall bolaget skulle hafva varit »skyddadt» utan nämnda bestämmelse -- *alla* Kallö-byamän ha ju sålt afverkningsrätten till sin samfälda skog åt nämnda firma --, så förefaller det oss ganska vanskligt för hemmansegare att gå med en snara om halsen, med hvilken det starka bolaget kan strypa dem när som helst och mot hvars godtycke de ej ega något annat värn än dess gunst och nåd. Det är att märka, att laga skifte i detta såsom i så många andra fall i Norrland skulle blifva ruinerande för bönderna, ty det komme utan tvifvel att kosta mer, än hvad nämnda firma betalt för skogen. Man kunde tycka, att om köparen *endast* ville skydda sig mot öfvergrepp från säljarens sida, skulle detta mycket väl kunna ske genom kontraktsbestämmelser, som *lika mycket* skyddade äfven säljaren och ej, såsom nu, göra den svagare parten till ett hjälplöst offer för den starkares godtycke eller absolut beroende af dennes gunst och nåd. Ett sådant handlingssätt skulle bättre anstå högt ansedde och officiellt hedrade män.

Inom Arjepluog ha omkring 90 hemman med full eganderätt eller af verkningsrätt öfvergått till träpatronerna.

Arrendekontrakt

hafva ytterst sällan brukarna af bolagens och de enskilda skogspatronernas hemman, och där arrendekontrakt förekomma, äro de i allmänhet så affattade, att egarna sjelfva utöfva den kommunala rösträtten. På många orter äro dessa brukare skrifna som »arbetare» eller »drängar». I de flesta af dessa kontrakt förekomma dessutom bestämmelser, som i väsentlig grad inskränka arrendatorns personliga frihet och göra det möjligt för egaren att när som helst vräka honom. Som prof på dessa kontrakt må följande utdrag återgifvas. I ett kontrakt, upprättadt i Sorsele 1888, förekomma bl. a. följande bestämmelser:

»1. Landbonden förbinder sig att i vanlig ordning hugga och till flottbart vattendrag forsla de skogseffekter, hvilka bolaget kan finna för godt att från hemmanets skog afföra, och åtnjuta därför ersättning enligt den prisnota, som årligen utfärdas för arbete med utdrifning af köpta skogar i trakten.»

Det allherskande bolaget bestämmer sjelf prisen.

»4. Landbonden... må ej från hemmanet under någon förevändning bortföra foder, af hvad namn det vara må, utan skall detta å hemmanet uppställas och gödseln till hemmanets underhåll och förkofran användas.»

Denna bestämmelse *måste* arrendatorn bryta, ty huru skall han kunna »stilla upp» alt foder på hemmanet,

då han måste ligga med sina hästar i skogen hela vintern? Denna och andra bestämmelser göra honom med nödvändighet till kontraktsbrytare, hvilket i sin tur kan när som helst användas som medel att få honom vräkt.

Slutklämmen har, i likhet med de flesta liknande kontrakt, följande lydelse:

»Kontraktets bestämmelser medföra icke rätt för landbonden att i angelägenheter, som beröra hemmanet, föra någon talan vare sig vid domstolar, myndigheter, eller stämmor, enär sådan rätt är bolaget såsom egare förbehållen.»

I ett af de få arrendekontrakt, som påträffats inom Norrbottens lappmarker, förekomma bl. a. följande kännetecknande och typiska bestämmelser:

»5. — — — (Brukaren skall) utan rätt till ersättning ej allenast underhålla och förbättra fastighetens hus, hägnad, diken, åker och äng, utan äfven ny åker upptaga och äng rödja.»

6. Till utrönande af bygnadernas vård och egornas häfd skall af vederbörande förvaltare eller genom hans försorg besigtning hållas* — — —, och om därvid befinnes, att brukaren sina skyldigheter i ett eller annat hänseende åsidosatt, må jordegaren på brukarens bekostnad verkställa hvad som eftersatts och dessutom tillämpa mom. 12 (nämligen vräkning utan fardag!).

8. På kallelse och mot godtgörelse, som af förvaltningen bestämmes (I), skall brukaren biträda med körslor och annat arbete; och förbjudes brukaren att utan skriftligt medgifvande af jordegaren (eller hans inspektor) åt annan verkställa körslor eller annat arbete (II)

*) Kursiveringen af korrespondenten.

13. Tvister hänskjutas till »kompromiss» — om hvars sammansättning intet säges — »som med förbindande giltighet — — — mellan parterna skilja»; — »vill ej» kompromiss skilja, så utses på vanliga grunder 3 gode män).»

Vi tro ej det göres behof att trötta läsaren med att anföra flere utdrag ur kontrakt. Det redan anförda innehåller ju åtskilligt värdt att beaktas, t. ex. vräkning utan fardag; godtyckligt sammansatt kompromiss; »besigtning» och värdering endast af ena parten; en sådan kompromiss' oantastlighet; beröfvande af den personliga friheten (att utan »skriftligt medgivande» utföra ett arbete eller göra en tjänst åt någon annan än jordegaren); att träla för den lön, som bolaget behagar bestämma!

Bestämmelserna t. ex. om odlingskyldighet i dylika kontrakt äro i allmänhet en död bokstaf så till vida, att hvarken jordegaren eller arrendatorn tänka, att de skola uppfyllas, men de tjena ett viktigt ändamål, nämligen att göra den senare lika fullkomligt beroende af den förre, som då han — hvilket oftast är händelsen — ej har något kontrakt alls, utan kan vräkas hvilken dag som hälst, användas och behandlas hur som hälst — Är det »öfverdrift», om man påstår, att vi här hafva ett slags lifegenskap i sjelfva »frihetens stamort på jorden»?

Brukare af bolagshemman utan kontrakt.

Vi hafva redan påpekat, att de allra flesta af brukarna på bolagens hemman icke hafva några som helst kontrakt, utan äro helt och hållet beroende af bolagens godtycke. Inom nedre Norrland, där befolkningen är tätare, kommunikationerna bättre och frihetskänslan mera utvecklad, är det ganska litlig omsättning af brukare på bolagsgårdarna. I öfre Norrland däremot, särskildt inom Lappmarkerna, i all synnerhet de nordligare, där såväl de stora afstånden som den glesa befolkningens fattigdom, lojhet och andliga omyndighetstillstånd göra det hardt när omöjligt för den att genom ombyte af vistelseort söka en bättre utkomst, har en mycket stor del af den fordom sjelfegande befolkningen faktiskt förvandlats till lifegna under bolagen. De äro tvungna, för att ej svälta ihjäl, att arbeta åt bolaget: på vintern i skogarna, på våren och en del af sommaren med timmerflottning. I stället för pengar få de proviant »på kontoret».

»Huru mycket får ni betaldt för arbetet?»

»Vi veta inte, det få vi höra på kontoret.»

»Huru mycket betalar ni för provianten?»

»Det veta vi inte, det få vi höra på kontoret.»

Vid tumningarna utöfva de i allmänhet ingen kontroll, prisen både på arbetet och provianten bestämmes af bolagen. Snart komma arbetarna, inhysingarna, eller hvad de nu skola kallas, i skuld hos bolaget, som gör med dem aldeles såsom det behagar. Att bolagen taga bra betaldt för sina varor, det hade jag sjelf tillfälle utröna. Enligt räkningar, som förevisades mig, hade skogsarbetare i fjor t. ex. fått betala 45 öre kg för nästan oätlig Blekingssill, då i vintras god norsk sill kunde erhållas för 20 öre kg. För en säck mjöl har t. o. m. på senare åren debiterats 40 kr.

För att närmare belysa dessa förhållanden, som äro gemensamma för alla lappmarkernas socknar, skola vi taga i betraktande en socken.

I *Jockmock* utgör hela skattetalet 88 mantal, omfattande 325 hemmansdelar, taxerade till 1,610,100 kr. Häraf innehafves af bolag betydligt mer än hälften, eller i rundttal 47 mantal, omfattande 121 af socknens värderikaste hemmansdelar, med en sammanlagd areal skogsmark af 157,504 hektar och lågt taxerade till 694,500 kr. Häraf framgår, att bolagen sitta inne med närmare hälften af jordbruksfyren. Och någon konkurrens mellan bolagen kan

naturligtvis ej komma i fråga, då af de 120 bolagshemmanen 105 eges af Boträskforsbolaget ensamt. Det är i sjelfva verket nämnda bolag, som ensamt efter behag regerar öfver hela kommunen. En af bolagets bokbällare har fullmakt att rösta för bolagets räkning och efter dess kommando, och bolagets inspektor är kommunalordförande. Bönderna hafva gjort försök att besätta kommunalordförandeplassen med en annan man, men det har naturligtvis ej lyckats, ty absolut enighet mellan bönderna och allas deltagande i omröstningen skulle härför fordras, något som icke är tänkbart, då de mest framstående bönderna i socknen äro lierade med bolaget och gå dess ärenden. Denna sin öfvermakt begagnar också bolaget till sin fördel och på bekostnad af det allmänna bästa. Sålunda, för att anföra endast ett exempel, genomdref bolaget ett beslut, att kommunen skulle till orimligt högt pris inköpa en bolaget tillhörig »herrgårdsbyggnad» till tingshus. (I detta fall öfverklagades dock beslutet på formella grunder och upphäfdes.)

Utom denna mängd hemman, som bolaget eger med full eganderätt, inehar det afverkningsrätt till ganska många hemman på 50 år. Så t. ex. i byn Randjaur, där alla hemmansegar-

na sålt afverkningsrätten på samma tid för 500 kr. hvardera. De sjelfegande böndernas antal är 6, och de ega tillsammans 99 »själsland» (ett »skälsland» = $\frac{1}{64}$ mantal). På dessa 6 hemmans skogar skall bolaget vid afverkningstidens slut hafva afverkat (beräknadt efter 8 träd årligen pr »skjälsland») cirka 40,000 *träd*, för hvilka det betalt — 3,000 kr.!

Bråkarna å bolagshemmanen hafva inga kontrakt, få icke penningar, utan proviant, af bolaget, hvilket efter behag bestämmer prisen både på arbetet och provianten. Det är en allmänt känd sak, att virkesgrossörerna i Luleå (Boträskfors och ett par eller tre enskilda firmor) genom höga viten förbundit sig att hålla prisen på arbete nere samt att ej köpa det virke, som af enskilda möjligen skulle kunna uppköpas från kronans skogar. Denna skog dela de sedan som bröder. Följden blir, att prisen nedtryckas orimligt lågt. Det finnes bönder, hvilka ega 24 »själsland» och som förtjena omkring — 70 *kr. på vintern genom att köra ned sin egen skog!*

Följden af detta regemente har blifvit, att såväl kommunen i sin helhet som befolkningen — *särskildt inhysingarna på bolagsgårdarna* — blifvit (för att begagna ett af bolagsherrarna i en ansökan till myndigheterna om

hjälp för sina nödstälda lifegna användt uttryck) »*utarmade*». Då befolkningen måste träla hela sin tid i skogarna, försummas naturligtvis jordbruket och boskapsskötseln, så att man på sina ställen har svårt att t. o. m. få köpa ett stop mjölk. På Jockmocks kyrkplats t. ex. kostar en kanna söt mjölk — 50 öre! Fattigvården har sedan 1880, då den utgjorde 3,650 kr., stigit till 4,700 kr., trots de extra fattigbidrag, som erhållits från kronan eller länet, och de rikliga gåfvomedel, som influtit från den enskilda välgörenheten. Kommunalutskylderna hafva också stigit till en oerhörd höjd. För en tjänsteman, taxerad till något öfver 3,000 kr., belöpte sig kommunalutskylderna sistlidet år till nära 500 kr.

En öfverdådigt vacker, jag hade så när sagt »grann» kyrka i krokanstil har uppförts på Jockmocks vackra kyrkoplats till ett pris af omkring 75,000 kronor. Man kan undra, om ej Gud skulle hafva varit lika tillfredsstäld, om kyrkan blifvit något billigare och mindre grann, och man i stället mera lade på hjertat Herrens ord: »*Herrn vill gå till doms med sitt folks äldste... Vingården hafven I betat af. Rof från den arme är i edra hus. Med hvad rätt förtrampen I mitt folk och krossen I de arma? säger Herren...*

Ve dem, som lägga hus till hus och foga åker till åker till dess intet rum mer är och I blifven de enda som bo i landet!»

(Es. 3: 14, 15; 5: 8.)

De ifrigaste försvararna af det nuvarande bolagsväldet i Norrland kunna icke förneka, att det har förorsakat

en allmän demoralisation,

som icke motväges af några som hälst varaktiga fördelar för land och folk. Till en början, då pengar inströmmade för skogarna och förtjensterna voro goda, gaf den ursprungliga enkelheten vika för ett slösaktigt lefnadssätt. »Hemväfda tyger dugde ej längre, ej håller den helsosamma mjölken som dryck; det skulle vara köpta tyger till kläderna; och enorma kvantiteter kaffe och starkvaror började förbrukas.» Skogspengarna ha tagit slut, och förtjensterna ha sjunkit till svältlöner, men de nya vanorna hänga med. Då jag för en gammal aktad Åselebo uttryckte min förvåning öfver den marknadsbesökande ungdomens granna klädsel, upplyste han, att de mindre bemedlade brukade låna kläder, scharlar och guldringar, då de skola besöka marknaden. »Fordom», tillade han, »rådde kärlek och gästvänlighet; men nu mottages man ej väl, om man ej

har flaska och kortlek. Bolagsherrar och tjänstemän ha infört mycken lyx och sedeförderf i landet.»

Uppmuntran till skuldsättning.

»Ni må ej tro, att det är angenämt för mig», yttrade en bolagsinspektor med hjerta i barmen, »att nödgas uppmuntra skogsegande bönder till skuldsättning för att sedan komma åt deras skogar eller hemman. Jag har ej håller i detta stycke kunnat täfla med andra bolagsinspektorer, hvilka genom att locka dem till skuldsättning vunnit många af våra kunder öfver på sin sida.» Jag har inom lappmarkerna ej hört talas om mer än en inspektor, som ej vinnlägger sig om att demoralisera bönder genom att uppmuntra dem till skuldsättning för att därigenom komma åt deras skogar, och denne är sjelf bonde. Inspektorer af dylik kaliber lära ej håller vara eftersökta af bolagen. — Genom att på detta sätt locka bönderna till skuldsättning hafva en ofantlig mängd hemman underlagts bolagen inom alla lappmarkssocknarna. Först tagas hemman som säkerhet, sedan med full eganderätt. Hela volymer kunde fyllas med detaljskildringar af dylika operationer.

En bonde i byn P. i socknen A-r kom i beröring med ett bolag, som visade honom mycket förtroende. Han

fick t. o. m. tumma åt bolaget och kunde förtjena rätt bra. Han hade ett utmärkt hemman, men detta van-sköttes; hus och jord fingo förfalla. Han fick stor familj, kom på obestånd, måste sälja hemmanet till bolaget, sjuknade och dog, lemnande efter sig enka med 4 barn. Efter hans död kom bolagets inspektor och realiserade rubb och stubb efter honom, lemnande enkan och barnen utblottade. Dessa kommo på socknen.

En nybyggarelapp i byn D. inom samma socken skuldsatte sig hos bolaget, som tog hans hemman, hvarefter han sjelf kom på socknen.

Bolagsringar

förekomma ganska allmänt för att nedtrycka prisen på virke och arbete. Men det händer äfven stundom, att bolagen komma i lufven på hvarandra. Så hände ock i detta fall. När Ytterfors bolag tillskansat sig den sistnämde lappens kronony bygge, återbördades för barnens räkning halfva nybygget, hvilket kom i händerna på Storfors bolag. Dessa bolag började nu processa och återbörda nybygget från hvarandra med användning af alla möjliga knep efter konstens alla regler. Under tiden kommo äfven barnen på socknen, likasom fadern förut hamnat på fattigvården. Detta

fall är visst icke enstaka. Tvärtom händer det ofta, att bolagen, sedan de hjälpt hvarandra att ruina hemmans-egarna, börja slåss med hvarandra inbördes om rofvet.

Undantagsvis händer någon gång, att befolkningen drar någon liten tillfällig fördel af att bolagen slåss. Så var en gång fallet inom Malå socken, där mäktiga Skellefteå bolag bildat en ring för att icke äta ut hvarandra och kunna husera efter behag. Ett bolag började nämligen tvärt emot öfverenskommelserna inom ringen att i snyg köpa in skog och hemman af sina gäldenärer och gjorde goda affärer. När de öfriga medlemmarna af ringen upptäckte, att de blifvit öfverlistade, blefvo de arga och började konkurrera, hvadan bönderna erhöilo något mera betaldt än förr för sina skogar.

Lönkrögeri och dryckenskap

öfvas i hög grad och underhålles, åtminstone indirekt, genom bolagsväsendet. Stundom har man all anledning misstänka, att bolagstjenstemän, icke blott genom sitt föredöme uppmuntra till dryckenskap, utan äfven äro direkt intresserade i lönkrögeri, hvarför några af dem äfven blifvit lagförda.

På alla trakter, utan undantag, där timmerdrifning bedrifvits, hvilka jag

besökt under mina färder från Mora i Dalarne till Murjek på Gellivarebanan, hafva spritdrycker flödat i riklig mängd, antingen i form af brännvin, »konjak», (= »färgade Smithens droppar») eller »eau de cologne».

Under Åsele marknad beslagtogs af ortens nitiske och dugande länsman bortåt 1,800 buteljer s. k. »konjak», hvaraf 1,360 i Gafseleby, hvilka voro destinerade till Wilhelmina. På marknaden doftade det starkt af »eau de cologne». »Karamellhandlare» från kuststäderna utöfvade en inbringande sidoaffär i vätvaror, och verkningarna visade sig i slagsmål och andra oordningar.

Inom alla lappmarkssocknarna klagades öfver, att bolagsfolk insmugglade en mängd starkvaror, hvaraf allehanda oordningar uppstode. På flere ställen såg jag starkvaror utdelas under ögonen på bolagstjenare, hvilka sjelfva innehade rikliga förråd däraf. Vid ett nybygge mellan Arvidsjaur och Jockmock, hvarest var mycket bolagsfolk och godt om rusdrycker, lejde jag, utom en lappgosse, som åtföljde mig på min skidfärd som lots, en karl att bära mina saker 1½ mil. Då vi startade kl. 7 på morgonen, var han redan drucken och tumlade oupphörligt af skidorna i den djupa snön, hvadan jag snart måste sända honom

tillbaka och dela bördan mellan lappgossen och mig, hvarigenom vi båda voro nära att uppgifvas af trötthet, innan vi hunno fram till nästa nybygge.

Under denna skidfärd kom jag till ett annat nybygge inom Jockmock, hvarest pågick timmerdrifning, och där alla, utom barnen, voro »påstrukna». Nybygget räknade två gårdar, på hvilka förr födts flere kor, men nu fans ej en liter mjölk att köpa i byn, men hade jag velat köpa bränvin i kanntal, hade jag fått. Sängkläderna stunko så af bränvinsspyor, att jag omöjligt kunde sofva, förrän jag aflägsnat dem och lagt mig på hö, iklädd mina lappkläder. Faktorn på platsen, hvilken ledde timmerafverkingen, var rikligt försedd med bränvin, meddelade mig, att han anlidade lappar till att med ett hundratal renar trampa upp timmervägar i den djupa snön, för hvilken tjänst dessa, som uppehölo sig 4 mil från stället, erhöilo — ett duktigt rus! I Arjepuog kom en lappnybyggare gråtande och omtalade, att en bonde hade fyllt honom och sedan lurat från honom 275 kr.

På marknaden i Jockmock öfvades likaledes lönkrögeri. »Langarna» togo 8 kr. kannan för bränvin, som var betydligt vattenblandadt. På flere ny-

byggen träffade jag familjer, som ruinerats genom lönkrögarnas verksamhet, och i dennas spår hade följt — bolagen, som anamnat de skuldsatta hemmanen, sedan de först uppmuntrat dem till skuldsättning.

För ett par år sedan dog en »handlande», som genom lönkrögeri i stor skala förtjent en förmögenhet på ett par hundra tusen kronor. En annan »handlande» inom en Lappmarkssocken, som idkade samma geschäft i stor skala, dog och lemnade efter sig vidlyftiga intrasslade affärer. Det vardt urarfva konkurs, i hvilken en hans släkting, en tjänsteman, som stod i borgen för honom för 70,000 kr., blef syssloman. En mängd bönder stodo i skuld hos sterbhuset för bränvin, men en stor del af deras skuldförbindelser voro redan för gamla. Sysslomannen i konkursen sände då upp en lämplig person, som genom lock och pock förmådde dem till att förnya sina skuldförbindelser. Sedan fingo en del af dessa gäldenärer gå ifrån sina hemman för att betala sina gamla bränvinsskulder. Af andra gjorde ämbetsmannen sig betald genom att skaffa dem extra utstämpling af »skadad skog».

Inom *Arvidsjaur* har på senare tiden stor köplust uppstått såväl af hemman som af afverkningsrätt till

skogen. Af de upprättade kontrak-
tens formulering såväl som af andra
omständigheter framgår tydligt, att
spekulanterna ha i sigte nämnda soc-
kens eventuella likställande med kust-
socknarna, hvilket skulle tillskynda
dem stora fördelar genom utsynings-
tvångets upphörande. Omkring 60
hemman hafva redan öfvergått till
träpatronerna med full eganderätt
utom afverkningsrätt till cirka 7 kva-
dratmil af socknens bästa skogsmark.
Dessutom innehafva de afverknings-
rätt till 1,420,75 hektar s. k. privilegii-
skogar. Arvidsjaur eger lyckligtvis
en skogsmedelfond, som i betydlig
mån upphjelper kommunens ekonomi.

Ett förskräckligt djurplågeri

bedrifves, isynnerhet under en så snö-
rik vinter som den sistlidna, vid tim-
merdrifningarna i Lappmarkerna. Det
är i högsta grad pinsamt att åse de
arma djuren, då de skälfvande kasta
sig än på den ena sidan och än på
den andra i ett par alnars djup snö,
släpande en eller flere timmerstockar;
för att icke tala om de tunga lass,
som de måste släpa, ofta stora afstånd,
öfver myrar, där vägarna drifva igen,
ned till vattendrag. Ett ännu grym-
mare djurplågeri förekommer i Lapp-
markernas nordligare socknar, där
man använder — *renar* till att fram-

släpa timmer! Detta är ett mycket billigt sätt att forsla virke, ty renen behöfver ej annat foder än mossa, och då han slitits ut, slagtar man och äter upp honom. Man kan lätt tänka sig, hur ett så pass svagt djur som renen måste pinas under framsläpandet af tunga timmerstockar. -- Men bolagen förtjena så mycket mera pengar genom den billiga timmerforslingen på detta grymma sätt, och det är ju hufvudsaken...

Om skogssköflingen i Norrland.

Som bekant utvecklas på visst håll en otrolig energi för att genom »sakkunniga» och »lärd» utredningar bringa allmänheten och särskildt de lagstiftande myndigheterna den föreställningen, att det icke är någon fara med skogssköflingen eller öfverafverkningen i Norrland; under det från samma håll, då det t. ex. gäller att komma åt Lappmarksskogarna, lika ifrigt framhålles, hurusom virkesdimensionerna inom nedre Norrland sjunkit med stor hastighet år från år och den häraf följande nödvändigheten att komma åt nödigt gröfre virke för att upprätthålla sågverksrörelsen.

Det finnes likväl äfven skogspatro-

ner, som äro nog fördomsfria att medgifva, att skogstillgången icke länge kan uthärda den närvarande forcerade afverkningen.

Den framstående finske specialisten A. G. Blomqvist konstaterar endast ett obestriddigt faktum, då han i sitt nyligen utgifna arbete, »Skogshushållningens Nationalekonomi», säger: »I lika hastigt aftagande som hos oss (i Finland) befinna sig skogarna i Sverige och Norge, äfven där mindre genom odlingsfältens utvidgande, än till följd af skogsmarkens förvandling till magra betesmarker eller oproduktiva kalmarker och hedar.» Om kronskogarna undantagas, återstår, enligt sakkunnigas meddelande, endast $\frac{1}{5}$ af skogstillgången i Sverige.

Jag skall lemna åt fackmän att närmare utreda förhållandet mellan skogstillgången och den närvarande afverkningen och i stället inskränka mig till några fakta, som kommit under min personliga iakttagelse och kännedom under mina resor i Norrland från Dalelfven till finska gränsen.

Jag skall först fästa uppmärksamheten på

sköfling af skyddsskogar.

I detta sammanhang inskränkes begreppet skyddsskogar till *bergsskogar* —

d. v. s. skogar, belägna på berg, höjder och deras sluttningar samt plåtaland med högt läge, — samt s. k. *gränsskogar* eller *skogsbälten*, som gränsa mot fjällen eller mot norr under högre breddgrader eller också mot större myrar och sjöar. Af specialister såväl i vårt land som i andra länder — särskildt i Amerika och Ryssland — har jag hört framställas, hvilken betydande roll dessa skyddsskogar spela i naturens hushållning både som skydd mot öfversvämningar och stormar och som regulatorer för regnmängden och dess fördelning. Det har t. ex. ådagalagts, att under det regnmängden i skog vid 1—100 meters höjd öfver hafvet varit blott 1,25 proc. större än på öppna fältet, har motsvarande siffra successivt stigit, så att den i skog, belägen vid 900—1,000 meters höjd öfver hafvet, utgjort 84,2 proc. I Ryssland har det ådagalagts, att på vissa orter regnmängden, jordens och luftens fuktighet i hög grad förminskats genom sköfvingen af stora skogs-trakter. Härigenom har oerhörd förödelse uppstått: torka och missväxt, stora landssträckors förvandlande till sandhedar o. s. v. Däremot har det visat sig, att Mennonitkolonierna med sina skogsplanteringar icke lidit af torka, och att såväl luftens som markens fuktighet där varit påfallande

mycket större. För närvarande vidtagas också både i Amerika och det sydliga Europa energiska åtgärder för att värna eller återställa skyddsskogarna.

Huru behandlas de i vårt land?

Till svar på denna fråga skall jag endast erinra om, huru bolagen och enskilda skogsspekulanter huserat med Norrlands skyddsskogar. Genomvandrade det skogsbälte, som gränsar mot fjällen mellan Idre kapell i Dalarna och Tännes i Härjedalen, och se, huru på sina ställen *all* skog, både duglig och oduglig, vräkts ned ända upp till kala fjället, såsom om en förstörelse-lysten fiende skulle hafva dragit fram. Gör vidare en färd efter vattendelaren mellan Dalelfvens och Ljusnans vattendrag och se, huru den gröfre skogen nedvräkes ända till bergstöpparna, och huru ungskogen, beröfvad sitt skydd, dukat under för stormarna, och denna s. k. »köl», som den benämnes i Dalarna, på sina ställen redan är på god väg att förvandlas till en kal fjällrygg. Fortsätt färden efter skogsbältena å ömse sidor om Ljusnan och Ljungan och se, huru höjderna och gränsskogarna mot fjällen ofta så godt som kalrakats. Genomvandrade vidare den s. k. »kälén» eller det från 1,300 till 1,600 fot öfver hafvet belägna platåland, som sträcker sig från Oviks-

fjällen nedåt den jämtländska bygden omkring Storsjön å ena sidan och till Ljungans dalföre å den andra, och se, huru stora sträckor, hvilka förut varit betäckta med ymnig skog, genom oförsvarlig skogssköfving förvandlats till skoglösa hedar eller fjällmarker. Betydelsen af dessa skogstrakter, såsom skydd mot fjällvindarna, för hela den bördigaste och mest bebodda delen af Jämtland ligger för öppen dag.

Hvar och en, som besökt trakterna norr om Åreskutan, vet, hvilken förödelsens styggelse där möter ögat i de alldeles ödelagda skogarna, t. ex. vid Kallsjön, omkring sjöarna Torrön och Jufveln o. s. v., för att icke tala om skyddsskogar efter vestra stambanan, hvilka likaledes ödeläggas. Om färden fortsättes norrut genom Hotagen, Föllinge och Frostvikens socknar, skall man upptäcka samma ödeläggelse af skyddsskogar ända upp mot fjällen, och det skall äfven visa sig, att det i allra flesta fall är de stora, kapitalstarka bolagen och patronerna, som anstält denna förödelse. Äfven inom öfre Norrland ha tydligen på många ställen skyddsskogar blifvit sköflade trots det skydd lagen där erbjuder. Vi mena här med skyddsskog icke blott en smal remsa gränsskog af 100—200 meter, utan på många ställen utgöres den af hela det befint-

liga skogsbältet, såsom t. ex. efter de nordligare elfvarnas öfre dalfören och omkring de stora sjöarna eller »träsken». Hela det skogsbälte t. ex., som sträcker sig efter Vindelns öfre område med en bredd af omkring $\frac{1}{2}$ mil från floden, måste ju betraktas som skyddsskog.

Det är ett känt saksförhållande, att skogen mer och mer gått tillbaka vid fjällgränsen, och att detta beror icke blott af landets gradvisa höjning (600 fot inom Norrbotten sedan istiden), utan äfven af hänsynslös afverkning, något som jag personligen haft tillfälle iakttaga ända upp i de nordligaste lappmarkerna. Det skoglösa Island och de kala »svältorna» kunna tjena som varnande exempel på följderna af detta oförsvarliga sköflande af skyddsskogar.

Innan jag öfvergår till sköflingen af vanliga skogar, skall jag anföra ett belysande exempel på det sätt, hvarpå stora bolag, hvilka nu för tiden från visst håll framhållas som den bästa garanti mot skogssköfling, behandla skyddsskogar.

Inom Hotagens socken finnas flere byar, hvilkas till fjällen gränsande skogar blifvit på det ohyggligaste sätt ödelagda. En by må exempelvis anföras. Först innehade ett bolag afverkningsrätten till all byn tillhörande skog, hållande 10 decimaltum 2 fot

från roten och därutöfver, med undantag af husbehofsskog. Köpet gick genom flere händer. Slutligen kom det under administration, då bönderna erbjödös få återköpa skogen för 40,000 kr., men de vågade ej. Så nedvräktes omkring 120,000 *träd*, hvaribland cirka 13,000 *vrakträd*. Därpå säljer administrationen det som är kvar af skogen till ett par personer för 25,000 kr., hvilka i sin tur forcera afverkningen och förtjena 13,000 kr. netto hvardera. Därpå återsåldes skogen till det bolag, som först innehade den. Detta bolag, som eger hemman inom byn, har under senaste tiden forcerat sköflingen af all skog, som finnes kvar, begagnande alla möjliga knep för att åtkomma äfven undermålig skog: bl. a. afverkar det och nedflottar en mängd undermåligt virke som »husbehofsskog» för sina hemman. Alt nedvräkes, så att t. o. m. byns fordom ypperliga betesmarker blifvit oåtkomliga: en stark karl kan knappast komma fram genom denna förödelsens styggelse, som sträcker sig ända mot Ansättfjäll, än mindre betande kreatur. Då skiftet, som ännu pågår i dessa trakter, blir slut, skola bönderna ej ens ha husbehofsskog kvar. Det har visat sig vara alldeles omöjligt för bönderna att få ut sin rätt gent emot de kapitalstarka bolagen.

Sköflingen af vanliga skogar

bedrifves på många sätt, såsom t. ex. genom ödeläggande af ungskog vid utdrifning af timmer, afverkning af undermålig skog (t. ex. till pitprops, sparrar, pappersmassa o. s. v.) samt oförständig afverkning af husbehofsvirke. Utrymmet medgifver ej ens att uppräknade de trakter, som sålunda blifvit sköflade t. o. m. till den grad, att husbehofsvirke saknas. Vi erinra endast om de stora bolagens ohyggliga framfart efter de stora ådalarna i nedre Norrland, där på många ställen affall från afverkningen förhindrar tillväxten och där ungskogen förderfvats; om Jämtlands östra, fordom så skogrika socknar, hvarest de stora bolagen användt sin obegränsade afverkningsrätt på ett sätt, som gjort en mängd hemman blottställda t. o. m. på husbehofsskog, samt om den oförsvarliga afverkningen af ungskog efter vestra stambanan och i kustsocknarna inom hela nedre Norrland.

Äfven inom öfre Norrland har — om man ock förbiser sparrhygges-tiden före Norrbottenslagens antagande — ända till de senare åren skogs-sköfling förekommit genom lagens kringgående eller missbruk af rättigheten till utstämpling af »skadad eller

öfvermogen skog». Dylik skogssköf-
ling har förekommit efter Piteelfven,
där det på sina ställen nästan kalhug-
gits till $\frac{1}{2}$ —1 mil från elfven (t. ex.
inom Elfbyn och Arvidsjaur). Lika-
ledes efter Skellefte elf. På ett år
utstämplades t. ex. på ett ställe 7,000
timmer af så låga dimensioner som 3
å 4 tums topp. Sedermera kom en annan
skogstjensteman, som gjorde beslag på
undermåligt virke och satte en gräns
för sköfningen. Efter Luleåelfvens vat-
tendrag har likaledes under förra år en
hänsynslös sköfning bedrifvits, hvilken
likväl på senare tiden städfjats.

Genom den noggranna tillsyn, som
kommit till stånd, hafva äfven de for-
dom så ryktbara »baggbölerierna», un-
der hvilkas blomstring flere hundra
tusental träd årligen stulos, nedsjun-
kit till en obetydlighet.

Otillåten afverkning af undermålig
skog förekommer här och hvar, t. ex.
efter Kalixelfven, där en hel del dy-
likt virke nedflottats och i stora flot-
tar forslats till Risön och andra plat-
ser, d. v. s. utom området för skogs-
tjenstemännens ingripningsrätt. Enligt
Norrbottnenslagen får dylikt virke ej
beslagtagas förr än nere vid sågver-
kens lastageplats, hvadan det är svårt
för skogsbetjeningen att kunna in-
gripa och tillfällen lemnas att undan-
skaffa virket.

Ofvanstående har anförts som belysande exempel på tämligen allmänna förhållanden, hvilka icke lemna något tvifvel öfifigt, att vårt land går en ganska mörk ekonomisk framtid till mötes, därest icke snabba och effektiva åtgärder vidtagas till skogarnas skyddande. Att endast hugga ned skogen, såsom nu sker isynnerhet inom nedre Norrland, utan att sörja för dess återväxt, måste ovilkorligen föra till skogsruin, sak samma om detta sker genem direkt skogssköfning eller under en s. k. dimensionslag, hvilken blott på sin höjd kan förlänga förödelseprocessen med ett eller annat årtionde.

Utsyningstvänget inom Lappmarkerna

har helt naturligt varit en nagel i ögat på trävarubolagen och de enskilda skogsspekulanterna, hvilka, sedan de sköfjat skogarna inom det sydligare Norrland, där inga lagbestämmelser hindrat deras framfart, samt inom de nedre delarna af de två nordligaste länen, innan den s. k. Norrbottenslagen kom till stånd och utsträcktes äfven till Vesterbotten, äfven vilja komma åt att husera med Lappmarksskogarna efter behag. I sträfvandet att genomföra sådana ändringar i de för

Lappmarkerna gällande lagbestämmelser rörande enskildas skogar, att utsyningstvänget komme att upphävas, förena sig äfven vissa hemmansegare, emedan prisen på deras hemman i sådant fall skulle i ett nu betydligt springa upp, på grund af möjligheten att i hast realisera deras skogstillgång.

Jag har sökt att från sakkunnigt håll utröna de mest vägande skäl, som kunna anföras både mot och för i denna sak. Från ena sidan framhålles dels det orättvisa uti att i ett län underkasta den enskilde ett betungande förmynderskap öfver hans egendom, hvilket anses som en inkräktning på den fria eganderätten, under det man i ett annat tillgränsande län låter den enskilde fritt disponera öfver sin egendom; och dels en del missförhållanden i samband med sjelfva utsyningen.

Rörande förra delen af dessa anmärkningar mot utsyningstvänget må här i korthet göras följande eriuringar. Inga äldre lagstadganden för Lappmarkerna innehålla någon som hälst antydna om rätt för nybyggarna af fri disposition till skogen, utan endast virkestägt till husbehof, hvartill sedermera fogades rätt till saluvirke efter utsyning. De friheter härutöfver, som påstås genom skattelösen ha beviljats vis-

sa hemman, måste nödvändigt antagas erhålla sin förklaring eller giltighet först med framdeles vid afvittringen skeende skogslagstiftning för Lappmarkerna.

Vid 1873 års riksdag beslöts med hänsyn till Lappmarkernas trögare skogsväxtlighet, deras behof af uthållig skogsinkomst för jordbruket, deras klimat och att skogsbältets nedflytande ej skulle äfventyras, äfvensom bevarande af lapparnas renbetesrätt, att framgent inskränkt dispositionsätt till afsaluvirke skulle ega bestånd för samtliga kommuner i Lappmarkerna i enlighet med k. förordningen af den 29 juni 1866, hvarvid togs med i räkningen de orättvisor, som skulle uppstå, därest vissa hemman, endast därför att de kommit sig för med en länsmansundersökning, beviljades undantagsförmåner framför andra, kanske bättre häfdade, som underlåtit besigtning för omförande till skatte. Så tillkom Stadga för afvittringen i Vester- och Norrbottens Lappmarker af den 30 maj 1878, där bl. a. stipulerades ett visst skogsanslag af 5,000—20,000 kvadratref duglig mark pr mantal. Då områden efter denna måttstock tilldelats enskilde så liberalt, att medeltilldelningen äfven för de skogsbördigaste socknarna inom södra Lappmarken utgör omkring

16,000 kvadratref pr mantal, kan man ju ej med skäl säga, att hemmanen inom Lappmarkerna blifvit lidande. Genom denna tilldelning hafva hemmanens områden ökats till det dubbla mot i 1874 års utsyningsförordning tillerkända utsyningsystem. Detta alt med hänsyn till den för Lappmarkerna ansedda nödvändiga ofria dispositionen till skogen.

Fri dispositionsrätt skulle leda till orättvisor de olika hemmanen emellan, t. ex. fjällnybyggen utan skog och hemman, som sålt sin afverkningsrätt till bolag. Den skulle inom kort bringa alla hemman under bolagen, och skogarna blifva sköflade.

I Lappmarkerna klagades mycket öfver stämpelafgiften (10 öre pr träd) såsom en orättvis tunga. Fordom tillföll denna afgift den tjenstförrättande jägmästaren, som därigenom ansågs erhålla en altför rundlig intägt; numer tillfaller den staten. Dessa klagomål kunna vid första påseende synas hafva ett visst sken af berättigande, ty hvarför skall denna afgift inskränka sig just till Vester- och Norrbotten? Ett verkligt missförhållande är, att denna utgift drabbar bönderna mycket tyngre än bolagen, ty stämpelafgiften sänkes till 5 öre pr träd vid utstämpling af öfver 1,000 träd, hvadan bönderna i allmänhet få

betala dubbelt mer än bolaget. Med detta undantag samt med erkännande af det tänkvärda i yrkandet att en del af stämpelafgiften måtte komma de fattiga kommunerna till godo, kan man rättvisligen ej klaga öfver att en så liten del af skogens värde som stämpelafgiften kommer landet i dess helhet till godo. Man bör äfven komma ihåg, att stämpelafgiftens borttagande skulle endast komma *bolagen* till godo, icke bönderna. Vi hafva i ett föregående bref visat, till hvilken ofantlig omfattning bolagen och skogsspekulanterna slagit under sig hemman och skogsmark inom Lappmarkerna, dels med full eganderätt och dels med afverkningsrätt på vissa år och dessutom s. k. stämpelköp (isynnerhet inom Fredrika). Det är genom bolagsväldet och därmed sammanhängande missförhållanden som den icke skogegande växande befolkningen råkat i fattigdom, för att ej säga armod. Och dessa arrendatorer eller rättare inhysingar på bolagshemmanen skulle intet vinna af skogslagens upphäfvande; endast på sin höjd litet arbete i skogen under forcerad afverkning.

De sjelfegande bönderna skulle lika litet komma att draga någon nytta af stämpelafgiftens upphäfvande. Endast bolagen skörda hela fördelen. Vi hafva flere exempel på, att s. k.

lättnader, åstadkomna på initiativ af bolagen eller af folket sjelft, icke komma allmogen, utan bolagen till godo. Så var fallet med granbarkningsförbudets upphäfvande, ty trots den stora vinst och fördel för allmogen, som häraf förespåddes, sjönk genast priset på granvirke inom Vesterbotten; och likadant var händelsen med den af arbetare uppfunna s. k. Bogsläden, hvarigenom man kunde på lämplig mark lassa fyra à fem gånger mer timmer pr häst än förr — bolagen sänkte afverkningsprisen och slukade hela fördelen! Vore det välbetänt, att äfven taga stämpelafgiften från staten och stoppa äfven den i bolagens fickor?

Vore det välbetänt att taga bort skogsskyddet, då hela vinsten däraf komme att hamna i bolagens händer, då bondebetrycket och en mängd andra bedröfliga förhållanden i Lappmarkerna äro orsakade just genom bolagens dominerande ställning? Bolagen hafva icke genom sina föregående visat sig kunna med jämnmått bära utsträckt frihet i eganderätt till skog, ej håller kunna de sägas vara »betryckta», om de ej få fri disposition till de ofantliga skogsvidder, som de nästan uteslutande *efter* afvittringens beslutande och med full kännedom om därvid fästade vilkor (in-

skränkt skogsdisposition) slagit under sig i Lappmarkerna, ej sällan för underpris och med mer eller mindre förkastliga medel. Man bör därför med alt skäl vara glad, att utsyningslagen för Lappmarkerna finnes till, och man bör hoppas, att den icke må afskaffas, utan hällre utsträckas äfven till det nedre Norrlands skogstrakter.

Hvad vidkommer öfverklagade missförhållanden vid sjelfva utstämplingen, så äro de af sådan art, att det är hardt nära omöjligt att vinna full klarhet i dem. Dessa missförhållanden, sådana de framhållas från olika håll, skulle dels bero af brist på tillräckligt antal skogstjenstemän och dels af bristande pligttrohet. Hvad vidkommer den förra olägenheten, torde den numera, sedan betydande förstärkning erhållits, ej längre förefinnas; hvad den senare delikata frågan vidkommer, lär väl vanlig menisklig svaghet här kunna uppvisas såsom öfveralt. Men mig synes, att döma af alt som kommit till min vetskap, att en mycket stor del af de vanliga klagomålen mot skogstjenstemännen — att de utstämplade ett fåtal träd på hemmanen, medan de egdes af bönder, men sedan dessa ej kunnat hålla sig uppe längre utan nödgats sälja dem till bolag, utstämplat hundra och tusentals träd på dem — bero på miss-

förstånd eller förhållanden, som skogstjenstemännen ej kunnat hjälpa. Utsyningslagen föreskrifver, att ej blott skogens årliga afkastningsförmåga skall vara bestämmande utan äfven öfvermogen och skadad skog ej får sparas. Innan de ofantliga skogsvidderna hunnit uppskattas (hvilket arbete pågår ännu), kunde ej så många träd pr hemman utstämplas som sedan. Dylika fall kunde anföras i mängd. När nu så inträffar, att skogens värdering först kunnat ske efter dess öfver gång i bolags ego, och betydande större utstämpling i följd häraf egt rum, är det naturligt, att detta ger anledning till anmärkningar från befolkningens sida. Anmärkas bör äfven, att klagomålen i fråga hufvudsakligen gälla förra tider. Ofta har jag å andra sidan funnit, att befolkningen hyser förtroende för »jägeri» och i några af jägeristatens tjenstemän funnit hjälpare mot bolagens öfvergrepp. Å andra sidan kan icke häller förnekas, att det på sina ställen förekommit egendomliga »ställningar och förhållanden».

Men om än åtskilliga missförhållanden af ofvan antydd art kunna uppvisas, om än här och där finnas skogstjenstemän, om hvilka man kan tillämpa ordspråket: »Min dräng hade också en dräng» etc., så äro de hvar-

ken af den art, att de icke för framtiden kunna afhjelpas, ej håller kunna de i minsta mån jämföras med de vådor, som skogsskyddets upphäfvande skulle medföra.

(Slutord.)

Hvad är att göra?

Upprepade gånger har denna fråga framstälts: från ett läger med detalvar, som situationen kräver; från ett annat i en halft föraktlig och sarkastisk ton. »Ni radar upp en hel del missförhållanden — och det är alltid en lätt sak —, men säg oss äfven botemedlen. om ni kan!» — Att något bör göras, det hafva nu äfven de lagstiftande myndigheterna ändtligen medgifvit och så godt som enhälligt beslutat framställa för regeringen. Skada blott att denna åtgärd — i och för sig måhända föga effektiv — kommit tjugo år för sent, ty innan den beslutade utredningen hunnit verkställas, torde den allra största delen af den sjelfegande befolkningen i Norrlands skogsbygder icke längre finnas till. Af de fakta, som genom ej så ringa arbete samlats och framstälts i denna artikelserie, framgår nämligen, att bolagens egovälde inom Norrland under de tvänne sista åren tillväxt

med oerhörd hastighet och på många orter redan omfattar största delen af de befintliga skogshemmanen.

Ehuru den beslutade utredningen, som sagdt, altför sent blifvit påtänkt, torde likväl åtskilligt kunna räddas för framtiden, om nämligen viljan är god. Jag skall taga mig friheten påpeka ett och annat, som kunde göras redan nu, medan man väntar på den beslutade utredningen och de därpå i en mer eller mindre aflägsen framtid möjligen följande åtgärderna i lagstiftningsväg. Vid en närmare granskning af vår irländska fråga finner man nämligen, att den icke är blott af ekonomisk art utan både med sina rötter och vid hvarje punkt af sin utveckling står i den innerligaste beröring med moralen. Men om orsakerna till ett ondt visa sig vara, i mer eller mindre mån, af moralisk art, då måste äfven botemedlen därför i samma mån vara att söka inom det moraliska området, och med god vilja bör, som sagdt, här ganska mycket kunna uträttas, innan särskilda lagstiftningsåtgärder hinna komma till hjälp.

Med hänvisning till våra föregående meddelanden taga vi oss friheten ytterligare påpeka några fakta som belysning af vår irländska frågas samband med moralen.

Först rörande det sätt, hvarpå de stora skogsdomänerna och skogsmillionerna tillkommit. Nationalekonomerna lära, att kapital är arbete, men det »arbete», hvarigenom våra förnämsta träpatroner och bolag skapat den största delen af sina millioner, inskränker sig hufvudsakligen till en ockupation af redan förefintliga, af naturen under seklers lopp alstrade rikedomar, hvilken ockupation ofta skett på sådant sätt och genom sådana medel, som gifva åt densamma en annan karaktär än den af ärligt förvärf.

Bränvinet har härvid spelat en mycket framstående rol. En hel volym skulle kunna fyllas med detaljskildringar af dylika »skogsaffärer». Hela lass af bränvin hafva sändts upp till skogsbygderna för att af bolagens agenter eller enskilda spekulanter användas vid uppköp af skogar och skogshemman, och till dylika agenter hafva samvetsgranna karlar icke dugt.

Jag känner personligen dugande män, som afskedats och ersatts af andra, hvilka utmärkt sig för annat än samvetsgrannhet. En af desse sistnämnda, hvilken först brukade fylla bönderna och sedan med lätthet narra dem att underskrifva (eller sätta sitt bomärke under) de af honom

sjelf uppsatta kontrakten, uttryckte vid ett tillfälle, då han på detta sätt för en spottstyfver »förvärfvat» skogar, värda millioner, i ytterst råa ordalag i flere ännu lefvande vitnens närvaro, att hans principal skulle bli högeligen tillfredsstäld öfver dessa affärer.

I samband med bränvin hafva *klipska bönder* och *myndighetspersoner*, hälst sådana, som haft mer eller mindre med skogsangelägenheter att skaffa, engagerats att lura bönder. Ett annat mycket vanligt sätt har varit och är ännu att på allt sätt locka skogsbönder till skuldsättning hos bolagen eller de enskilda patronerna för att sedan vid den lämpliga tidpunkten slå under sig deras hemman. Likaledes har skiftesväsendet användts för samma ändamål.

Sedan den pietistiska rörelsen börjat vinna större utbredning i Norrland, har äfven *religionen* användts i samma syfte. Ett par exempel härpå torde förtjena att anföras. Till ett visst skogrikt kronony bygge kom en mycket gudeligg faktor K. och höll andliga föredrag och lyckades härigenom omvända bönderna — till att sälja åt honom hela nybygget för 8,000 kr., hvaraf 2,000 kr. betalades i handpenning, och resten skulle betalas, då åborna bygt, odlat och krono-

löst nybygget. Handpenningen räckte ej till för detta ändamål, utan måste de sätta sig i skuld. Så blef faktorn bankrutt, och bolaget tog nybygget i besittning, utan att uppfylla de i ofvannämnda köp stipulerade vilkor. Skogen på detta nybygge är värd omkr. 1 million kr., men bolaget betalar ej till de stackars utarmade åborna återstoden af deras fordran (6,000 kr.), emedan det ej på laglig väg kan tvingas därtill.

Inom samma provins finnes en mäktig rik träpatron, hvilken från att ega ingenting förvärfvat skogshemman i tjugotal och eger skogsmarker, hvilkas areal räknas i miltal. Denne har varit en väldig predikant. På sina missionsresor har han vanligen åtföljts af en medarbetare. Efter predikans slut har den sistnämnde brukat hålla »eftermöte» med bönderna för att gå dem riktigt in på lifvet och omvända dem till — att sälja sina skogar eller hemman till den fromme patronen. Den gudsmannen, som predikade, kunde naturligtvis icke omedelbart efter en varm väckelsepredikan inlåta sig på något så verldsligt som skogsaffärer, hvadan denna likväl icke ovigtiga del af missionsverksamheten öfverlemnades åt medarbetaren. Denne kunde ju lättare finna en lämplig öfvergångspunkt från det rent andliga till det mera

praktiska området, t. ex. frågan om skogsköp, och i samband härmed framhålla det syndiga uti att begära för mycket för sin vara, i synnerhet af en broder i Kristo. Denna missionsverksamhet har också varit så framgångsrik, att skogsegendomar till många millioners värde hafva öfvergått i den fromme patronens ego, och ett mycket stort antal förut själfegande bönder förvandlats till fattiga inhyses-hjon på sina forna hemman eller också nödgats gå utblottade från hem och alt.

Det är allmänt bekant, hurusom kronan, d. v. s. det svenska folket, på sin tid genom de s. k. »baggbölerierna» formligen bestulits på många millioners värde¹⁾. Det är likaledes bekant, hurusom stora bolag och enskilda träpatroner slagit under sig ofantliga arealer af kronans skogsmark genom s. k. »nybyggesanläggningar», hvilka äro närmast att förlikna vid Potemkinsbyar. Härvid användes vanligen bulvaner, och i Vesternorrland bildades formligt ett bolag för anläggande af dylika »nybyggen». Härvid gick vanligen så till, att nödiga åbyggnader uppfördes och »odlingar» verkställes på någon lättarbetad sandmo, hvarvid

¹⁾ År 1865 ertappades och beslagtogs endast inom Vesterbotten af dåvarande fåtaliga skogs-personal något öfver 100,000 timmer, blott en liten bråkdel af hvad bolagen stulo från kro-

lösa torfvor kunde läggas öfver sterna, och ett tunnt lager af hö lades öfver högar af granris, och så kalasades det för värderingsmännen, hvarpå högt skatte erhöles vid nybyggets skattelösning. Därpå fingo husen och odlingarna förfalla. Jag besökte i vintras tvänne dylika ödelagda »nybyggen», vid hvilkas anläggande samma åbygnader användes: Sedan det ena »nybygget» insynats, flyttades åbyggnaderna öfver bäcken till det andra, som i sin tur insynades. I de flesta fall hafva skogarna på dessa nybyggen sköflats. På senare tiden har detta sätt att lura kronan till det närmaste upphört, men i stället utöfvas af bolag och skogsspekulanter ett annat slags moderna bedrägerier i stor skala, hvilka, mig veterligt och till min förundran icke blifvit föremål för laga näpst. Genom dessa bedrägerier blifva både kronan och kommunerna lidande. Se här ett belysande exempel.

Vid afslutande af skogs- och hemmansköp träffas öfverenskommelse med bönderna om köpeskillingens betalande terminsvis. I köpekontraktet inryckas då sådana bestämmelser, hvari-

nan. 1865—68 uppgick det beslagtagna virket inom samma provins till 135,000 timmer årligen. I Kopparbergs län uppgick motsvarande siffra åren 1870—71 till mer än dubbelt.

genom dessa terminer kunna förlängas i oändlighet, och säljarna sålunda faktiskt ej erhålla mer än räntan på köpeskillingen, stundom ej ens så mycket. Ett bolag eller en enskild träpatron träffar öfverenskommelse med en bonde om inköp af hans hemman. Köpeskillingen är t. ex. 45,000 kronor. Men för att slingra sig ifrån större delen af den i lag stadgade kartläggningskostnaden säger köparen: Jag betalar 25,000 kr. för brädstapeln därute samt diverse andra saker och 20,000 kr. för hemmanet, hvilket förslag säljaren ej har något emot. Ett annat exempel. Ett bolag träffar öfverenskommelse med innehafvaren af ett stort skogshemman att inköpa detta för 100,000 kronor, men för att ej behöfva betala skatt, motsvarande hemmanets värde, säger han till säljaren: Jag betalar 95,000 kr. för skogen och 5,000 kr. för hemmanet. Detta har säljaren ingenting emot, och så taxeras hemmanet i öfverensstämmelse med sistnämnda köpeskillning. Vid afverkningen af de stora skogarna skaffar bolaget upp en mängd löst folk, som stannar i trakten och slutligen kommer fattigvården till last, hvarigenom kommunen i dubbel mening blir skinnad, för att ej använda ett starkare uttryck.

Dessa moraliska missförhållanden, hvilka gjort sig gällande vid åtkom-

sten af de stora skogsdomänerna och skogsmillionerna, hafva sedan spelat med vid hela utvecklingen af den norrländska skogsrörelsen.

Man har förebrått mig, att jag vältrar hela skulden till missförhållandena i Norrland på bolagen och träpatronerna, oaktadt befolkningen sjelf har sin dryga andel däri. Jag är icke blind för den norrländska befolkningens fel i denna sak. Den har varit dum och låtit lura sig i oerhörd omfattning; den har varit lättsinnig och slösat bort största delen af den jämförelsevis ringa penning, den erhållit för skogen; är det kanske ännu; och en del har varit fal och låtit engagera sig för att präja och lura sina enfaldiga likar. Men hvad skall man säga om de »bildade» skogsherrarna och deras handlingssätt?

Sambandet mellan dessa moraliska missförhållanden och ekonomin, såväl den nationella som den enskilda, är utan tvifvel större än flertalet anar eller är villigt att medgifva ¹⁾. Det

¹⁾ Emile de Lavelaye har i ett arbete på engelska språket, »Law and Morals in Political Economy», tydligt ådagalagt sambandet mellan moralen och nationalekonomin och påvisat det allmänna förbiseendet af dess vikt och betydelse.

skulle vara högst intressant att se en fullständig och exakt uppgift på, hvart dessa omkring 2,000 millioner kronor, som endast under de senaste tjugu åren hemtats från Norrlands skogar, tagit vägen. Det skulle då måhända visa sig, att en ganska ringa del af denna kolossala summa kommit landet till godo. Om man nämligen frånräknar räntorna på utländskt kapital, placeradt i den norrländska skogsrörelsen, utdelningarna till de utländska aktieegarna, underhållet af den mängd sysslolösa och för samhället onyttiga »herrskaper», som uppstått genom skogspengarnas hopande, och hvad som åtgått till den oerhörda lyx och det ofta till vanvett gränsande slöseri, hvori en stor del träherrar lefvat, och som den stora mängden, så långt den förmått, efterapat, torde återstoden af inkomsterna från skogarna ej blifva så synnerligt lysande. Man har ofta, och det med rätta, hört allmogens slöseri klandras, men man har sällan hört klander öfver träpatronernas slöseri, af hvilka många lefva upp sina 50- å 100,000 kr. pr år, hvilkas middagar stundom belöpa sig till tusentals kronor, och hvilkas lustresor till Paris kosta ända till 20,000 kr. och därutöfver. Hvilket gagn för land och folk hafva dessa millioner, som utgå ur landet

för öfverflödsvaror af mer eller mindre skadlig natur?¹⁾ Har väl den allmänna välmågan blifvit större i Norrland under de senaste 20 à 30 åren? Är icke det stora flertalet af den norrländska allmogen i stället fattigare och mera skuldsatt än förr? Icke har väl häller landets finanser i allmänhet blifvit bättre: utskylderna ökas ju hvart år, och en mängd af landets yngsta och friskaste krafter söka sig mera lönande arbetsfält genom att emigrera?

Tar man å andra sidan i betraktan-

1) Vi veta väl, att det finnes många, som försvara lyxen såsom nyttig för samhället, oaktadt nutidens förnämsta nationalekonomer, såsom en Lavelaye, en Say, en Bastiat m. fl. utdöma den. »De personer», säger J. B. Say, »so Ξ genom sina stora talanger eller sin maktställning söka sprida smak för lyx, göra sig skyldiga till stämpling mot folkens väl». Bastiat utdömer alt arbete för producerandet af onyttiga saker, sökandet och bearbetandet af diamanter etc., såsom »sisyphism» eller arbete för arbetets egen skull. Lyxens försvarande på den grund, att den gifver många personer sysselsättning och sätter penningen i omlopp, hvilat på mycket svag grund. Äfven skökolid och tjufnad bereda många sysselsättning, och spelbanken i Monaco sätter stora kapital i rörelse. Vi hänvisa till Emile de Lavelayes utmärkta arbete »Luxury» utgifvet i London 1891. Den svenska öfversättningen därpå utlemnar en vigtig afdelning om nationalekonomiens förhållande till moralen och rättsväsendet.

de de ekonomiska och moraliska skador, som orsakats genom den norrländska skogsrörelsens missriktning — tusentals vanskötta eller ödelagda hemman, utbredning af dryckenskap och allehanda oseder genom det lösa bolagsfolket, den allmänna demoralisationen — äro dessa helt enkelt obereknliga.

* * *

Trots alla dessa missförhållanden tro vi, som sagdt, att med god vilja mycket skulle kunna räddas för framtiden undan hotande ekonomisk och moralisk ruin. Hvad vidkommer våra förnämsta officiellt hedrade och aktade skogspatroner vore det ju en förolämpning, nästan liktydig med ärekränkning, att ens sätta i fråga, att de ej skulle vara beredvilliga till hvad rättvisa och billighet fordra, och äfven till personlig försakelse och uppoffring för ett så viktigt ändamål: om de blott blifva uppmärksamgjorda på det sätt, hvar på deras domäner tillkommit, och de skador för land och folk, som genom ofvan antydda missförhållanden framkallats, borde man kunna taga för gifvet, att de skola göra allt för att, så vidt möjligt, godtgöra både den enskilde och samhället (man måste nämligen förutsätta deras okunnighet

om en stor del af hvad som passerat). Ginge dessa förut med godt exempel, skulle utan tvifvel andra följa i deras spår. Detta är redan ett skäl, hvarför den af riksdagen beslutade utredningen borde utsträckas till sättet för åtkomsten af de stora skogsdomänerna i Norrland. Men innan denna utredning hunnit verkställas, kunna träpatronerna börja föregå allmänheten med ett efterföljansvärdt föredöme i sitt lif; de kunna dessutom t. ex. afsätta en del af sina rikedomar till upphjelpande af det jordbruk, som blifvit lidande genom deras affärer, samt bistå fattiga kommuner uti att bära de odrägliga fattigbördor, som tillkommit genom utarmadt bolagsfolk o. s. v. Det finnes ju tusen sätt, hvarpå de kunna bota något af den skada, som uppstått.

Det är ett stort misstag att, såsom jag hört så många göra, antaga, att endast nöden skall lära folket arbetsamhet och sparsamhet. Historien visar tvärtom, att endast ett välmående och burget folk kan utveckla en hög grad af arbetsamhet, förtänksamhet och hushållsaktighet. Både lagstiftarens och människovännens sträfvanen måste därför gå ut på att skapa och underhålla en burgen allmog. Detta är utan tvifvel den bästa välgörenhetsverksamhet. Det är

för öfrigt endast en gärd åt rättvisan, att, hvad som på abnormt sätt och till allmän skada afhändts det allmänna, återbördas.

De enda verksamma lagstiftningsåtgärder, som på ett tillfredsställande sätt kunna tänkas för framtiden häfva de norrländska missförhållandena, äro redan till sin hufvudidé antydda af grosshandlanden N. G. Sörensen i hans broschyr »Om hemmansklyfning och skogsbolag» samt af riksdagsmännen Norberg i hans anförande vid den Vahlinska motionens behandling i riksdagens Andra kammare detta år. Endast genom större delen af de norrländska skogarnas (d. v. s. de egentliga utskogarnas) successiva förvandling till socken- och häradsallmänningar under vederbörlig kontroll och rationell vård och förvaltning till det gemensamma bästa kan vår irländska fråga på ett tillfredsställande sätt lösas. Först härigenom komma dessa Norrlands kanske viktigaste naturrikedomar att motsvara sitt ändamål: möjliggörande och befordrande af landets uppodling och befolkningens välförstånd. Härigenom kommer skogens ans och vård att bäst betryggas och trävarurörelsen att inträda i en naturlig och för hela landet helsosam utvecklingsform. Detta ligger för öppen dag och bekräftas af erfarenhe-

ten såväl i de delar af vårt land som i andra länder, där skogsallmänning- idén är jämförd. Den som haft tillfälle besöka t. ex. kommunerna i Schwarzwald och taga kännedom om de nästan ideala förhållanden, som äro rådande inom desamma, behöfver ej längre tveka rörande denna sak.

Vi veta väl, att en reduktion i denna riktning anses som en orimlighet inom det läger, där juridiska former och hårklyfverier betyda mer än hvad rätt och rättvisa samt det allmänna bästa kräfva. Men (för att använda riksdagsman Norbergs ord i Andra kammaren) »då utomordentliga faror hota fosterlandet, fordras utomordentliga åtgärder», och de åtgärder, som i förevarande fall fordras, äro helt enkelt en gärd åt rättvisan. Återstår nu att se, om de skola vidtagas eller icke — om Norrland skall räddas undan hotande ruin eller om det skall fullständigt förvandlas till ett Irland, hvars söner skola drifvas bortom hafven för att söka sig ett eget hem i stället för den ödelagda, förslafvade fädernetorfvän.

Folkundervisning före 1842

Vid kyrkomötet i Örebro 1529 bestämdes hur folkundervisningen i kyrkorna skulle se ut. Prästerna skulle då från predikstolen läsa upp och förklara budorden, Herrens bön och trosbekännelsen.

Martin Luthers lilla katekes utkom troligtvis på svenska första gången 1548. I katekesen förklarades innebörden av de tio budorden, trons artiklar och sakramenten, d v s dop och nattvard.

Katekesen skulle man lära sig utantill och prästen kontrollerade varje år kunskaperna i s k katekesförhör.

Vid 1723 års riksdag blev det bestämt att föräldrarna inte bara skulle se till att barnen fick kristendomskunskaper utan att de även var skyldiga att lära sina barn läsa. Om man inte klarade av detta själv kunde man ta en skolmästare eller "skolmoster" till hjälp. Detta var bokbildade, ofta äldre personer som "inte dög till annat". Från och med 1735 kallades katekesförhören för husförhör.

1842 kom folkskolestadgan

Under 1800-talets början växte kraven på ökad folkundervisning. Det sociala och politiska läget förändrades. Allt fler människor flyttade in till städerna och blev arbetare.

1842 kom folkskolestadgan, enligt denna skulle varje församling ha minst en skola, vilken helst skulle vara fast, samt en godkänd lärare. Staten stod för lärarutbildningen men församlingarna fick själva betala undervisningen. Då folkskolestadgan diskuterades ute i byarna höjdes röster mot reformen eftersom det innebar stora kostnader för församlingarna.

I början var folkskolan ofta ambulerande. Skolläraren flyttade runt mellan byarna och undervisade. Ämnen som enligt stadgan borde ingå i undervisningen var: innanläsning, rätt- och välskrivning, katekesen, biblisk historia, geografi, historia, naturlära, räkning, geometri, linearritning, gymnastik och eventuellt trädgårdsskötsel.

Trots att staten ville att församlingarna skulle inrätta fasta skolor fanns det fortfarande på 1900-talet ambulerande och halvtidsläsande skolor. I Västerbottens län gick 1920 ännu 50% av eleverna i halvtidsläsande skolor.

I Norrland tvingades ofta de kringvandrande lärarna förflytta sig långa sträckor mellan byarna och övernatta flera gånger under vägen. I de tillfälliga skolorna omfattade terminen endast ett par månader på varje plats. En lärare kunde undervisa upp till 100 barn åt gången. Skolsalen inrättades ofta i någon gård i byn där det fanns plats.

Enligt folkskolestadgan var skolplikten obligatorisk. Trots detta var undervisning i hemmen tillåten om barnens kunskaper prövades. I stadgan fanns inga regler för hur lång skoltiden skulle vara. Den officiella skolåldern var dock 7 - 14 år. Men barnen gick sällan mer än 3 år i skolan, därefter var de ofta tvungna att på heltid bidra till familjens försörjning. Det fanns även barn som inte kunde komma till skolan t ex på vintern eftersom de inte hade några skor.

Undervisningen i folkskolan utgick från att eleverna kunde läsa när de började skolan. Genom hemundervisning skulle de ha lärt sig detta. På 1850-talet insåg man att övervägande antalet elever inte hade några som helst kunskaper i att läsa när de började skolan. Endast ett fåtal blev undervisade i hemmet. Detta ledde till att man på 1880-talet införde småskolor, vilka hade till uppgift att ge förberedande kunskaper i att läsa och skriva. Liksom för folkskolan varierade den tid man gick i småskolan från barn till barn. För att upprätthålla barnens kunskaper mellan folkskolan och konfirmationen inrättade man på 1870-talet fortsättningsskolor.

Läraren under 1900-talets början

Utbildningen för folkskollärare utgjordes från och med 1870-talet av 4 år vid seminarium. Vilde man bli småskollärare utbildade man sig vid småskoleseminarium, vanligtvis i 2 år. Ibland fick det dock räcka med en kortkurs på några månader. De lärare som undervisade i Jämtlands län hade oftast gått på seminarium i Östersund eller i Härnösand. De nyutbildade lärarna var ofta unga, omkring 20 år. Lönen för en utbildad lärare var 1910 ca 600 kronor om året i kontanter.

Lärarna förband sig att arbeta i en skola under ett visst antal år. Förutom undervisning ingick diverse andra uppgifter i lärarens arbete t ex städning och eldning av skolhuset, avlusning av eleverna, sömnad av kläder till barn som kom i trasor till skolan samt slöjd-undervisning efter skoltid.

Lärbostaden var i många byar inrättad i skolbyggnaden, ovanpå eller under skolsalen. Bostaden var vanligtvis enkelt inredd med en säng, ett bord, några stolar och en järnspis. Ibland måste läraren dela sina rum med elever, som hade lång skolväg och därför var tvingade att bo i skolan under veckorna.

Folkskollärare i Näs.

Göran Hoffstedt 1852—1856, född den 21 februari 1823; föräldrarna voro kontingentborgaren Göran Hoffstedt i Hackås och Hof och dennes hustru Ramborg Persdotter från Kårgårde; folkskollärare här från och med 1852 till 1856, då han utnämndes till kronolänsman för Näs och Lockne socknar, i hvilken egenskap han kvarstod till 1860, då han erhöll transport till Rätans länsmansdistrikt och 1872 ytterligare till Rödön, där han tjänstgjorde till 1887, då han på egen begäran erhöll afsked med pension; han afled i Lockne den 1 oktober 1911. Gift 1867 med Karolina Johanna Beata Edwall, född 1824, död 1907, i hennes senare gifte; hon var dotter till prosten och kyrkoherden i Oviken Laurentius Edwall och dennes fru Sigrid Johanna Oldberg. Barnlös.

Markus Lindqvist 1859—1877. Folkskollärare både här och i Hackås till 1877, därefter endast i Hackås till 1887, då han på egen begäran erhöll afsked med pension. Se vidare under Hackås.

August Hedstedt 1877—1896, född den 10 mars 1848 och son till sadelmakaren Anders Hedstedt i Gustaf Adolfs församling i Värmland och dennes hustru Anika Hedstedt; aflade den 3 juni 1869 folkskollärarexamen i Karlstad, var folkskollärare i Nedre Ullerud i Värmland 1870—1872 och vid Huså bruk i Kall åren 1872—1877, folkskollärare och klockare i Näs från 1877 till 1896, då han på egen begäran erhöll afsked med pension; död i Norra Amerika, dit han med familj emigrerade. Gift den 10 september 1869 med barnmorskan Anna Kristina Jonsson från Gustaf Adolfs församling, född den 11 april 1835 och dotter till arrendatorn Jon Larsson och dennes hustru Brita Maria Lundberg.

Deras barn:

Ada Sofia, född den 15 oktober 1870 i Gustaf Adolfs församling, gift med arbetaren Carlsson, som emigrerat till N. Amerika; *Adolf Severin*, född 1872 i Huså, död i Norra Amerika; *Alrik Samuel*, född 1875, död spä; *Anna Serafina*, född 1876, gift i Norra Amerika.

Bernhard Kärrlander 1898—1904, född i Alanäs den 24 februari 1876, son af folkskolläraren Kärrlander i Dal i Ånger-

manland och dennes hustru; aflade folkskollärare- samt organist- och kyrkosångarexamen i Härnösand 1897, tillträdde vikariat å förenade folkskollärare-, organist- och klockarebefattningarna här hösten 1897 och blef ordinarie härstädes den 7 januari 1898, flyttade hösten 1904 till Karlsborg och innehade där endast folkskollärarebefattningen till och med den 31 december 1909; den 1 januari 1910 tillträdde han den med lärarebefattning förenade tjänsten som organist vid garnisonskyrkan därstädes och innehar fortfarande denna befattning samt är därjämte förordnad till öfverlärare vid församlingens skolor. Gift den 30 december 1905 med Anna Evalda Björnström från Lidköping, född den 23 juli 1882, tjänstgörande folkskollärarinna i Karlsborg sedan 1905.

Deras barn: *Svante*, född den 14 november 1906.

Hjalmar Holm 1906—1908, född den 28 februari 1884, son af folkskolläraren Holm i Fröberg af Kalmar län, aflade folkskollärarexamen den 16 februari 1905, blef ordinarie folkskollärare, organist och klockare här den 1 januari 1906, afflyttade till Ventlinge på Öland den 7 januari 1908, där han tillträdde enahanda befattningar.

Jonas Emanuel Eriksson 1910—, född i Håsjö den 31 juli 1885, son af målaren Erik Eriksson och dennes hustru Brita Jonsson; aflade folkskollärarexamen i Härnösand 1908, organist- och kyrkosångarexamen 1910, var folkskollärare i Hammerdal och Sikås 1908—1910 samt blef folkskollärare, organist och klockare här 1910.

Folkskollärarinna vid Bjärmelunds folkskola i Näs.

Esther Olivia Tunell 1909—, född i Sunne den 23 februari 1885, dotter till folkskolläraren Anders Tunell i Sunne och dennes fru Hanna Edvall; aflade folkskolläraryrksexamen i Umeå den 8 juni 1907, valdes till lärarinna här 1908 och tillträdde den 1 januari 1909.

Lärarinnor vid mindre folkskolan och småskolan i Näs.

Vid mindre folkskolan i Åsan:

Kristina Olsson, född den 13 juli 1883, tillträdde den 16 juli 1909.

Vid småskolan Kyrkan-Bjärmelund:

Emma Byström, född den 27 september 1869, tillträdde den 10 januari 1894.

Vid småskolan i Sinnberg:

Karin Ivarson, född den 14 mars 1889, anställd här den 1 september 1912.

Jämtska

Inom jämtskan finns en rad olika dialekter, varje socken har i princip sitt eget språk. Man skiljer i stora drag på centraljämtsk, sydjämtsk, västjämtsk, nordjämtsk och östjämtsk dialekt.

Några för jämtskan karaktäristiska ord (l betyder grovt l):

Substantiv:

bakstra = tunnbrödsbakerska	belen = tålamod
bjecker = bagge	brua = bron
bua = boden	fettjan = slätterängar vid vattendrag
baksterfjäla = brödspaden	goffa, gommo = gammelfolken i gården
gråsjul = gråsparv	kamfore = plånboken
kångro = spindel	pannstejka = pannkaka
rakstra = räfserskan	tjuckmjælka = långmjölk
tjätt'n = litet långmjölk att göra ny långmjölk av	
tyllmejs = fjant	

Verb:

blaga = glimra, skina	braal = skryta, skrävla
däätt = falla (dätt u mejsa = misslyckas)	
fool = sätta, ställa, lägga	gliip = gråta
glååm = titta	hucker = fnittra
syytt = 1. sitta med någon i knät 2. sköta småbarn	
(te va på sytta = att vara gravid)	

Adjektiv:

agasam = respektingivande	ampen = orolig
arttut = trevligt, skojigt	dentlaus = otrevlig, dum
fluru = osnygg, otrevlig	fejen = glad
flöt = snabb	glavér = gladlynt
gly = ljum	hev = duktig
håttu = trevlig	taku = händig

i kvällst = i går kväll

ha stännan = ha tid

i måranst = i morse

stánom = ibland

(I Margareta och Per-Lennart Perssons "Da glöm fell int jamska" finns förutom ordlista sammanställning över jämtskans vanligaste redskapsord, växter, djur m m).

Tänk på följande egenheter:

- Kvinnonamn omnämns i jämtskan med "a" före, t ex a Brita, a Karin, a Gerd, a mor, a mamma. OBS dock att i dativ blir det at n' mamma, at n' Brita o s v.
- Mansnamn omnämns med 'n, t ex 'n Olle, 'n Johan, 'n pappa, 'n goffar. OBS i dativ heter det at a pappa, at a Olle.

Följande egenheter går bara att förstå genom att lyssna på dem som kan prata jämtska:

- Bruket av diftonger: ei, au, öy, t ex ei ku (en ko), je veit (jag vet), auga (ögonen)
- De ålderdomliga dativformerna, som hörs tydligast i bestämd form pluralis: at ståscom (åt flickorna), at hästom (åt hästarna), på husom (på husen).
- Substantiven saknar genitivändelse. Istället bildas genitiv med at + dativform: vantän at gåbba (gubbens vantar), latje at grytn (grytans lock) eller vid egennamn och vissa släktskapsord med genitiv av han eller hon: hatt'n hans Kal (Karls hatt), boka hans far (fars bok).
- Bruket att sätta samman adjektiv och substantiv, t ex gammelhuse (det gamla huset), varmsommarn (den varma sommaren).
- Fördubblingen av vokaler, t ex kaast (kasta), piig (piga), biin (sticka, binda).
- Förändringar av konsonanter, t ex myttje (mycket), ryddjen (ryggen), bjår-ska (björken), skarsp (skarp).

Känt ordspråk på jämtska:

Bällt du luur'n? = Kunde du lura honom

Lästips:

Jämtlands läns bildningsförbund. Visor på jämska. 1984. (Finns även musik-kassetter).

Ohlson, Ragnar. En bok om jämtskan. Östersund 1973.

Olsson, Erik (Äcke). Gott humör. Jämtmål på vers och prosa. Östersund 1920.

Persson, Margareta och Per-Lennart. Da glöm fell int jämska. 1986.

Visor i Jämtland. Utg. av Utbildningsradion i Jämtland 1986.

Vuxenskolan. 3000 jämtländska ord. 1984.

Vuxenskolan. Jämtmålsgrammatik. Sammanställd av Per Tejbo. 1982.

SKVALLER

Grannar

På gården Ålsta 3 finns ett avstyckat torp, där odalstorpren Johan Olafsson, 34 år, bor med sin hustru Kristina Jönsdotter, 32 år, och barnen Olof August 3 år och Anna som är nyfödd.

På grannfastigheten Ålsta 1 bor handlaren Nils Persson-Stjernström, 59 år, med sin hustru Karolina Olofsdotter, 41 år, och barnen Anna Kristina 20 år gammal, Lisa Maria 25 år och Per Nilsson-Stjernström 25 år.

I Ålsta (Ålsta 1) finns också skollärbostaden, där läraren August Hedstedt bor med sin familj. Han har varit skollärare i Näs sedan 1877. Han är 48 år och son till en sadelmakare i Värmland. Han gifte sig, tre månader efter att han avlagt folkskollärarexamen i Karlstad 1869, med barnmorskan Anna Kristina Jonsson. De har tillsammans tre barn i livet, Adolf Severin 25 år, Alrik Samuel 20 år och Anna Serafina 19 år.

Viktor Behm, Ålsta, har varit ordförande i kommunalstämman sedan år 1891. Han är gift med prästdottern Olga Arbman. Viktor Behm är mycket intresserad av Näs sockens historia och för utförliga dagboksanteckningar om kända personer i bygden och intressanta händelser, varvat med anteckningar om vädret, barnens besök m m.

Garvaren Anders Svensson i Näs och Ålsta har en son, Anders Näcktman, som läser till pastor vid Fjellstedtska skolan i Uppsala.

Erik Olsson i Månsta är fjärdingsman.

Nils Edström är kyrkoherde sedan 1885. Bor i prästgården med sin fru Margaretha Elisabeth. De har nio barn tillsammans.

Händelser

1867 Isen låg kvar till midsommar.

1870-tal Några sockenbor förärade en orgel till kyrkan. Den var tillverkad av Petrus Bylander, Bye, Marieby.

1871 Näs Ynglingaförening bildades.

1877 Åskan slog ned i Månsta. Två syskon dödades, 60 respektive 53 år gamla.

1887 Trenne björnar syntes i Näs.

1888 Månsta badinrättning byggdes.

1889 Kyrkogården utvidgades. Då påträffades stengrunden av ett fristående torn.

1892 Österrikes kronprinsessa, Stephanie, reste genom Jämtland.

Övrigt

I grannbyn Månsta finns en hälsobringande källa.

På 1880-talet bildades ett bolag av ett antal bönder i Månsta, Ålsta och Oldberg, Brunnsrörelsen hade då gått dåligt ett tag. De byggde ett badhus i två våningar med solveranda, läkarmottagning och matsalar på övre våningen. Byggnationerna utfördes frivilligt av ordsbor och bolagsintressenter. Vid anstalten anställdes läkare, varav den förste var professor Sundberg vid Karolinska sjukhuset i Stockholm. Han är svärson till kyrkoherde Edström i Näs och brukar tillbringa somrarna här tillsammans med sin familj. Inkvarteringen av alla besökare löses på så sätt att de hyr in sig i gårdarna i de omkringliggande byarna. De flesta har självhushåll. Rörelsen tampas hela tiden med ekonomiska svårigheter. Ortens befolkning är dock angelägna om att ha rörelsen i gång. De många sommargästerna ger omväxling i tillvaron. Slutbalen varje säsong är något som alla ser fram emot.

Det är många i socknen som röker. Här sker ju också en stor tillverkning av järnpipor. (Se sep. uppsats)

På andra sidan Månsta-ån bodde en gammal gumma. Hon hette Petter-Kersti. Hon for runt och tiggde kaffe och liknande i gårdarna.

Fattigvård

I förhållande till övriga län var Jämtlands län, enligt landshövdingeberättelserna, relativt förskonat. Men fattigvårdens åtaganden växte ändå ständigt. Antalet understödstagare i länet uppgick år 1885 till 1.586. År 1894 hade antalet ökat till 3.023, varav 969 med full försörjning.

Till detta kom emellertid de statliga bidrag till fattigvård bland lappbefolkningen som från 4.800 kronor år 1891 ökade till 7.444 kronor år 1895.

Administrativ indelning

Näs tillhörde i kyrkligt hänseende Jämtlands östra kontrakt. I juridiskt hänseende Jämtlands östra domsaga, Hackås och Näs Tingslag samt Hackås länsmansdistrikt.

Fram till 1890 hade Näs/Hackås hållit åtta hästjägare och tio fältjägare.

År 1892 beslutade riksdagen att Jämtlands hästjägarer skulle ombildas till värvande regemente med fem skvadroner, Norrlands dragonregemente.

Till följd av detta vakanssattes successivt de tidigare rotehallen.

Samtalsämne:

I södra Sverige bildade 2-10 hela hemman en rote, och varje sådan rote sörjde för en soldat. I Jämtland utgjordes rotarna av endast ett hemman.

Även om ett helt hemman ofta var flera gårdar, innebar detta att "ständiga knektehållet" blev en avsevärd pålaga för landskapets bönder, större än på andra håll.

När denna börda lättade med bildandet av dragonregementet, gav detta givetvis upphov till många kommentarer.

Jämtska

Inom jämtskan finns en rad olika dialekter, varje socken har i princip sitt eget språk. Man skiljer i stora drag på centraljämtsk, sydjämtsk, västjämtsk, nordjämtsk och östjämtsk dialekt.

Några för jämtskan karaktäristiska ord (l betyder grovt l):

Substantiv:

bakstra = tunnbrödsbakerska	belen = tålamod
bjecker = bagge	brua = bron
bua = boden	fettjan = slätterängar vid vattendrag
baksterfjäla = brödspaden	goffa, gommo = gammelfolken i gården
gråsjul = gråsparv	kamfore = plånboken
kångro = spindel	pannstejka = pannkaka
rakstra = räfserskan	tjuckmjælka = långmjölk
tjätt'n = litet långmjölk att göra ny långmjölk av	
tyllmejs = fjant	

Verb:

blaga = glimra, skina	braal = skryta, skrävla
däätt = falla (dätt u mejsa = misslyckas)	
fool = sätta, ställa, lägga	gliip = gråta
glååm = titta	hucker = fnittra
syytt = 1. sitta med någon i knät 2. sköta småbarn	
(te va på sytta = att vara gravid)	

Adjektiv:

agasam = respektingivande	ampen = orolig
arttut = trevligt, skojigt	dentlaus = otrevlig, dum
fluru = osnygg, otrevlig	fejen = glad
flöt = snabb	glavér = gladlynt
gly = ljum	hev = duktig
håttu = trevlig	taku = händig

i kvällst = i går kväll

ha stännan = ha tid

i måranst = i morse

stánom = ibland

(I Margareta och Per-Lennart Perssons "Da glöm fell int jamska" finns förutom ordlista sammanställning över jämtskans vanligaste redskapsord, växter, djur m m).

Tänk på följande egenheter:

- Kvinnonamn omnämns i jämtskan med "a" före, t ex a Brita, a Karin, a Gerd, a mor, a mamma. OBS dock att i dativ blir det at n' mamma, at n' Brita o s v.
- Mansnamn omnämns med 'n, t ex 'n Olle, 'n Johan, 'n pappa, 'n goffar. OBS i dativ heter det at a pappa, at a Olle.

Följande egenheter går bara att förstå genom att lyssna på dem som kan prata jämtska:

- Bruket av diftonger: ei, au, öy, t ex ei ku (en ko), je veit (jag vet), auga (ögonen)
- De ålderdomliga dativformerna, som hörs tydligast i bestämd form pluralis: at ståscom (åt flickorna), at hästom (åt hästarna), på husom (på husen).
- Substantiven saknar genitivändelse. Istället bildas genitiv med at + dativform: vantan at gåbba (gubbens vantar), latje at grytn (grytans lock) eller vid egennamn och vissa släktskapsord med genitiv av han eller hon: hatt'n hans Kal (Karls hatt), boka hans far (fars bok).
- Bruket att sätta samman adjektiv och substantiv, t ex gammelhuse (det gamla huset), varmsommarn (den varma sommaren).
- Fördubblingen av vokaler, t ex kaast (kasta), piig (piga), biin (sticka, binda).
- Förändringar av konsonanter, t ex myttje (mycket), ryddjen (ryggen), bjår-ska (björken), skarsp (skarp).

Känt ordspråk på jämtska:

Bällt du luur'n? = Kunde du lura honom

Lästips:

Jämtlands läns bildningsförbund. Visor på jämska. 1984. (Finns även musik-kassetter).

Ohlson, Ragnar. En bok om jämtskan. Östersund 1973.

Olsson, Erik (Äcke). Gott humör. Jämtmål på vers och prosa. Östersund 1920.

Persson, Margareta och Per-Lennart. Da glöm fell int jämska. 1986.

Visor i Jämtland. Utg. av Utbildningsradion i Jämtland 1986.

Vuxenskolan. 3000 jämtländska ord. 1984.

Vuxenskolan. Jämtmålsgrammatik. Sammanställd av Per Tejbo. 1982.

Städning:

De nya idéerna med rena, ljusa hem förde med sig att städningen tog mer tid än tidigare. Man storstädade stugan på våren, sedan man flyttat ut i bryggstun och man storstädade till de större helgerna. Varje lördag skulle man dessutom skura åtminstone köket ordentligt. För att skydda trägolven mot smuts lade man ut trasmattor i täta längder och i farstun kunde man den smutsigaste årstiden täcka dessa med papp eller tidningar. Man skurade med såpa och rotborste. Den höjda standarden med flera rum - kanske också kammare och sal - gjorde att det lönade sig på ett helt annat sätt att försöka hålla rent och prydligt.

Förebyggande åtgärder mot smutsiga golv:

- Granris vid förstubron.
- Dörrmatta av björkris eller mattlummer.
- Trasmattor på golven, som samlade upp en del av smutsen.

Viktigt var att sommartid skura dasset ordentligt till helgerna och sätta lövkvistar där för att pynta (kanske också för luktens skull?).

LÄS:

Fataburen 1970. Nordiska museets och Skansens årsbok.

TIDNINGAR

Landshövdingens femårsberättelse 1891-95: "Läslusten är livlig hos befolkningen. Tycks fortfarande vara i stigande. En naturlig följd av förbättrad folkundervisning och det starka kunskapsbegär, som kännetecknar länets allmoge."

1895

855 tidningsprenumeranter i länet, varav 396 i Östersund. 13.197 prenumeranter på veckotidningar och tidskrifter av 1846 i Östersund.

Landshövdingens femårsberättelse 1896-1900: Den periodiska litteraturen har en ökande spridning. 3.339 prenumeranter på dagstidningar i länet. Tidningar som utkommer 3 eller 4 gånger i veckan: 8.101 prenumeranter. Vecko- eller halvveckotidningar: 14.628 prenumeranter. Tidskrifter 3.222 prenumeranter.

TRÄDGÅRDSODLING

Länsträdgårdsmästare fanns redan 1858-60. Vid lantbruksmöten under 1860 och 70-talen belönades köksväxter och köksodling. 1882 inrättades på nytt en tjänst som länsträdgårdsmästare. Plantskolor och rådgivning var viktiga delar av verksamheten. 1894 bildades på hans initiativ en trädgårdsförening som redan året efter har 80 medlemmar. Intresset för trädgårdsodling sägs vara svagt men ökande och även små hemman har anläggningar om än små. Handelsträdgårdsmästare finns i närheten av Östersund. För fruktträdsodling lägger dock klimatet hinder i vägen.

TVÄTT

Ett par gånger om året, vår och höst, hade man stortvätt. Tvätten brukade samlas i ett härbärke, Man höll isär vittvätt och s k "randkläder" (kulörta plagg) som tvättades var för sig. Helst tvättades när månen stod i ny , ej i nedan - då blev tvätten grå. Sommartid fraktades tvätten till en sjö eller en å. Vintertid höll man till i ladugården.

Blötläggning:

Tvättgodset lades i blöt senast kvällen innan. Plaggen lades i tvättsåar med kallt vatten. Vattnet skulle vara mjukt. Hellre körde man långa vägar efter bra sjövattnen än använde kalkhaltigt brunnsvattnen.

Efter blötläggningen fick tvätten självrinna över en klappstol av trä.

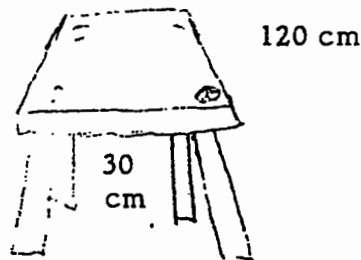
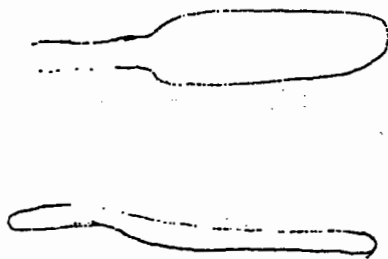
Nu måste man "gnuugg" kläderna. En mindre del lades i en mindre träbalja och övergjöts med lutblandat vatten. Ett plagg i sänder gnuggades duktigt mellan händerna. Smutsfläckar smordes in med såpa. C:a 1890 började tvättbräda komma. Det första var av trä, senare kom fabriksgjorda av valkad zinkplåt. De fick ingen större spridning. Många ansåg att de slet för hårt på kläderna.

Lutkokning:

Efter gnuggningen skulle tvätten under ca en timme kokas i lut. Hela tiden rörde man om kläderna i grytan (kopparkittel eller murpanna). Man fick koka tills kläderna slutat "pösa" och sjönk ned i kokkärlet. (Ömtåligare kläder tvättades i varm, ej kokande svag lut. Hellylle i hett vatten med såpa. Yllet sköljdes utan klappning). För nedtryckning av tvättgodset under lutkokningen användes en trækäpp med långt skaft.

Klappning och sköljning:

Den lutkokade tvätten kördes nu i ett kar till en klappbrygga vid en sjö eller å. Kunde också göras ett kar vid brunnen. Klappningen kallades "klaapp klea". Till hjälp hade man ett klappträ och ett klappsäte "klappstoln".

(av björk eller gran)

Så lade man ett hoprullat plagg på klappsätet och började banka på det med kraftiga tag, samtidigt som man vände plagget hit och dit, upp och ned. Då och då sköljde man det i vatten. Minst 3 ggr skulle detta göras. Därefter lades plagget i en så med kallt rent vatten, där det kunde ligga upp till ett dygn. Vattnet byttes under tiden 3 gånger. Därpå följde vridningen "vriinga" som gjordes med blotta händerna.

Torkning:

Vanligast var att kläderna breddes ut på gräset några dagar eller också hängdes de på släta stänger upplagda på klykor. Torkningen skulle påbörjas på kvällen. Solljus ansågs inte bra för de våta textilierna. Följande dagar gjorde det dock ingenting ifall man ville bleka tygerna.

Klädnypor och klädstreck kommer vid 1900-talets början. De första klädnyporna ser ut så här:

Mangling och strykning:

Lakan drogs och veks i 4 delar på längden och manglades på köksbordet med en handmangel. Ett enklare sätt var att lägga tvätten mellan bräder och låta besökare sätta sig på dessa. Mangelduk användes inte. Mekanisk mangel kom 1916 eller 1917.

Strykjärn värmdes upp med lod. Kragar, manschetter, gardiner m m stärktes med potatismjöl. (En tjock redning blandades ihop med kallt vatten, hälldes i rent kokande vatten till lagom tjocklek). Plagget doppades i den avsvalnande redningen och vreds ur, fick torka, stänktes och ströks.

Krusning:

Fruentimmerskragar pipkrusades med piptång, möss- och örngottsband tvärveckades med bordskniv.

Lästips:

Det finns flera bra uppteckningar om tvätt och klädvård i Nordiska museets frågelistsvar. Kopior på dessa finns i läns museets arkiv. (Dock inget från Näs).

TEXTIL

Sängens utrustning

Fortfarande lever bruket att sova under fäll. I detta hem används dock även lakan och täcke, Täcke (stickat, fyllt med raffelstopp) eller dunbolster används. Dunkuddar. Dunet tvättas då och då.

Gardiner

Tunna vita trådgardiner eller spetsgardiner är på modet.

Dukar

Golvsida ylledukar, små virkade till pelarbord, lysdukar, virkning överhuvudtaget populärt.

Trasmattor

Har sedan ett par decennier vävts i alla hem. De billiga bomullstygerna har skapat ett textilt överflöd, som gör att man kan unna sig denna lyx.

Vattenförsörjning

Stora mängder vatten gick åt i ladugård, stall och hushåll. Varje ko behövde omkring 50 l vatten/dag, hästarna ändå mera. Om sedan hushållet bestod av många personer kan man lätt tänka sig hur många hinkar som behövde bäras varje dag.

Alla små torp och nybyggarstugor hade heller inte brunn på gården, utan man hämtade vatten i en bäck eller i sjön. Vintertid kunde man smälta snö och det behövs stora mängder snö för att få till 50 l vatten.

Vintertid kunde brunnen sina och man körde då med häst hem vatten från sjön i tunnor. Detta var ett ytterst slitsamt arbete: hacka hål i isen, ösa vatten i tunnorna och få hem det. Sommartid samlades regnvattnet i tunnor vid stugknutarna och användes till tvätt o dyl. Kvinnorna använde gärna regnvatten till hårtvätten, håret blir extra mjukt och glansigt.

För att undvika orenlighet vid brunnen fick djuren ej vattnas där, utan man ledde i stället vattnet via en ränna in till ett stort kar i ladugården. Inne i ladugården fanns det sedan vattenhoar åt djuren eller också vattnades de ur ämbar. Det förekom också trärännor framför djuren, dit man bar vattnet från det stora uppsamlingskaret. Över huvud taget är detta en brytningstid, då man kan hitta alla varianter av vattenförsörjning, då allt från rinnande vatten med handdriven pump (Läs Nils Svensson i Laxviken, sid 24) till källhämtat vatten förekom. Den vanligaste brunnen var dock det s k vindspelet. Brunnhålet var noggrannt täckt med ett lock med sten på för att barn eller smådjur inte skulle gå ner sig. Det skulle vara så stort att man kunde ta sig ner i brunnen för att rensa den.

Vattnet bars in i huset (ok användes), där det antingen förvarades i hinken, ett laggat kärl eller tömdes i en större så. Längre fram ersattes träsån av kopparsån. I sån fanns alltid en skopa, så att den som så behövde kunde dricka. Vanligt var att barn, dräng och piga (där sådana fanns) och övriga alltid skulle ha med sig en hink vatten eller en vedfamn så snart man kom in för att äta.

För att undvika slöseri med vatten användes ofta samma diskvatten hela dagen. Disk- och sköljbaljan stod kvar på spisen, så att vattnet höll sig varmt.

Tänk på att all slask skulle bäras ut. Folk gick ständigt och bar ut eller in, vatten och ved. Om barnen gjort något ofog eller inte passat tiden kunde man för att blidka föräldrarna ta med sig ved eller vatten in.

VÉRKTYG OCH REDSKAP

Maskinerna finns här och där men kommer i allmänt bruk senare än vårt 1895, i många fall in på 1900-talet. Hushållningssällskapet har dock tidigt under 1800-talet skaffat modellsamling med bl a radsåningsmaskin m m. Den första slåttermaskinen i Näs kom 1880 med en återvändare från Amerika. I flera uppteckningar talas om att man använde skära ännu omkring 1900.

VIDSKEPELSE OCH SKROCK

De underjordiska

Kallades i Näs för småruskan eller vätter. Om dem finns en massa sägner som inte skiljer sig från sägner som berättas om dem på andra håll.

"Men de ä int all som ä värdig te si dom".

Vitterbröllop i Ångsta nära Bjärme.

Bertil, en gammstrek, hade gått och lagt sig på julaftonskvällen efter en riklig måltid. Så hörde han skjutsar som stannade utanför, röster på bron och till sist öppnades dörren och in kom ett sällskap med små, små människor. Det var ett stort följe med präst och ett vackert brudpar. Så fick han se småruskan och de ställde till bröllop med vigsel, mat och dans. Ingen lade märke till Bertil. Han låg och tittade på och hade riktigt roligt. När han vaknade var han tveksam till om han drömt eller varit vaken under natten. Men nästa kväll vaknade han igen av brudföljet som fortsatte sitt kalas. Men nu verkade gästerna inte ha lika roligt längre. Bertil själv började känna sig obehaglig till mods. Nästa dag började han grubbla på i vilket förhållande småruskan stod till vår herre. Han försökte läsa Fader Vår, men kunde inte komma på den. Han trodde nästan att han själv var förtappad, eftersom han umgåtts med småfolket. På kvällen tyckte han att småfolket verkade ondskefullt och hemskt. Förtvivlan grep honom. Nu hörde han småruskan igen. Han rusade upp ur sängen. Då försvann på en gång de objudna gästerna och var borta. Men Bertil vågade inte stanna kvar i sin stuga utan sprang så fort han förmådde till byn och till närmaste gård.

Puken

Ett annat viktigt fenomen i folktron är tron på att man kan göra en puke genom att avsvärja sig sin salighet och i stället få en massa jordiska förmåner som puken drar hem till ägarens gård.

1305:12

ÖMEA

Jämtlands läns museum

Socken... Näs

By, ort... Bjärme

Ämne..... FOLKTRO, puken

Meddelare ... Algot Sivertsson f 1901, Bjärme, Näs.....

Upptecknare . Björkquist-Nodermann

Datum 6.12 1962.....

Om man ville veta vem som hade en puke, så skulle man se till att man fick smör från alla de misstänkta gårdarna och så skulle man rista med en kniv i smöret. Om det blev en blodrand efter knivbladet, så var just det smöret pukdraget. När man sedan skulle tvinga fram ägaren, så skulle man bränna puklorten vid en korsväg med nio slags ved. Då måste ägaren visa sig. Puklorten är en sorts fingersvamp, som liknar messmör, den har han sett på en gårdesgård. Puken var gjord "Tå slärver", av flera sorters trasor av olika färger och så skulle man läsa pukbönen, där man avsade sig sin själs salighet. Hur den lät visste han inte och så skulle man droppa blod på puken medan man läste. Man sade att "kynnan vars puksögen", boskapen var puksugen om de hade sår på spenarna, den sortens sår har han själv sett hur de ser ut.

De gamla berättade historien om pigan som hade en puke och den skulle ha mat, ljummad mjölk slagen i gödselrännan. När hon gick till kyrkan bad hon en väninna ombesörja att puken fick sin vanliga mat på rätt tid. Denna glömde mjölken på spisen så att den blev kokhet, när hon slog den i rännan blev puken bränd och pukkaringen kom springande hem.